

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Historický ústav

České stopy na Podkarpatské Rusi
(magisterská diplomová práce)

Petr Kozelka

Vedoucí práce: PhDr. Libor Vykoupil, Ph.D.

Brno 2007

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci (*nebo bakalářskou oborovou práci, magisterskou diplomovou práci, magisterskou oborovou práci*) vypracoval/a samostatně a uvedl/a všechnu použitou literaturu a prameny

datum 18.5.2007

vlastnoruční podpis

Úvod

Alexander Duchnovič: Hymn podkarpatskich Rusinov

Podkarpatskije Rusiny,
Oslavte hlubokije son.
Narodnyj holos zavjet vas:
Ne zabud'te o svojem!
Naš narod ljubinyj
Da budet svobodnyj.
Ot nebo da otdalitsja
Neprijatelnej burja
Da posjetit' spravedlivost'
Už i ruskoje plemja!
Želanije ruskich vožd':
Ruskij da život narod!
Prozim Boha Vysnajaho
Da poderžit ruskaho
I dast' veka lučšako!

Podkarpatská Rus – země beze jména. Tak nazval tuto nejvýchodnější část prvorepublikového Československa Ivan Olbracht. Zemí beze jména byla i pro většinu Čechů v roce 1919, kdy se tato východní země připojila k republice. Bylo to území, o kterém v celku nikdo nic moc nevěděl a o které také nikdo v tehdejší Československu moc nestál.

Mezi lety 1919 až 1939, kdy byla Podkarpatská Rus součástí republiky, ovlivnila životy tisíce lidí, úředníků, vojáků, kolonistů, kteří tam byli buď vysláni, nebo odcházeli dobrovolně do nejvýchodnějšího cípu země hledat štěstí. Tito lidé ovlivnili tvář Podkarpatska na dlouhé desítky let. Ale vliv byl oboustranný, i Podkarpatská Rus inspirovala mnohé z lidí, kteří tam působili, nebo tudy cestovali.

Proto je s podivem, že v současné české historiografii se legitimní téma Podkarpatské Rusi takřka nevyskytuje. Jedinou významnější aktivitu v tomto směru vyvíjí pouze Společnost přátel Podkarpatské Rusi, která vydává řadu drobnějších prací ať již současných, nebo i přetisků vydaných za První republiky.

Větší aktivitu v tomto směru vykazují kolegové ze Slovenska, zejména z Prešovské university a z organizací a spolků na východním území našeho souseda.

Z komplexnějších knih vydaných v poslední době se lze zmínit hlavně o třech pracích. Dvě z nich pocházejí z pera rodáka z Podkarpatské Rusi Ivana Popa, jde o práce nazvané Encyklopedie Podkarpatské Rusi a Podkarpatská Rus. Druhým autorem je Pavel Švorc, který napsal knihu Zakletá země, s podtitulem Podkarpatská Rus 1918-1946. Zatímco Pop ve svých dílech akcentuje zejména politické dějiny, Švorcova kniha je zaměřena i na sociálně-ekonomický vývoj.

V éře komunismu se o Podkarpatské Rusi téměř nepublikovalo. Za celou doby tzv. marxistické historiografie vyšla pouze jediná monografie k tomuto tématu, jejímž autorem byl Ivan Krempa. Marxisté vykládali připojení Podkarpatské Rusi k Československu jako dohodu představitelů české buržoazie s reprezentanty Podkarpatských Rusínů, dohodu namířenou proti revoluci a prosazenou pomocí vojenské okupace země.¹

Je to celkem pochopitelné, že se nepublikovalo, protože odtržení této nejvýchodnější části Československa a připojení k SSSR neproběhlo zrovna gentlemansky, obyvatelstvo bylo zmanipulováno, zastrašeno a celkové výsledky referenda, které mělo dokázat vůli obyvatel vrátit se do Sovětské Ukrajiny (kam mimochodem Podkarpatská Rus nikdy nepatřila), nelze brát jako směrodatné.

Autoři poplatní komunistickému režimu si toho byli samozřejmě vědomi a ti, kteří nesdíleli oficiální verzi, publikovat veřejně nemohli.

To rok 1939, odtržení Podkarpatské Rusi od Česko-Slovenska bylo v literatuře postihováno více, i z toho důvodu, že v tyto události nebyly tak zasaženy ideologizováním. Ostatně vývoj naznačoval, že Podkarpatsko nemohlo dále zůstat spojené s českými zeměmi, zejména poté, co Slovensko vyhlásilo samostatný stát.

Jako cenný zdroj informací k poznání problematiky Podkarpatské Rusi slouží rozsáhlá prvorepubliková literatura. Hned po roce 1919 začaly vycházet nejrůznější brožury, které popisovaly tamější situaci, život lidí, přírodu, podnebí, zemědělství a podobně. Mezi prvními autory můžeme jmenovat bratry Drahné, K.Kadlece, A.Horu nebo J.Peška.

Postupem času začala objevovat Podkarpatskou Rus i česká spisovatelská obec. Jako první se prezentoval Z.M. Kuděj se svým románem Horalská republika. Jména jako Ivan Olbracht, S.K.Neuman nebo K. Čapek jistě není nutno představovat. I když jejich díla nelze brát jako faktografickou literaturu, jsou cennými svědectvími tehdejšího života na Podkarpatské Rusi a jako takové mají vysokou vypovídací hodnotu.

¹ Harna, J.: Česká a slovenská historiografie a publicistika o Podkarpatské Rusi. s. 14. In: Goněc, V.(ed): Česko-Slovenská historická ročenka Podkarpatské Rusi. s. 13-19.

Zřejmě nejúplnější prvorepublikovou publikací je kniha Podkarpatská Rus Jaroslava Zatloukala, která vyzývala k hlubšímu a objektivnímu poznání Podkarpatské Rusi. Československá veřejnost byla podle Zatloukala o Podkarpatské Rusi málo informována, novináři neplnili své povinnosti a když už, tak píšou jen senzační zprávy o medvědech a loupežnících.

Dalším důležitým pramenem let 1919 až 1939 jsou dobové noviny, časopisy a další tisky. Nejen ty, které vycházely přímo na Podkarpatské Rusi, ale i různá celorepubliková vydání. Mezi časopisy, které byly orientovány přímo na problematiku východního koutu naší republiky, patří kupříkladu Podkarpatoruská revue nebo Hlas východu. Zajímavé bývá i nahlédnutí do profesních novin a časopisů, jako třeba Četnické listy nebo Důstojnické listy.

Obrovské množství informací se skrývá v archivních materiálech. Na prozkoumání dosud čekají archivy na území bývalé Podkarpatské Rusi, v Užhorodu, Mukačevě, ale i jinde. Velmi rozsáhlý a ucelený soubor dokumentů nabízí v České republice Archiv kanceláře prezidenta republiky, Vojenský historický archiv, množství informací, ale roztroušené po různých fondech, nabízí i Státní ústřední archiv nebo Archiv ministerstva vnitra. V ostatních archivech jde nalézt spíše ojedinělé dokumenty nebo pozůstalosti lidí, kteří na Podkarpatské Rusi působili. Jedním z nich byl i Jaroslav Mezník, který působil ve státní správě v Podkarpatsku ve třicátých letech. Jeho pozůstalost je uložena v Moravském zemském archivu. Nesmíme zapomenout ani na archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky. Tento digitalizovaný archiv nabízí velmi zajímavé informace o Podkarpatské Rusi z hlediska parlamentních debat nebo rozprav ve výborech.

V této práci budu při pracích s materiály vycházet ze třech hlavních zdrojů: prvorepublikové publikace, noviny a časopisy (v tomto pracuji i s beletrií), různé syntézy a práce od roku 1945 a archivní zdroje (Archiv kanceláře prezidenta republiky, Moravský zemský archiv a Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky).

Mým hlavním cílem je ukázat, jak Češi ovlivnili Podkarpatskou Rus, ale také jak Podkarpatské Rus ovlivnila Čechy.

První kontakty

První kontakty Podkarpatské Rusi a českých zemí se datují už do časů Velkomoravské říše, kam se dovážela sůl i z Podkarpatska. Za husitství protáhli zemí oddíly Jana Jiskry z Brandejsa, který zabral i část území pro své panství. Stopu zde zanechal i Jan Amos Komenský, který působil v Šarišském Potoku v letech 1650-1654 na pozvání sedmihradských vévodů z rodu Rákoczyů. J.V. Durych byl v pravidelném kontaktu s Ondřejem Bačinským, uniatským biskupem mukačevským.

František Palacký psal o Rusínech v ČČM stejně jako P.J.Šafařík. O Podkarpatsko jevilí zájem i P.J.Koubek a K.V.Zap, kteří působili v Haliči.

V roce 1848 Rusíni na Slovanském sjezdu sice chyběli, ale debatovalo se i o nich, po roce 1848 o ně jevilí zájem třeba vídeňské Slovenské noviny.

Od 19.století se pak Češi vyskytují na Podkarpatské Rusi častěji. V roce 1850 vznikla „kolonie“ ve Vyšších Remetách. Působil tam Josef Vaníček, učitel a dopisovatel Slovenských novin a Vojtěch Pondělíček, správce železáren, který do osady přivedl i české dělníky. Za éry bachova absolutismu pak nastal vskutku hromadný příliv Čechů do lesní a politické správy, taktéž učitelů, u kterých se cenilo, že se dokáží dohovorit s místními. Kontakty byly ale přerušeny po roce 1867 a Rakousko-Uherském vyrovnání. Český postoj k Rusínům není možné po vyrovnání nazvat jinak než postoj vyčkávací, a to i naproti tomu, že Kramář nazval tento problém „dřímající sopkou“.²

Na přelomu let 1913 a 1914 proběhl na Podkarpatsku marmarošský proces. Byl zinscenován proto, aby byli Rusíni zastrašeni a nevyvíjeli politickou aktivitu. Proces měl ohlas i v českém tisku, Václav Klobáček dokonce interpeloval v této záležitosti i v říšské radě. Na inscenaci procesu se podílel velkou měrou policejní agent a detektiv Arnold Duliškovič, který pronikl do rusínského hnutí a snažil se navazovat kontakty i v Čechách, aby mohla být celá věc internacionalizována. Kontaktoval i Masaryka, ale nepochodil. Nakonec bylo 32 obžalovaných odsouzeno k 37 letům a Rusínské hnutí bylo ochromeno. Další kontakty pak byly až na přelomu let 1918 a 1919.

² Holec, R.: Postoj Čechov a Slovákov k Rusínom v predvečer prvej svetovej vojny. s. 30. In: Gonec, V. (ed): Česko-Slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997. s. 29-37.

Připojení

V průběhu První světové války snad nikdo z Českých nebo Slovenských politiků neuvažoval o připojení Podkarpatské Rusi k budoucí republice. Situace se začal měnit až k poslednímu roku války, kdy situace Rakouska-Uherska byla již kritická a odstředivé síly neustále nabývaly na intenzitě.

Maďarsko registrovalo silné tendence v rusínském hnutí, které volaly po odtržení, nebo přinejmenším autonomii a snažilo se těmto hlasům alespoň trochu vyhovět. Přes veškerou snahu Maďarska bylo již pozdě a proces odtržení nešel zastavit.

Osud Podkarpatské Rusi vzali do svých rukou představitelé rusínské emigrace ve Spojených státech amerických. V USA bylo v té době na 400 000 rusínských emigrantů. Jeden z jejich vůdců, Nikola Pačuta, který vedl Americko-rusínskou národní obranu, se setkal i s T.G.Masarykem. Vedení osamostatňovací akce posléze převzali zástupci Americké národní rady Uhro-Rusínské Julius Gardoš a zejména Grigorij Žatkovič, v té době právní zástupce firmy General Motors. Jeho cílem bylo: připojení Podkarpatska k dobře organizovanému státu, s kterým se můžeme snadno domluvit oboplně srozumitelným jazykem a který nám zabezpečí autonomii.³

Žatkovič se po rozhovoru s americkým prezidentem Willsonem rozhodl připojit své hnutí k Unii středoevropských národů, která byla dílem Masarykovým. Nakonec bylo v USA uspořádáno pro Rusíny referendum, v němž se měli vyslovit pro jednu z následujících variant: a) autonomie v Československu, b) autonomie na Ukrajině, c) nezávislost, d) unie s Ruskem. S velkou převahou vyhrála varianta „a“, pro kterou se vyslovilo 66% voličů.

Domácí rusínské hnutí ale také nezhálo a koncem roku 1918 vzniklo na Podkarpatské Rusi několik národních rad, které si nárokovaly právo na rozhodování o budoucím směřování země. V Užhorodě se tamní rada vyslovila pro setrvání v rámci Maďarska. Mukačevská a Chustská rada se naopak vyslovily pro připojení k Ukrajině. Aby toho nebylo málo, v Prešově vznikla rada Rusínů z Uher a Haliče, v jejímž čele stál bývalý poslanec uherského sněmu Antonij Beskyd.

Zástupce všech těchto zmiňovaných rad se nakonec sešly v Užhorodě. Hlavními osobami byli Antonij Beskyd, Augustin Vološin, bratři Braščajkové a Grigorij Žatkovič. Výsledkem této

³ Peroutka, F.: Budování státu III-IV. Praha 2003. s 143.

schůze se stalo prohlášení o připojení k Československu za předpokladu, že poskytne Rusínům autonomii.

Hlavní slovo měla ale Pařížská mírová konference. Za připojení se stavěla hlavně Francie, která viděla možnost posílení svého spojence a Maďarsko by bylo navíc obklíčeno francouzskými spojenci. Proti byla Itálie, která nechtěla silný systém ve střední Evropě. Připojení bylo stvrzeno smlouvou Československa s mocnostmi Dohody z 10.října 1919.

Ne všichni byli ale z nové země nadšeni. Významná znalkyně země a jejího lidu, Amálie Kožmínová, území Rusínů dokonce pojmenovala „danajským darem“, Pandořinou skříňkou, z níž se náhle vysypalo na Čechy neštěstí. Tento pocit měly tisíce úředníků, vojáků, učitelů, lékařů, kteří sem byli posláni spravovat a chránit tuto východní provincii mladého státu, léčit zdejší zbídačené obyvatelstvo, učit jeho negramotné děti.⁴

⁴ Pop, I.: Podkarpatská Rus. Praha 2005. s. 130.

Čeští spisovatelé na Podkarpatské Rusi

Zbojnická

Nad oborohem zní hvězdná police,
sní loupežník s korunou vzpoury v čele.

Lká výstřel květů v jeho vzpomínce
když ve snech svých lože jen střelami si stele.

Za údolím se zvedá chobot tmy
na všechny strany květy rozprášeny.
Ó dobrodružství snů ó hvězdné pohromy
na karabině mé náš život zprašivěný.

Náš život zprašivěný a náruč smrti vzpřimena
krok žandárů sen přepadá vichřice v jarním listí.
Řetězem hvězd na zámek věčně poutejte ramena
zřím nebe choré na tyfus necht' krví jitro čistí.

Číst osud z čar a hvězd jako vírou padati
ó vládo lesů nadlehči pláštěm svým mou peruť.
Hle chýše jež rodí tmu a hlad zřím zpívati
z těch cárů vlajících kraj moci vysvléknout.

Unášen sítí střel a palbou kroků se lístkem ovívá
měsíc kles' hořec prudce dýchá zem pije krev.
Umírá zbojník v říze mech kraj zvlněn doživa
s polonin vítr šleh' z kamenných cév.⁵

⁵ Zatloukal, J.: Vítr z polonin. Bratislava 1936. s. 25.

Jak jsem již několikrát zmínil, nebyli to jen Češi jednostranně, kteří ovlivňovali tvář Podkarpatska. Mnozí z těch, kteří sem zavítali, byli uneseni krásou tohoto nejméně civilizovaného koutu naší republiky.

Zkušenost ukázala na těch, kteří zde žili delší čas a vrátili se zpět, že v prvních chvílích po návratu žili s neustálým pocitem jakéhosi ochuzení a zploštění dojmů, s pocitem, se kterým vstáváme od zajímavé rozečtené knihy. Neboť Podkarpatská Rus je zemí kontrastů a jimi útočí na naši vnímavost. Nedivte se ani, že je tu tolik básníků a malujících četníků, finančníků, úředníků, učitelů.⁶ Čeští spisovatelé a novináři přicházející na Podkarpatskou Rus počátkem dvacátých let byli uchvázeni starozákonním koloritem země a její vytrženosti z časových souvislostí „civilizované“ Evropy.⁷

Mezi nejznámější osobnosti české kultury, které ovlivnila Podkarpatská Rus, patří bezesporu Ivan Olbracht. Vždyť kdo by i dnes neznal již legendárního Nikolu Šuhaje loupežníka, Golet v údolí patří ke skvělým počínům povídkové tvorby u nás.

Pojďme se proto na Olbrachtovo dílo podívat blížeji. Není to totiž jen krásná četba, ale také nesmírně cenný pramen poznání života na Podkarpatské Rusi v éře První republiky.

Olbracht poprvé navštívil Podkarpatsko v červenci 1931, aby se do země rychle zamiloval a ještě několikrát se do ní vrátil. Přišel s otevřenýma očima a vnímavou myslí získávat dojmy ze života tamního lidu, přesvědčit se na vlastní oči o jeho bídě a pronásledování, politickém a kulturním bezpráví, zkoumat jeho život i politické názory a o tom všem psát, povídky romány, psát a psát...⁸

Přesto že zemi navštívil až na začátku třicátých let, jeho první literární dílko o Podkarpatské Rusi vzniklo už roku 1921, kdy napsal povídku Kariéra Eduarda Žáka, v níž nabídl pohled českého úředníka na nově nabitě území: Pan ministr mě řekl, osvědčím-li se, že budu jmenovanej županem v Příkarpatský Rusi. A krucitykn, stará, to víš, že se osvědčím. Budeš velkomožnou paní županovou. A v Příkarpatský Rusi, tam je pro našince nějaký živobití, herdek, tam je pro nás nějaký žrádýlko, to mě můžeš věřit, já jsem informovanej. Ty si tam budeš moct zase zavíst ten svůj bordýlek. Nestaneme-li se do dvou let milionáři, ať jsem drajcen!⁹ I když Olbracht jistě literárně nadsadil, v době těsně po připojení Podkarpatské Rusi k Československu ve službě v novém území mnozí lidé spatřovali příležitost, jak se posunout na kariérním žebříčku výše a ještě se u toho obohatit.

⁶ Pop, I.: Podkarpatská Rus. Praha 2005. s. 130.

⁷ Budín, V.: Podkarpatská Rus očima Čechů. Praha 1996. s. 38.

⁸ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 192.

⁹ Olbracht, I.: O lásce k vlasti, jménech představených. Praha 1927. s. 164-165.

V roce 1932 vychází první Olbrachtova kniha reportáží pod názvem Země beze jména, která byla o tři roky později následována druhým dílem Hory a staletí. V reportážích kritizoval bezkonceptnost, kolonialismus i národnostní útlak. Sociální poměry ale viděl značně jednostranně, očima pražského levicového intelektuála, pro něhož působení českého úředníka v regionu mělo jenom negativní důsledky ve všech směrech.¹⁰ Toto striktní hodnocení Ivana Popa ale nemůže být bráno stoprocentně. Ivan Olbracht pocíťoval ve vztahu k Podkarpatské Rusi jakousi rozpolcenost, na jedné straně byl uchvácen naprostou civilizační nedotčeností Podkarpatska, na straně druhé přál zdejšímu obyvatelstvu pokrok.

O poměrech, které panovaly na vrchovinských vesnicích poznamenal, že vsi často žijí jak v jedenáctém století. Způsob života jejich obyvatel přirovnával ke Slovanům Kosmova věku. (Při pohledu na fotografie oněch vesnic se člověk ale jen těžko ubrání, aby s Olbrachtem nesouhlasil. Domy byly nízké, zdi často jen uplácené z hlíny, naprostá většina chýší neměla komín, takže kouř odcházel dírami ve střeše, okny, nebo prostě zůstával v místnosti. Velmi trefně popisuje setkání „civilizovaného“ úředníka z Prahy Alex Koenigsmark ve své knize Cesta sekčního šéfa k moři, viz dále.)

Z doby Kosmovy jako by pocházely i čarodějnice, které překvapený Olbracht nemusel hledat v neznámých dálkách za sedmero horami a sedmero řekami, ale například ve Vučkově v čísle popisném tom a tom, v Majdanu, nebo Vyšší Bystré, možno jim každého dne přáti dobrého jitra a kdykoli je odvolati od konopných trdlíc a požádati o radu.¹¹

Proti pohanství, které podle Olbrachta jako by pocházelo z Vojtěchova věku, se snažila nová česká státní moc bojovat, ale co zmůže četník proti nadpřirozeným silám? Vždyť přichází z úplně jiné doby. Proti pověrám, zaříkáváním, zmíněným čarodějnicím a magickým rituálům skutečně česká správa bojovala, ať už ve školství nebo zejména ve zdravotnictví. Lidé raději věřili účinkům nejrůznějších zaříkadel, magických lektvarů a k lékaři se často dostávali až ve stavu, kdy na úspěšné léčení bylo pozdě.

Příčiny velké bídy a nezaměstnanosti, která na Podkarpatské Rusi ve třicátých letech panovala, spatřoval Olbracht částečně v nových hranicích. Za Rakouska-Uherska totiž na jaře scházeli vesničtí muži z hor do velkých vesnic ke keronovi, zprostředkovateli práce. Ten vodil party chlapů na lesní práce do Haliče, Sedmihradsko, nebo Bosny. I když keron chlapy okrádal seč mohl (však za to jimi býval pravidelně zbit), přesto se vraceli na konci června domů s výdělkem. Bylo na daně, kováře, nákupy u žida i na nějakou tu drobnost pro ženu a děti. Zbylo i na pálenku a tabák.

¹⁰ Pop, I.: Podkarpatská Rus. Praha 2005. s. 134.

¹¹ Olbracht, I.: Hory a staletí. Praha 1936. s. 20.

O žních odcházeli muži znovu do Uher, pracovali za desátý či dvanáctý snop. Hospodář jim po skončení prací jejich „výdělek“- obilí nebo kukuřici – dovezl až domů. Podzim pak vyplnilo plavení dřeva opět do Uher.

Po příchodu Čechů podobné pracovní příležitosti zanikly. Rusínští muži sice odcházeli pracovat do Čech nebo na Moravu, ale zdaleka ne v takovém počtu jako dříve. Vývoz dřeva do Maďarska také ustal. Československo a Maďarsko spolu totiž vedly celní válku. Bez výdělků z ciziny rusínské obyvatelstvo chudlo, uvadal tím pádem i obchod, který byl takřka výhradně v židovských rukou.

Spirála problémů se tak roztáčela. Není čím platit, z toho vyplývají exekuce. Dříve se půjčovalo od žida, s kterým se dalo i domluvit, když člověk zrovna neměl peníze. Jenže i žid chudne z nedostatku obchodu a tak je třeba si půjčovat od bank. Jenže ty hlad a bída nezajímají.

Kdo se diví, že dochází na Podkarpatsku k bouřím z hladu? Pan guvernér Bezkyd? Pan prezident Rozsypal? Pan ministr vnitra Slávik? Vláda, parlament a česká žurnalistika? (...) Že dnes není možno provádět exekuce, protože, přichází-li exekutor ke vsi, sbíhají se ozbrojení vesničané a bijí na kostelní zvon na poplach jako před blížícím se nepřitelem? Že dochází k bojům s četníky, v nichž jsou ranění a mrtví, k střílení do lidu, které je slyšeti až daleko za hranicemi?¹²

Země se tak podle Olbrachta začala nacionalizovat. Proti Čechům a s Slovákům! Proč? Ptají se s naivním úžasem Češi usazení na Podkarpatsku, z nichž i ti nejlepší si během patnácti let navykli hleděti s jistým protektorským sentimentem na Rusíny jako na „mladší bratry“. Což je nemáme rádi? Což neožili teprve pod naší správou? Což jsme je neosvobodili od Maďarského jha? Což jsem jim nezřídili školství? Poslední dva argumenty jsou nesprávné všechny čtyři dětinské, tvrdí Olbracht.¹³

Podkarpatská Rus se opravdu za jeho pobytu začala nacionalizovat, zejména se to týkalo inteligence. Mnohdy byly akce namířeny i proti Židům. Nacionalisté požadovali ukrajinizaci školství a zřízení vysoké školy na Podkarpatské Rusi. Trnem v oku jim bylo i osazování úřadů lidmi z Čech, chtěli do nich prosadit domácí inteligenci. Mezi dalšími požadavky byla i nová zemědělská reforma, levné celní tarify, zřízení krajské banky nebo státní podpora při zakládání družstev.

Nejslavnější Olbrachtovo dílo je ale Nikola Šuhaj loupežník. Tato celkem útlá kniha, která vyšla v roce 1933 byla dokonce oceněna Státní cenou za slovesné umění. Proti jejímu udělení

¹² Olbracht, I.: Hory a staletí. Praha 1936. s. 24.

¹³ Olbracht, I.: Země beze jména., Praha 1933. s. 32.

právě Olbrachtovi protestovali mnozí lidé, zejména z ozbrojených složek, kteří namítali, že taková cena přece nemůže být udělena někomu, kdo glorifikuje násilný boj proti četnictvu a tím pádem i republice. Olbracht na tyto útoky odpověděl v tisku, kde vyložil, že mu nešlo o přesné zobrazení skutečnosti a o nějaké oslavě násilí nemůže být ani řeči. Jeho odpůrci se přesto rozhodli reagovat vydáním tzv. antišuhaje, kterého se rozhodli sepsat spolupracovníci jednoho z četnických časopisů pánové Gordon a Suchý. Jejich dílo pod názvem „Sami, na východě republiky klid“, skutečně vyšlo, ale naprosto zapadlo a nevzbudilo větší pozornosti. Podobně na tom byl i R.Kryl, který uveřejňoval v roce 1935 reportáže v týdeníku Pestrý týden. I on měl ambice na antišuhaje.

Dokonce i ministerstvo vnitra si nechalo vypracovat úřední rozbor celé knihy. Bylo v něm uvedeno i toto: Stíhání Šuhaje četnictvem jest v knize líčeno způsobem, který v některých statích budí podezření z přečinů proti bezpečnosti jednotlivých četnických osob, resp. četnického sboru nebo částí, které na stíhání Šuhaje měly účastenství. Zemské četnické velitelství v Užhorodě proto navrhuje, aby proti autoru knihy bylo zahájeno trestní stíhání a kniha zkonfiskována.¹⁴

Mínění čtenářů ale bylo zcela odlišné, kniha měla obrovský úspěch, jen do roku 1939 se dočkala jedenácti vydání. Byla přeložena do ruštiny, francouzštiny, polštiny, italštiny, němčiny i ukrajinštiny.

Olbracht sbíral materiály na Nikolu Šuhaje za svého pobytu na Podkarpatské Rusi v roce 1932. Z Koločavy, kde pobýval, napsal své rodině: Je tu překrásně, lidi mě zahrnují materiálem, znám už celou rodinu loupežníka Šuhaje a hrdinka mého románu, vdova po něm Eržika, už za mnou ve tři hodiny také přišla. Za půl hodiny sem přijede na koni jeho bratr Ivan Šuhaj a porajtujeme spolu asi na tři dny na poloniny po Nikolových stopách.¹⁵ Kromě rozhovorů s rodinou sbíral Olbracht i vzpomínky ostatních lidí z Koločavy, dokonce zajel prostudovat i archivní prameny v Chustu. Hlavní pro něj ale byly vzpomínky pamětníků, jeho cílem nebylo sepsat dokumentární knihu o loupežnictví na Podkarpatské Rusi. To také asi jeho odpůrci nepochopili.

Pojďme se podívat na příběh Nikoly Šuhaje, ze kterého se stal loupežník. Kdy se Nikola narodil, není přesně známo. Víme, že to byl zdravý, otužilý, ale negramotný hoch, který byl v roce 1917 odveden do uherské armády. Brzy dezertoval, ale byl dopaden a poslán zpět za svým plukem. Projevil se jako chronický zběh, neboť po krátké době byl opět na útěku a vrátil se do rodné obce. Při pátrání, které po něm bylo vyhlášeno, zabil dva lidi.

¹⁴ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 221.

¹⁵ Tamtéž, s. 195.

V roce 1919 přišli Češi a válečné zločiny byly zapomenuty. V té chvíli se zdálo, že i Nikola se usadí a bude žít tak jako žil jeho otec nebo děd. Vskutku, oženil se s krásnou Eržikou a krátkou dobu žil bez většího vzrušení. Bída a hlad ho ale donutily se dát opět na scestí. Na poloninách přepadl ovčáky, ti ho ale poznali. Netrvalo dlouho a Nikola byl zatčen českými četníky. V této chvíli nadchází okamžik, pro který byl mimo jiné Olbracht tak tvrdě kritizován.

Po Nikolově zatčení za přepadení oněch ovčáků byl Šuhaj přiveden na četnickou stanici v Koločavě. Měl být připoután v místnosti k šicímu stolu paní strážmistrové a střežen jedním z četníků. Nikola mu měl nabídnout úplatek, když ho nechá utéct. Svě ženě Eržice nařídil, aby prodala krávu a peníze donesla četníkovi. Faktem zůstává, že Nikola skutečně uprchl, ať již za asistence podplaceného četníka, nebo jinak.

Šuhaj nečekal, až bude znovu zatčen a prchl do hlubokých lesů nad Koločavou. Shromáždil kolem sebe skupinku věrných, s kterou přepadal a loupil po cestách. Až do 24. října 1920 to byl celkem banální příběh, jakých bylo po Podkarpatské Rusi mnohem více. Osudného dne se vydala četnická hlídka ve složení strážmistr Josef Divíšek coby velitel hlídky, strážmistr Josef Hakl a četník na zkoušku Vojtěch Kubín na pravidelnou obchůzku. Četníci v Koločavě (tuto vesnici si nelze představovat jako klasickou českou ves s návsi, rybníčkem, domy blízko u sebe; Koločavu by snad šlo přirovnat v českých poměrech k Horské Kvildě – domy daleko od sebe, mnohdy stovky metrů, obec roztažená na několik kilometrů) narazili na Nikolu. Třesklo několik ran a Vojtěch Kubín padl k zemi mrtev. Šuhaj opět zmizel v lesích.

Vojtěch Kubín nebyl žádný zelenáč, který by viděl zbraň poprvé životě. Bojoval na východní frontě, kde byl raněn, další boje absolvoval i v Itálii, aby se nakonec dostal do legií. Přežil peklo První světové války, setkání se Šuhajem mu ale bylo osudné.

V časopise Četnický obzor mu vyšel tento epilog: Zas jeden nadějný četník výtečný Čech, výborný kamarád a dobrý člověk padl v obvodě Nižní Koločava. Dne 24.10.1920 padl v hrdinném boji s pověstným lupičem Nikolou Šuhajem četnický aspirant Vojtěch Kubín, rodák z Příbrami. Padl co celý muž, padl co oběť svého povolání, ba co oběť poměrů, padl však, jak povinnost kázala, mužně, nebojácně a jsme - při veškeré bolesti nad jeho ztrátou – na něho hrdí.¹⁶

Četníci zesílili pátrání, ale po Nikolovi jako by se zem slehla. Do hlubokých lesů se strážci zákona neodvažovali a ono by to ani nemělo valného efektu, protože bez důkladné znalosti by neměli sebemenší šanci proti Šuhajovi, kterému byly lesy druhým domovem.

¹⁶ Četnický obzor, Úděl četníka. 12/1920, s 15.

Vědělo se, že Nikola chodí do Koločavy za svou krásnou ženou Eržikou, která se po jeho útěku vrátila zpátky do chýše svého otce, Ivana Drače. Četnický dohled nad okolím Dračovy chaty byl tak zesílen. V květnu 1921 byl u chýše zastřelen strážmistr Oldřich Hrabal. Vztek četníků neznal mezí. Jejich heslem jako by se stalo oko za oko, zub za zub. Ivan Drač, Nikolův tchán, měl být několikrát brutálně zbit, stejně tak dopadl i jeho syn Jura a jejich soused Derbak Michal. Vrcholem represí bylo podpálení Dračovy chýše.

Ve svém románu popsal tyto události i Olbracht: Četníci jsou bezradní. Jsou zběsilí. Bijí Eržiku, bijí starého Petra Šuhaje, bijí Ivana Drače, bijí Nikolovy sourozence. Pozatýkali Nikolovy kamarády, nebo ty, kteří by jimi být jen mohli. Koločavě, která loupežníka zřejmě podporuje, byla uložena kontribuce třiceti tisíc. Čeští četníci neodešli, jak sliboval Nikola Vlasákovi. Naopak upevňují svou moc. A jejím zkušebním kamenem má být sám Šuhaj. Nemůže být pořádek a nemůže platit autorita nového státu, dokud se kolem něho tvoří legendy, dokud zpytavé oči s tajnou radostí sledují neúspěšný zápas četnictva s banditou, dokud jméno Nikola Šuhaj je ve všech ústech od Vihorlatu po Hoverlu a znamená junáka hrdinu.¹⁷

Není divu, že mladší Šuhajův bratr, Jura, uprchl taktéž do lesů a přidal se k Nikolovi. Od počátku léta 1921 tak v koločavských lesích vládli oba bratři společně.

Dne 25. července byl vydán na Nikolu Šuhaje tento zatykač: Nikola Šuhaj jest obviněn a vede se proti němu vyšetřování pro zločin úmyslného zabití člověka podle § 344 a 349 tr.z. Poněvadž se jmenovaný obviněný skrývá na neznámém místě, jmenovitě v lesích v obvodu okresního soudu ve Volovém, vyzývám všechny soudy, správní a bezpečnostní úřady, aby po obviněném pátraly a postihnou-li jej, zatknuly, odevzdaly ho věznicí nejbližšího okresního soudu nebo soudní stoličce a vyzvolily o tom zdejší soud.¹⁸

V situační zprávě Civilní správy Podkarpatské Rusi z 15. července 1921 se můžeme dočíst následující: Ve Volovoji a v horských obcích sousedních řadí lupičská rota Šuhajova, jež provedla několik brutálních vražd. Krom toho vyskytly se i jiné lupičské rotty. Obyvatelstvo ze vrozené nenávisti k židům (lupiči ti obyčejně napadají bohaté židy), nadřazuje zločincům a lesnaté hory skýtají jim bezpečný úkryt. O dosavadních opatřeních, tj. vypsání odměny na dopadení Šuhaje, vyslání vojska do Volovoje k dopadení lupičů, zesílení četnických stanic, nelze ještě usoudit, zda budou dostatečnými, ovšem kdyby se takovými neukázala, budou

¹⁷ Olbracht, I.: Nikola Šuhaj loupežník. Praha 1986. s 51-52.

¹⁸ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 110.

učiněna jiná, ještě rozsáhlejší opatření, zvláště vyslání vojska, aby bezpečnost země byla zaručena.¹⁹

Četnické stanice mohly být posilovány, nabízena odměna, většina obyvatel stála za Šuhajem. Situační zpráva uvádí, že Nikola přepadl hlavně Židy. Je mylné v tom spatřovat rasový nebo náboženský motiv. Obyčejní Rusíni byli chudí, loupežník jim mohl vzít tak obnošené šaty, trochu tabáku a víc nic. Židovští obchodníci, to bylo něco jiného. U nich se vždy našlo relativně dost peněz.

Od července 1921 o sobě dával Nikola opět vědět. Na cestě byl přepaden krejčí Wolf Herškovic, kterému byl ukraden řetízek k hodinkám za 200 korun. Nedlouho nato Nikola a Jura zastavili povoz, na kterém jeli Abraham Šajovič, Jakob Ickovič, Chaim Katz, Lazar Hofmann a Jakob Tambor. Cestovali pospolu v naději, že na více poutníků si Šuhajové netroufnou. I když byli obchodníci zaskočení, podařilo se jim ujet. Jura Šuhaj přesto vystřelil a Jakob Tambor zemřel střelen do hlavy.

Podle Olbrachta byl po tomto incidentu Jura od Nikoly zle vyplísněn, ale bratrská láska nakonec zvítězila bratři dál pokračovali ve svém řemesle pospolu.

Brzy měli další lidé pocitit, jaké je se to dívat do hlavní pušek, které držely bratři Šuhajové. Nandor Lazarovič byl nucen se vyplatit 2 000 korunami, Marton Herškovic přišel ještě o pět set korun více. Bernart Majerník se vrátil domů lehčí o 1530 korun, Michal Berkovič o 4000 a Herman Meichlovič přišel dokonce o 28 000 korun (vezl výplatu pro lesní dělníky).

Šuhajové tak penězi šetřil nemuseli a skutečně byli i lidé, kteří místo přepadení jimi byli obdarováni. Legenda o šlechetném loupežníkovi, který bohatým bere a chudým dává, tak byla na světě.

Šuhajové však nebyli jen šlechetní, byli i mstiví, v čemž vynikal zejména mladší Jura. Ivan Derbačok, jeden z Koločavských sousedů, který údajně spolupracoval s četníky, to pocítil velmi tvrdě. Byl vykraden, jeho chýše zapálena a když nebohý Derbačok zoufale pobíhal kolem hořícího obydlí, byl zastřelen.

¹⁹ AKPR, fond Podkarpatská Rus, Situační zprávy, červen 1921.

(Obr 1a. Anna Štajerová, dcera Nikoly Šuhaje, 1997)

Podobné řádění už nemohlo být státními orgány přehlíženo. Do Koločavy byly vyslány mimořádné posily četníků, z Prahy dorazilo 35 mužů, z Bratislavy 40 a z Brna dalších 25. Koločavská stanice praskala ve švech, četníci byli ubytováni všude možně. Při takovémto soustředění síly, které mimochodem přišlo státní pokladnu na 480 000 korun, bylo nutné Šuhaje dopadnout, jinak by prestiž nové moci byla značně pošramocena hned na začátku. Proběhlo několik velkých zátahů, obec Koločava byla nucena přispívat na pobyt četnických posil, takže se vlastně ocitla ve válečném stavu. Vše bylo ale marné, Šuhajové stále unikali. Přesto 16. srpna náhle došel na ministerstvo vnitra telegram z Chustu: Četnická hlídka ze stanice Nižní Kaloča pod vedením vrchního strážmistra Karla Třesky použila dne 16.8.1921 proti vrahu Nikolajovi Šuhajovi a jeho bratru Jurovi střelné zbraně. Dotyční mrtví. Četnické oddělení.²⁰

Podle prvních policejních zpráv měl četnickou hlídku oslovit neznámý muž, který jí měl předat informace o tom, kde bude Nikola a Jura nocovat. Hlídka neprodleně přivolala posily,

v noci se četníci plížili temným lesem, Šuhajové byli obklíčeni a v přestřelce nemilosrdně zabiti.

Jenže nařízená soudní pitva odhalila podivné skutečnosti. Již na první pohled bylo na obou mrtvolách jasně patrné, že nebyly zraněny jen kulkami. Jejich těla byla totiž znetvořena téměř k nepoznání. Soudní lékař konstatoval, že bratři byli ubiti sekerami a pak střeleni, ne nutně v tomto pořadí. To bylo velmi zážející, protože četnické hlídky obvykle nechodily vyzbrojeny sekerami.

Celou záhadu objasnil velitel četnictva v Chustu kapitán Benko. Ve skutečnosti byli Nikola a Jura Šuhajové zabiti třemi bývalými kumpány Adamem Ivaničem, Ivanem Burkalou a Danilem Markusem.

V polovině srpna za nimi Šuhajové přišli a vyzvídali poměry v Koločavě. Všem třem pak bylo naznačeno, že by mohli zle dopadnout, kdyby něco vyradili četníkům. Ivanič, Burkala a Markus se pak sešli a i když si byli vědomi rizika, rozhodli se Šuhaje zavraždit. Spoléhali přitom na to, že je bratři nebudou z ničeho podezřívati a tak se snadno dostanou do jejich blízkosti.

Vyzbrojeni sekerami se všichni tři vydali na poloniny na schůzku s Nikolou a Jurou. Jura Šuhaj byl velmi podezřívavý, ale když viděl, že Nikola zve tři spiklence k posezení u ohně, na chvíli polevil v ostražitosti. V tom Ivanič zařal sekeru do Nikolovy hlavy, Markus se zmocnil jeho pušky a ještě čtyřikrát na mrtvého Nikolu vystřelil. Burkalo v ten samý okamžik vytrhl pušku Jurovi a i ten padl po ráně sekerou. Šuhaje okradli o 6030 korun a pár drobností. Při návratu domů potkali v Koločavě hlídku a oznámili jí, že loupežníci jsou po smrti. Hlídka je donutila jít zpátky na místo činu, aby se přesvědčili, že jsou bratři skutečně mrtví. Pak se opět vrátili do Koločavy, kde v krčmě čekali na posily vedené velitelem Třeskou, aby se společně vydali Šuhaje „dopadnout“.

Co se dělo potom, popisuje zpráva zemského četnického velitelství v Užhorodě ze 3. září 1921: Na místě činu, když se byli přiblížili k mrtvolám na 150 kroků, rozestoupila se četnická hlídka a počala střílet do vzduchu, předstírajíc tak boj s lupičem Nikolou a Jurou Šuhajem, a to z toho důvodu, aby vzbuzen byl dojem, že dotyční lupiči byli četnictvem zastřeleni. Mrtvolky usmrčených bratří Šuhajů byly potom převezeny na četnickou stanici do Nižní Kaloče.²¹

I když byl tento podvod odhalen, celá aféra se zametla pod koberec. Kapitán Benko sice pohnal několik aktérů před soud za podvod a falešné služební hlášení, konkrétně strážmistra

²⁰ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 124.

²¹ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 133.

Třesku a sedm dalších četníků, nicméně stíhání bylo zastaveno. Bylo to zřejmě proto, že státní orgány nechtěly dále rozpitvávat celou kauzu, existovaly obavy, že by se provalilo více pochybení a podivných událostí. Hlavní bylo, že Nikola byl mrtev a v kraji obnoven řád a pořádek. Taktéž stíhání vrahů Šuhajů bylo zastaveno, všichni tři svorně popřeli, že by kdy byli členy lupičské bandy a po jedenáctiměsíčním vyšetřování byli propuštěni na svobodu.

Tak skončil Nikola Šuhaj loupežník, vládce lesů. Brzy po jeho skonu se objevili podobné případy i v jiných částech Podkarpatské Rusi, ale žádný z loupežníků a psanců již nedosáhl věhlasu koločavského bandity.

Jak bylo prezentováno zlikvidování známého bandity v tisku lze ukázat na příkladu týdeníku Podkarpatská Rus, který napsal ve článku Pověstný lupič Nikola Šuhaj mrtev toto: Četníci zastřelil 16.t.m. Nikolaje Šuhaje i 17ti letého bratra jeho poblíž Koločavy na silnici vedoucí z Drahovu v Marmarošské župě. (...) Uvedeného dne potkali četníci Šuhaje a kule jejich pronikly jeho tělo dřív, než se připravil ke střelbě. (...) Tak skončil nešťastník natropivší mnoho zla. Jinak by ovšem bylo, kdyby se byl dostal do rukou našich soudů. Jestli by jim neutekl z vyšetřovací vazby, dostal by něco bezpodmínečně. V každém případě hrozila by tu možnost obavy pořádných lidí před takovým netvorem.²²

Nikolovi bylo připisováno mnoho věci, mnohé z činů, které údajně spáchal, nemohl provést (tedy pokud nebyl schopen se během několika málo hodin přemístit o desítky kilometrů), využili toho jen jiní, aby skryly své zločiny.

Byly mu připisovány i sociální motivy, legenda o dobrém banditovi, Robinu Hoodovi podkarpatských lesů, ale hledat u jeho činů hlubší sociální motivy opravdu nejde. Byl to negramotný mladý muž, v době jeho smrti mu mohlo být maximálně 25 let, ale spíše méně, který vzal život do svých rukou, rozhodl se bojovat na vlastní pěst za přežití. Vskutku byli lidé, které obdaroval penězi, většinou to byli jeho známí z mládí, ale to nemůžeme brát jako výraz nějakého sociálního jednání. Pro Nikolu peníze nic neznamenaly, měl jich tolik, že pár darovaných stokorun (i když na dobu první poloviny dvacátých let to byly velké peníze) nelze brát jako promyšlenou pomoc chudým. Sociální motivy, tzn. bída, ho sice vedly k prvním přepadům, ale hovořit o nějaké promyšlené strategii nebo snad myšlence velké sociální revolty proti stávajícím poměrům nelze.

Jistě mu svoboda učarovala, ale nedokázal se odloučit od rodné vsi, nedokázal odejít jinam, byl silně citově vázán na svou ženu Eržiku a tak jako vlk obcházel okolo Koločavy. Jako vlk chycený do želez také zemřel, ubit sekýrami.

²² Pověstný lupič Nikola Šuhaj mrtev. Podkarpatská Rus, roč.1, 1921. Č17, 18.8.

Příběh Nikoly Šuhaje loupežníka ovlivňoval čtenáře a inspiroval umělce od svého vydání až do dneška. Milan Uhde napsal pro Divadlo Na provázku hru Balada pro banditu, která se hrála v sedmdesátých letech. Podle mínění mnoha kritiků nebylo toto zpracování už překonáno. V roce 1974 vyšlo album skupiny Javoři pod názvem Nikola Šuhaj loupežník, z těchto písní vznikl i muzikál v Divadle Ateliér, kde vystupoval Pavel Landovský. Posledního muzikálového pokračování se Olbrachtovo dílo dočkalo v roce 2001, kdy Městské divadlo Brno nastudovalo hru Koločava tandemem Stanislav Moša – Petr Ulrych. Toto zpracování ale vyvolalo námitky některých lidí za to, že v něm byli čeští četníci spíše komickými figurkami. Tito lidé upozorňovali na to, že četníci často nasazovali na Podkarpatské Rusi život.

Na motivy Nikoly Šuhaje vzniklo o několik filmů, které se ale příliš do povědomí veřejnosti nezapsaly.

(obr 1b: Herec Miroslav Donutil a Anna Štajerová v šatně Národního divadla v Praze v září 1997)

Poslední Olbrachtovou knihou z prostředí Podkarpatské Rusi je soubor tří povídek souhrnně nazvaný Golet v údolí. Zázrak s Julčou, Událost v mikve a O smutných očích Hany Karadžičové, to jsou názvy jednotlivých povídek. Olbracht v nich velmi citlivě vystihl život židovské menšiny na Podkarpatské Rusi. Je to unikátní doklad i z toho důvodu, že počet Židů, kteří přežili Druhou světovou válku a genocidu, se na Podkarpatsku počítal jen na stovky.

Stereotypní představa Žida jako bohatého obchodníka nešla aplikovat na Podkarpatskou Rus. Drtivá většina tamních židovských obyvatel byla naprosto chudá, žila svůj život stejně jako její rusínští sousedů, byli to kováři, drobní zemědělci, nájemní pracovníci. Majetnější vrstvu tvořili obchodníci. Všichni ale žili v uzavřeném světě, který řídil soubor přísných náboženských dogmat.

I Golet v údolí se dočkal filmového zpracování, režisér Zdeno Dostál natočil v roce 1996 celovečerní film pod názvem Golet v údolí, v kterém zpracoval povídky Zázrak s Julčou a Událost v mikve. O tři roky později na něj navázal Karel Kachyňa s filmem Hanele na motivy povídky O smutných očích Hany Karadžičové.

Olbrachtův na české působení v Podkarpatské Rusi byl nemilosrdný, nebral si servítky, útočil na nedostatky české správy. Svůj názor na vyjádřil takto: Čeští páni sem ve dvacátém roce přišli, nesouce svobodu. A Rusíni je přijali s jásotem. Ale poněvadž jest svoboda pojem velmi vratký, hlásali páni pak už jen kulturu. Ale teď již ani s tou neobchodují. Nemají toho zapotřebí a obchodují s věcmi mnohem reálnějšími. Co je jim po ztracených sympatiích? Chodí se snad do kolonií se sentimentálními city?(...) Kdo jsou tady Češi? Úředníci a zřízení okresních politických správ, berních úřadů, soudů, lesní správy, pošty a železnic, učitelé a učitelky českých škol, ale také rusínských škol, četníci, finanční strážníci, hajní, fořti a geometři, bankovní úředníci a zřízení českých obchodů. Vše, co je zde pánem, nebo alespoň jako pán vypadá.²³

Jeho hodnocení je tvrdé, ale myslet si, že české přítomnost na Podkarpatské Rusi byla pouze pozitivní, je naivní. Může být napadán, že jeho hodnocení je levicové a příliš intelektuální, ale jen proto ho nemůžeme odmítnout.

Ivan Olbracht svým dílem zásadně ovlivnil pohled české veřejnosti na Podkarpatskou Rus nejen v První republice, ale i v následujících desetiletích. Z tohoto pohledu ho proto lze nazvat jedním z největších propagátorů Podkarpatska u nás. Olbracht nebyl historik, ani si podobné cíle nekladl, ale jeho schopnost věrně zachytit dobovou situaci je i pro dnešní historiografii nesmírně důležitá.

Dalším z velikánů české meziválečné prózy, který se ve svém díle dotkl problematiky Podkarpatské Rusi, byl Karel Čapek. Projel si Podkarpatsko jako turista ve dvacátých letech a postavu Rusína použil ve svém románu Hordubal. Děj se odehrává v Praze a zajímavě vykresluje postavu Rusína Pilipanince, navrátilšího se z Ameriky (tzv. ameríkance), který se

²³ Olbracht, I.(1936): Hory a staletí. Melantrich, Praha. s. 41, 37.

snaží najít svou identitu poté, co byl ve své rodné vesnici odmítnout. Podkarpatoruskou tematiku použil ještě v povídce Balada o Juraji Čopovi. Můžeme ale říci, že Čapek na téma Podkarpatské Rusi spíše jen zabrouzдал.

Stanislav Kostka Neumann se Podkarpatsku věnoval intenzivněji. Velmi zajímavou četbou je jeho deník Československá cesta. Projel se svou přítelkyní celou zemí od západu na východ, jeho cestu sponzorovaly noviny, do kterých psal průběžně reportáže. Zabrousil i na Podkarpatskou Rus, kde si poznamenal: Snad je to jen iluze. Ale zdá se mi, že s Rusíny a Židy by se tu dalo žít v jakémisi lahodném míru, poněvadž jedni jsou prostí a druzí chytrí; o ostatních, cizích v této zemi, i když jsou tu doma, nelze to říci. Téměř vždy se tu vyskytne nějaký český maloměšťák, který nás otráví. Není ani prostý, ani chytrý a z domýšlivosti na svou „vyšší kulturu“ mluví pitomosti nebo je arogantní.²⁴

Neumann věnoval Podkarpatské Rusi i knihu Encyány s Popa Ivana, která vyšla v roce 1933. Vystihl, že na Podkarpatskou Rus se v té době jezdilo z Prahy jako do daleké ciziny: Od devíti večer až do půl páté odpoledne, to je téměř dvacet hodin rychlíkem, který ztrácí cestou své dlouhé vozy, i spací a jídelní, a přijede do Rachova a Jasini jako lokální chudák se třemi, nikterak nabitými vagony. Těchto dvacet hodin vyplníš všelijak: nemnoha slovy a drobnými sousty, nějakou detektivkou po dlouhé době, abys konstatoval, že tento druh literatury je stále konvenčnější a bídňější, po půlnoci krátkým a neklidným spánkem v koutě nebo, je-li místo, i natažen.²⁵

Neobyčejně dlouhá cesta byla předmětem mnohých nářků Čechů, kteří na Podkarpatské Rusi působili. Dvacetihodinová cesta do Prahy nedával mnoho šancí, jak například využít pár dnů volna, pokud je člověk nechtěl strávit na cestách. Někteří Češi tak měli pocit, že se octli v jakémisi vězení. Existovala sice letecká doprava, cestu letadlem si ale většina lidí nemohla dovolit. Neúměrně dlouhá cesta byla kritizována i v Českých zemích s poukazem na to, že obyvatelé Podkarpatské Rusi mají mnohem blíže do Budapešti než do Prahy a proto se není co divit, že inklinují i k Maďarsku.

Neumann, stejně jako Olbracht, byl dosti kritický k výsledkům působení českých státních orgánů a Čechů obecně na Podkarpatské Rusi. Podkarpatsko zůstalo přivtěleno k republice, ale za čtrnáct let vyvezla sem česká buržoazie kultury pramálo a povznesení ještě méně, zato rozhojnila tu vykořisťovatele, jimž země i lid jsou vydány v plen. I tu počínají už se stavěti

²⁴ Neumann, S.K.: Československá cesta. Praha 1952. s. 222.

²⁵ Neumann, S.K.: Encyány s Popa Ivana. Praha 1933. s. 15.

státní paláce, zatímco v primitivních nemocnicích se válejí na holé zemi a státní měšťanky se podobají chalupám pohodného.²⁶

Nesmlouvavě se stavěl Neumann i k lidem, kteří často na Podkarpatskou Rus cestovali jen z prosté zvědavosti, aby se „pokochali“ bídou lidí. Rachovsko není nejzuboženější kraj karpatský, ale přijeli sem Čechové, kteří četli o bídě rusínského lidu a chtěli si tu polechtat nervy drastickými obrazy; byli zklamáni, poněvadž nespátřili tu živých mrtvol ani lidí padajících hladem; na konec usoudili, že ten lid z třináctého století je sám vinen svou bídou a nouzí, poněvadž nedovede pracovat a hospodařit jako řádný lidský soumar ze století dvacátého.²⁷

Neumann viděl, že na Podkarpatskou Rus prostě nelze brát měřítko, na jaká byli lidé zvyklí z Čech. Nelze o něm tvrdit, že byl takovým znalcem lidu Podkarpatska jako Olbracht, jeho pozorování jsou často povrchnější, ale také ukazují mnohé z tehdejší situace. Avšak podobně jako Olbracht upozorňoval na nedostatky, které česká správa na Podkarpatské Rusi měla.

Neumann je často brán jako komunistický autor, ke kterému je třeba přistupovat podle toho. I jemu však bylo po komunistickém puči škrtáno v jeho knihách a cenzor zasáhl i v případě jeho o Podkarpatské Rusi. Právě z knihy Československá cesta byly některé pasáže vyškrtuty. Neumann se v ní totiž nelichotivě vyjádřil o soudruzích, které potkal a které si dovolil kritizovat. Stejně tak popíral, že Rusíni patří k ruskému národu. Tvrdil, že řekne-li někdo „Rusín velkoruského směru“, je to jako by řekl Švéd velkoněmeckého směru, nesmysl. Rusínský lid rusky neumí, s moskaly nikdy nežil na dobré noze, rusínský lid tedy nemůže náležeti k ruskému národu, leda v záludné fantazii některých politiků.²⁸

Tento postoj byl v příkrém rozporu s oficiální verzí po roce 1945.

Neumann byl ale také básník. I v poezii se vracel k Podkarpatské Rusi. Básně s tamní tematikou můžeme nalézt ve sbírce Bezedný rok.

Básnickému umění se věnoval i Jaroslav Zatloukal, který jinak proslul i vydáním záslužné Publikace Podkarpatské Rus, což byla zřejmě nejúplnější publikace o Podkarpatsku, která za První republiky vyšla. Zatloukalova sbírka nese název Větr s polonin.

Dalším z řady českých spisovatelů, kteří našli svou múzu na Podkarpatské Rusi, byl Jan Drozd, autor románu Dlouhá noc. Sám vzpomínal, jak se jako dítě do Podkarpatska dostal:

²⁶ Tamtéž. s. 92.

²⁷ Neumann, S.K.: Encyány s Popa Ivana. Praha 1933. s. 57.

²⁸ Všeticka, F.: Co S.K. Neumann nemohl tušit. In: Balcar, M. (ed): Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Česká

Bylo mi osm let, hned po První světové válce, prodali jsme novou chalupu a přesídlili z malebného podhůří Beskyd na Maďarské pomezí poblíž Čopu. V rámci pozemkové reformy parcelovaly se tam grófské velkostatky. (...) Přes nelidskou dřinu jsme po tři roky nesklidili téměř žádnou úrodu. Nechodil jsem do školy, dělal jsme pasáčka, pohoniče, později všechny zemědělské práce.²⁹

Drozdova rodina se vydala hledat na Podkarpatskou Rus lepší život. S podobnou nadějí odcházely desítky rodin českých kolonistů. Začátky bývaly ve většině případů podobně těžké. Své polnosti si museli kolonizátoři sami upravovat, potýkali se často s jiným klimatem, naráželi na neznámé nemoce.

Drozd sám se stal později učitelem a svoje zážitky převtělil do románu Dlouhá noc. V něm český učitel Jiří Rybařík přichází do Karpatské vesnice, aby založil českou školu. Ve vsi už ale škola funguje. Následující pasáž popisuje rozhovor učitele s německým ředitelem vesnické pily.

„Tady českou školu? A kdo ji zakládá?“, zeptal se.

„Školský referát.“

„Hm“, pokýval hlavou a hleděl do papíru. „Myslím však“, pokračoval, aniž zvedl hlavu, „kdo o ni požádal? Pokud vím, nejsou tu české děti.“

„Občané“, řekl jsem poněkud dotčeně. Zlobilo mne, jakou souvislost má několik prken s jeho dotazy.

„Kteří, prosím vás“, zeptal se zcela ironicky a zasmál se.

Cítil jsem, jak se mi do hlavy nahání krev. Neodpověděl jsem. Vzniklo trapné ticho.³⁰

V románové vesnici žil pouze jeden Čech, četník Hampl...

I když Drozd psal svoje dílo s úmyslem naprosto jiným, nechtěně se mu povedlo ukázat na skutečnost, že v Podkarpatské Rusi byly zakládány desítky českých škol v místech, kde už fungovala škola jiná. Na tuto věc upozorňovala domácí inteligence, která se bála o odnárodňování rusínskému živlu.

Drozdova Dlouhá noc přináší svědectví i o přelomu let 1938/1939, kdy se učitel Rybařík snaží odjet z Chustu, který je zmítán násilnostmi Sičovců (ozbrojených band autonomní vlády), ve zmatku je zastřelena jeho přítelkyně, ruská učitelka. Zoufalství a bezmoc Čechů, kteří uvízli ve městě, česká armáda, která se o civilisty nezvládá postarat, to vše Drozd dramaticky vykreslil.

expedice, Praha 1999. s. 98.

²⁹ Drozd, J.: Jak jsem se seznámil s Podkarpatskou Rusí. In: Tamtéž.

³⁰ Drozd, J. Dlouhá noc. Praha 1968. s. 29.

Když Drozd po letech bilancoval působení Čechů, neváhal chválit: Přesto jsem přesvědčen, že naše práce a přítomnost na Podkarpatské Rusi znamenala pozitivní posun v chápání demokracie, v organisování státní správy, ale především v oblasti kultury, rozvoj školství byl opravdu impozantní.³¹

Dlouze a usilovně hledal Jaroslav Durych pochopení pro Podkarpatskou Rus, až ho našel v díle Duše Podkarpatské Rusi. Durych se dostal v roce 1921 jako vojenský lékař do Užhorodu a ze svého osudu byl ze srdce nešťastný. V dopise Otakarovi Březinovi ze dne 14. března 1921 se vyjádřil výmluvně: Píšu vám z Užhorodu v Podkarpatské Rusi, což je absolutně dále než protinožci, ač relativně to není tak daleko. Dostal jsem se sem po různých pochybných spekulacích, kalkulacích a naufragiích opět jako vojenský lékař, což znamená trest' veškeré mé fyzické i mravní bídy. Přijímám to jako trest a pokání, za své hříchy, neboť Užhorod jest trestem, dosti brutálním, pro všechny, kdož sem přijedou a pro mne jest trestem obzvláštním, neboť jest multiplikován odtržením od mé rodiny na dobu velice, velice neurčitou, temným, arestu podobným kvartýrem, a různými věcmi osobního zájmu...³²

Durych líčil svojí situaci téměř jako vyhnanství. Přesto nakonec nepropadl beznaději a Podkarpatskou Rus si nakonec velmi zamiloval. Na rozdíl od Olbrachta nebo Neumanna se nepouštěl do velké kritiky české politiky. Ale malé rýpnutí si ve své knize přeci jen neodpustil: Tato krajina jest příliš za větrem. Poslanci Tausik a Šmeral někdy sem dojíždějí a řeční, i Hlinka sem někdy přijede zcela tajně a zase zmizí. (...) A jezdí-li sem tito spasitelé lidu kázat negramotnému lidu svá hesla, jest to asi taková podívaná, jako když vykomplimentovaná primadona velké opery se ocitne s kočujícím ansámblem v pokoutné hospodě venkovského městečka.³³

Od prvotní nenávisti změnil Durych svůj postoj k Podkarpatsku o 180 stupňů a stal se nakonec jejím obhájcem. Snažil se nalézt duši tohoto kraje, hledal ji v lidech i v krásné přírodě. Že se s Podkarpatskou Rusí nakonec spřátelil, dokazují i jeho slova: Toužíte po lovu kanců, medvědů a rysů? Po pralese a romantice? I přísnější představený vám dá občas prázdko od šesti do sedmi či do osmi ráno. Čtrnáct hodin ze čtyřadvaceti můžete téměř denně procestovat a za tu dobu dojdete do hvozdů podobných pralesů, kde můžete pozorovat krásy půlnoci a zlomit si obě nohy a ruce v rokli.

Co chcete víc?

³¹ Drozd, J.: Jak jsem se seznámil s Podkarpatskou Rusí. In: Balcar, M. (ed): Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus. Praha 1999. s. 125.

³² Durych, J.: Duše Podkarpatské Rusi. Praha 1993. s. 35.

Máte tu víno seredňanské, slivovici a partii ferbla. Máte tu dosud zbytky užhorodského humoru, třebaš již v poslední době, ó žel, zaniká. Máte potěšení býti tady baštou, sloupem, stráží, reprezentací. Máte tu příležitost utopit se v Uži.

Co chcete víc?³⁴

Durych jakoby tím napsal pozvánku na Podkarpatskou Rus, která z jeho slov vyplývá jako země „neomezených možností“. Při jeho příchodu na Podkarpatsko v roce 1921 byla situace neutěšená, ale postupem měsíců se do Užhorodu přesouvali další čeští úředníci, učitelé, město se upravovalo, takže nakonec život zde nebudil takovou hrůzu.

Dalším z řady romanopisců o Podkarpatské Rusi byla Jan Vrba. Působil jako lesmistr a svoje zážitky vtělil do románu Duše na horách, který vypráví o příchodu mladého českého lesníka na Podkarpatsko, poznávání tamních lidí a přírody. Jak se cítil jeho hrdina a koneckonců i Vrba sám, popsal následovně: Kola cvakala nárazy ve spojích statí kolejnic a rychlík ho unášel dál a dál od rodného kraje a blíž k neznámé končině, kterou před převratem znal málokdo z Čechů, a o které snad nikdo z nich netušil, že se stane částí příštího státu. Do podivné země jel, o níž každý, s kým mluvil, soudil jinak. Nejčastěji o ní slyšel, že je a zůstane pro republiku něčím podobným, čím byla pro Rakousko Bosna a Hercegovina – končinou, do které, dokud ji budeme míti, poplyne nepřetržitý proud peněz, ale kterou, až z ní něco uděláme, jistojistě ztratíme. Nebyli právě hlupáci, kteří tak soudili. Ale lidé, kteří tu zem shlédli, hovořili o její kráse i o záslužné práci, která v ní čeká na schopné ruce.³⁵

Vrba neskutečným způsobem odhadl další vývoj, co se týče dalšího směřování Podkarpatské Rusi.

Dalším z řady českých spisovatelů, kterého pohltila krása Podkarpatské Rusi, byl Julius Komárek. Tomuto profesorovi biologií naprosto učarovala tamní místa naprosto a většinou takřka nedotčená příroda. Jeho Lovy v Karpatech byly ve své době velmi populární. Jestliže Olbracht zmapoval lidské osudy, Komárek se podobně zasloužil o dokumentaci unikátních karpatských lesů. Jeho Lovy jsou dnes o to cennější, že příroda byla za panování Sovětského svazu brutálně ničena, ostatně ani dnes není situace v Ukrajinských Karpatech o mnoho lepší. Komárek nereflektoval vůbec působení Čechů na Podkarpatské Rusi, jediní lidé, kteří ho zajímali, byli snad jen lesníci, nebo obyvatelé lesů. O nich si poznamenal: Jak by tu nebyli pytláci! Vždyť ti horalé mají spoustu času, pastýři si žijí uprostřed revíru a mohou dělat, co se

³³ Tamtéž, s. 9.

³⁴ Tamtéž, s. 16.

³⁵ Vrba, J.: Duše na horách. Praha 1931. s. 12.

jim zlíbí. Ti všichni určitě pytláci, kradou zvěř a ničí tak revír. Takovým představám propadalo na počátku svých služebních let většina českých lesníků a já sám jsem dlouho věřil, že všichni pastýři na polonině v létě pytláci.³⁶

Na vrchovinské obyvatelstvo ale Komárek změnil názor. I když samozřejmě čas od času někdo zapytláčil, v lesích bylo tolik zvěře, že šlo skutečně o pověstnou kapku v moři.

Zřejmě poslední prózou, která vyšla o Podkarpatské Rusi, je tragikomická kniha Alexe Koenigsmarka Cesta sekčního šéfa k moři. I když na první pohled název rozhodně neevokuje myšlenku Podkarpatska, většina děje se odehrává v prvorepublikovém Chustu. Sekční šéf ministerstva dr. Vorel je sem vyslán z Prahy, aby prošetřil velkou zpronevěru státních peněz. Jeho trable začínají hned za hranicemi Podkarpatské Rusi, když má jeho auto nehodu a slovatný sekční šéf je nucen přenocovat v chalupě chudého Rusína. Na vlastní oči tak poznává neuvěřitelné poměry na rusínském venkově. Také ovšem poprvé ochutná karpatskou pálenku, což je počátkem jeho konce.

Po příjezdu do Chustu je sekční šéf seznámen s tamní českou elitou – a Koenigsmark rozhodně nehodlal české úředníky šetřit. Většina je vykreslena jako lidé, kteří chtějí mít hlavně klid, nejlépe od práce. Dr. Vorel u nich zpočátku budí hrůzu, protože se obávají o své klidné, i když na konci republiky zapomenuté živobyčí. Rozjíždí se obrovská spirála neproniknutelných vztahů mezi Čechy, Rusíny, Židy a Maďary, které sekční šéf není schopen pochopit. Má neodbytný pocit, že se ocitl v jiném, naprosto neznámém světě, neustále se ho snaží někdo tajemný podplatit, což dr. Vorel odmítá, vždyť je přeci i ctihodným poslaneckým kandidátem.

Nakonec nachází lék na všechny problémy – obrovské množství alkoholu, po kterém se věci zdají průhlednější a řešitelnější. Trápení nešťastného úředníka nakonec končí tragicky – sekční šéf se vrhne dolů z kostelní věže a je na místě mrtev.

Koenigsmarkova kniha se zpočátku tváří jako humorné líčení cesty českého měšťáka, který je zvyklí na svoji pohovku, do zapomenuté země. Jak ale děj graduje, vyplívá na povrch neutěšená situace v Chustu. O nějaké píli, nebo práci k povznesení tamního kraje nemůže být u úředníků ani řeč. Snaží se jen přežít, doufají, že budou přeloženi do Českých zemí, ale současně se snaží využít svojí situace k vlastnímu obohacení, k Rusínům se chovají přezíravě až pohrdavě. Kveté korupce.

³⁶ Komárek, J.: Lovy v Karpatech. Praha 1975. s. 20.

V tomto směru Koenigsmark šel ve stopách již zmíněného Olbrachta a Neumanna se svou kritikou poměrů na Podkarpatské Rusi. Ukázal, že mnozí z českých úředníků, financů nebo četníků skutečně propadli ve svém působišti alkoholu, zejména pokud sloužili ve venkovských oblastech, kde byli často široko daleko jedinými Čechy.

Ozbrojené síly

Samozřejmě že nový režim potřebuje vždy své ozbrojené síly, aby udržel pořádek. Nejinak tomu bylo také na Podkarpatsku. Hned v roce 1919 zde působily vojenské jednotky při obsazování území na Maďarsku. Po nich přišli četníci a také Finanční stráž.

Služba nebyla na Podkarpatské Rusi jednoduchá. Neprostupné lesy, v zimě přes metr sněhu, velká vzdálenost ze služebny do civilizace, to vše komplikovalo nebezpečnou službu.

Pojďme se podívat nejprve na nejpočetnější složku československých ozbrojených sil na Podkarpatské Rusi a tou byla armáda. Jí často kupodivu připadla civilizační funkce, neboť musela vychovávat rusínské brance.

V Důstojnických listech se objevil povzdech nad strastmi služby: Neboť jistě snáze a pohodlněji pracuje se s lidmi gramotnými, školenými, větší inteligence, pohotovosti a bystřejšího ducha, než s dorostem, jaký až dosud dodává armádě Podkarpatská Vrchovina i zanedbané nížiny.³⁷ Na problémy s negramotnými vojáky vzpomíná i Ludvík Svoboda, který na Podkarpatské Rusi také řadu let sloužil v Užhorodské posádce. Jako na velkého lidumila vzpomíná na generála Klapálka, který se negramotným vojákům ve svém volnu pilně věnoval, učil je číst a psát, protože to cítil jako svoji povinnost. Svoboda k tomu podotýkal: Podkarpatská Rus procítala ze staleté zanedbanosti a armádě přitom okolnosti naprosto přirozeně přisoudily úkol pomáhat její civilizaci na nohy. Považte, takový vesnický chlapec když rukoval, jel někdy poprvé vlakem. A na vojně dostal své první kožené boty (doma chodil bos nebo v krpčích). Vedli ho k tomu, aby na sebe dbal a udržoval pořádek, naučili ho číst a psát, zacházet s nejrůznějšími instrumenty.³⁸

Svoboda přiznává, že většině důstojníků se na Podkarpatskou Rus nechtělo a sám připouštěl, že život tamního důstojníka nenabízel příliš povyražení a zábavy. Velkou překážkou byla jazyková bariéra, takže se stýkali většinou jen kolegové z posádky nebo eventuálně se přibráli i čeští četníci, úředníci nebo učitelé.

Tradičně špatné byly na Podkarpatské Rusi ubytovací kapacity. Než si našel přijatelnější ubytování, musel bydlet Svoboda v Onkovicích, malé vsi nedaleko Užhorodu, v rusínské chýši. Chalupa ještě neměla o dvacátém století ani potuchy. Kromě stěn, stropu a komína s pecí jí chybělo všechno ostatní, co člověk potřebuje k slušnému životu. (...) Povíдалo se, že jednou do takového obydlí zavedli i ministra národní obrany Udržala, když přijel k pluku na inspekci. Ať prý na vlastní oči vidí, v jakých podmínkách důstojníci žijí. Kupa hnoje na dvoře

³⁷ Strasti a slasti českého života na východě republiky. s. 4. Důstojnické listy, r.4, 14.3.1924.

³⁸ Svoboda, L.: Cestami života I. Praha 1996. s. 10.

však pana ministra, který byl statkáře, neudělala očekávaný dojem. Klidně si prý ve svých nablýskaných holínkách pošpacíroval v marastu a nakonec řekl: „A co má být? Tohle najdete na vesnici všude.“³⁹

Na Ludvíka Svobodu vzpomínaly v dobrém místní děti. Líbilo se jim, když jezdil z kasáren na koni nebo automobilem, to místní děti občas svezl a ty pak byly naprosto unešené. Vždy měl prý po kapsách i nějaký ten bonbón, kterým byly děti obdarovány.

Situace ale nebyla vždy tak idylická, jak líčí Svoboda. Při výcviku často panoval dril a zupáctví, zejména maďarští poddůstojníci neměli s Rusíny žádného slitování, takže docházelo i k sebevraždám. Na druhou stranu, armáda se skutečně významně podílela na výchově mladých lidí, kteří již byly staří pro školy a kteří by se jinak možná nikdy nenaučili alespoň základy čtení a psaní.

Další ozbrojenou složkou na Podkarpatské Rusi byli četníci. I u nich převažovali hlavně Češi, popřípadě Slováci. I když se to nezdá, i těmto silovým složkám připadla civilizační úloha. V počátku, jsa jediným inteligentním druhem učitele v nejzapadlejší obci, pracoval často všemožně, dělal veterináře (nežli dojel ten pravý) i poradce při porodu, při polních pracích, ve sporech i ve všech veřejných otázkách.⁴⁰

Podle Olbrachta to byli pro české návštěvníky Podkarpatské Rusi ochotní a užiteční lidé, kteří si ve svém „vyhnanství“ rádi pohovořili s někým z domova. Od podkarpatoruských obyvatel totiž často slyšeli vpravdě upřímné slovo a uzřeli vpravdě upřímný pohled jen zřídka. Mnohem častěji je provázelo kosé zaškaredění.

I jim komplikovaly službu těžké podmínky, zvláště, pokud byl takový četník ženatý. Ve vojenské posádce se důstojnické paničky alespoň mohli scházet pospolu, u četníků nebo financů, kteří sloužili v zapadlých vsích, něco podobného nebylo možné. Problémy byly i s docházkou dětí do školy, po velkém rozmachu školství na Podkarpatské Rusi to ale bylo alespoň v tomto ohledu lepší.

Podle Neumanna, který taktéž Podkarpatsko procestoval, byl český četník všude stejný. Je to státní zaměstnanec maloměšťáckého typu, má mnoho autority, ale malou gáži, platí však za dobrou partii pro venkovské dívenky nevelkých požadavků.⁴¹

³⁹ Svoboda, L.: Cestami života I. Praha 1996. s. 9-10.

⁴⁰ Goralčul-Kochanyj, K.: Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha 1931. s 28.

⁴¹ Neumann, K.S.: Československá cesta. Praha, s. 242.

(obr.2)

I pro rusínské dívky byl četník dobrou partií, ale manželství českých četníků a Rusínek provázela často trpká zklamání, když křehké děvče poté, co se vdalo, začalo být nedobrou domácí matronou, navíc se sklony k tloustnutí...

Kromě běžné strážní služby dostali četníci občas i kuriózní rozkazy. Měli kupříkladu zvýšenou pozornost věnovat prodejcům cukru a klempířům, protože ti byli nedílnou součástí výroby podomní pálenky. Doporučovalo se, že vzhledem k tomu, že tajné pálenice jsou umístěny buď v lesích, anebo roztroušeně po domech rozlehlých obcí nutno získati konfidenty, bez jejichž součinnosti nelze tyto odkrývati.⁴²

Mezi běžnými lidmi byly samozřejmě četníci bráni jako nejviditelnější represivní složky. Byli totiž používáni i k potlačování různých demonstrací nebo stávek. V takových případech byla často použita střelná zbraň, jako se popisuje v následujícím hlášení, kde četníci strážili dělníky, kteří přijížděli do stávkou ochromené továrny: Při příjezdu jedné skupinky nových dělníků došlo k útoku stávajícího dělnictva na vlak. Stráž použila v nutné sebeobraně zbraně a též četnictvo bylo nuceno zakročiti. Dvě ženy byly zabity, větší počet dělníků raněn.⁴³

Nevrle se na četnictvo na Podkarpatské Rusi dívali samozřejmě komunisté, kteří byli důsledně sledováni, neboť z jejich řad pocházeli většinou lidé, kteří rozdmýchávali stávky, nepokoje, hladové pochody a podobné věci, které nemohla nechat státní správa bez

⁴² AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1926.

⁴³ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1925.

povšimnutí. Komunista Ladislav Štoll, který na Podkarpatsko také přijel, si zaznamenal: Četníci, četníci, všude jsme se s nimi setkávali. Ustavičně si zapisovali naše jména, udržovali vesnické obyvatelstvo na distanc od nás. Přišli k nám v Turji Pasice dvě stařenky více než šedesátileté a ukazovaly nám podlitiny a modřiny stopy po četnických obušcích. Přes 60 lidí uprchlo z Turji Pasiky ze strachu před bitím četníků a žijí ve vysokém sněhu v lesích.⁴⁴ Tak podle Štolla vypadala situace na Podkarpatské Rusi v roce 1932. Komunisté samozřejmě umě využívali propagandu, proto jsou jejich zážitky nutné brát s rezervou, nicméně faktem zůstává, že hlavně za krize byla situace v Podkarpatsku napjatá.

Naštěstí můžeme nalézt i úsměvnější zprávy z Podkarpatské Rusi, kde byla nutná asistence četníků. Za jejich asistence se řešila i víra v Boha, tedy spory mezi pravoslavnou a řeckokatolickou církví. Jednu událost zachycuje i tato zpráva: V Kopašnovu (okres Chust) pravoslavní znovu si přesvětili kostel, před několika dny řeckokatolíkům exekucí předaný. Ježto smírnou cestou nezjednána náprava vysláno 25 četníků, kteří však nemohli zakročiti, ježto pravoslavní v zástupech shromáždění po celý den se uvnitř kostela modlili, v kostele samém pak nebylo možno zakročiti.⁴⁵

Další a zřejmě nejméně oblíbenou ozbrojenou složkou na Podkarpatské Rusi byla Finanční stráž. Takzvaní financové totiž měli za úkol lapat podloudníky, střežit státní hranic proti pašerákům a podobně. Jejich služba byla ještě náročnější než v případě četníků. Financové strážili hranici a tak jejich pochůzky často vedly mimo cesty. Zejména v zimě, kdy bylo běžně sněhu po pás, byly hlídky náročné. Navíc často financové číhali na oblíbených místech nelegálních přechodů hranici, což v zimě a vánici bylo často takřka o zmrznutí. Jejich věrnými společníky při podobných službách bývali jen vlci, jejichž žluté oči zářili ze tmy.

Že služba nebyla věru lehká dokazuje i následující vzpomínka Josefa Nevyhoštěného, který sloužil jako financ na Podkarpatské Rusi: Dvoučlenná hlídka finanční stráže z oddělení Petrovo v okrese Sevljuškém odebrala se dne 16.února do obce Bataru vyšetřovati podloudnictví. Mezi vyšetřováním, které se dělo u starosty, shromáždilo se před jeho obydlím asi 30 lidí ozbrojených vidlemi a jinými životu nebezpečnými předměty, kterými vyhrožovali uvnitř se nacházejícím orgánům. Orgánové pokusili se několikráte dostat se na silnici, aby mohli odejít domů, ale dav, který stále vzrůstal, na ně zaútočil, takže tito, aby předešlo krveprolití, byli nuceni zůstat v nedobrovolném zajetí až do 22. hodiny. Během této doby pokusili se několikráte poslati obecního posla u starosty se nalézajícího pro posilu neb

⁴⁴ Štoll, L.: Z bojů na levé frontě. Praha 1997. s. 88.

⁴⁵ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1923.

četníky, ale tento byl sročeným davem vždy zadržena zbit. O 22. hodině, když shromáždění se rozcházeli, orgánové, aby vyhnuli se použití zbraně, opustili nepozorovaně starostovo obydlí a tak určitému nebezpečí unikli. Případ bude mít soudní dohru.⁴⁶

Práce četníků i financů byla velmi ceněna, jak podotkl i Václav Klofáč: A když pak myslím na ten vývoj na Podkarpatské Rusi, nevím ani jak ocenit těžkou a nebezpečnou práci finančních strážníků a četníků, kteří s nasazením vlastního života musí starati se o bezpečnost a pořádek.⁴⁷ A Jaroslav Zatloukal dodával, že postavení Čechů v této zemi je těžké a vysilující, zvláště četnické a finanční stráže v úplných pustinách, třeba přihlížeti k jejich pobytu a vyhověti žádostem o přeložení, jinak zmáhá se u nich deprese a nechuť.⁴⁸

(obr.3: Před služebnou Finanční stráže na Podkarpatské Rusi)

⁴⁶ Nevyhoštěný, J.: Financem na Podkarpatské Rusi. Praha 2002. s.78.

⁴⁷ Klofáč, V.: Můj pohled na Podkarpatskou Rus. s. 92. In: Zatloukal, J. (ed): Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. s.90-93.

⁴⁸ Zatloukal, J.: Za hlubším a objektivním poznáním Podkarpatské Rusi. s. 11. In: Zatloukal, J. (ed): Podkarpatská Rus, Bratislava 1936. s. 8-13.

Nejnebezpečnější byla služba na hranici, při pochůzkách pak často docházelo i ke střelbě, byli mrtví a ranění. Jak dramatická byla situace na místě, můžeme posoudit i z této zprávy: V pohraničí proti Rumunsku podloudnictví provozuje se obyvateli z V.a M. Bočkova, Bile Cerkve, Dolní Apši a rumunské obce Saplonky řemeslně. Tlupy až 60 mužů snaží se obzvl. noci překročit státní hrance se zbožím, obyčejně s lihem, hovězím dobytkem nebo koňmi. Z těchto důvodů často střetnou se orgánové Finanční stráže s podloudníky, kteří obyčejně rumunští, mívají s sebou zbraně, při čemž dochází zpravidla k přestřelce. Při přestřelce v měsíci září u obce Bedevlja byl postřelen jistý občan rumunské obce Saplonky. Obyvatelé této obce usnesli se na přepadení oddělení FS v Dolní Apši, pročes toto oddělení bylo zesíleno a zemské četnické velitelství požádáno za nařízení, by četnictvo věnovalo tomuto případu zvýšenou pozornost.⁴⁹

Případů použití střelných zbraní bylo na hranicích vskutku hodně, však také někteří členové Finanční stráže zaplatili za ostrahu hranic daň nejvyšší.

⁴⁹ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1924.

Turistické léto

Když podle hvozdu kvete telekie
a zlatem vroubí cestu chudobných,
tu černá Tisa jako velká zmije
se vyhřívá a leskne na ohbích.

Jsou od Jasini výletníci vzhůru
na učesanou apšickou hať
a na Okolu, nevelikou turu,
pít mléko ze salaše, ochutnat

i pramen Tisy po Maďarech zděný,
cos pro pohlednici a ilusi-
kdo kuráž má však, chodec neznavený,
hlubina láká, pojďme, soudruzi.

Horskou krásu svidoneckých plajek,
hřebenů, kotlů, hvozdů, polonin,
zelená slavnost pod prapory vlajek,
zpit mattou do němoty bude syn.

Tu neví, co ho pudí divočinou,
zda pravěk v krvinkách či dnešní cit
zda před civilizací prchá vinnou
či před člověkem, jenž chce rozdrtit-

a dole v chatách trnou zatím chudí,
zda suché léto nebo povodně
čekanku naděje jim vyrvou z hrudi,
zas na shnilém je ponechal dně.⁵⁰

⁵⁰ Neumann, K.S.: Encyány s Popa Ivana, Praha 1933. s. 21.

Takto pochmurnou báseň napsal S.K. Neumann za svého prvního putování po Podkarpatské Rusi. On sám se považoval za zdatného turistu, on je tedy ten „chodec neznavený, co hlubina ho láká“. I když sám rád chodil, o druhých většinou valného mínění neměl, to dokazuje i to, že turisty dělil do dvou skupin. První skupinu nazýval lovci kilometrů. Takoví turisté chodí jen proto, aby chodili, nekochají se krásami přírody, naopak se ženou za rekordy v počtu ujitých kilometrů a navštívených míst. Druhá skupina jsou výpravy s průvodcem. Za deset dní projdou Podkarpatskou Rus a navštíví všechny pamětihodnosti. Neumann o nic tvrdil, že efekt by byl stejný, kdyby prodáván byl těm lidem balíček pohlednic, které by si mohli doma pozorně prohlédnouti, , nebo byl pro ně pořízen dobrý film, (...) ovšem nemohli by si pak říci, že byli v Jasine, Rachově, Užhorodu, Užoku atd., což je pro ně bezpochyby to nejdůležitější.⁵¹

(Obr.4.: Chata klubu českých turistů na Hoverle)

Pojďme se teď ale podívat na začátky turistiky na Podkarpatské Rusi. První Češi, kteří tam přišli, byli uchvázeni nedotčeností tohoto kraje. Nacházeli přírodu, která nebyla lidskými zásahy takřka porušena, v Čechách neznámou architekturu a i lidové zvyky a životní ráz podkarpatoruských obyvatel.

Pro oblíbenou kratochvíli – turistiku – zde byly dokonalé podmínky. Velkými propagátory se ještě v roce 1919 stali mnozí členové Sokola, kteří se dostali na Podkarpatskou Rus s vojáky, kteří tuto zem obsazovali. Velkým propagátorem, a nutno říci, že velmi neúnavným, byl Jiří Král, profesor Karlovy university. Na Podkarpatsku v letech 1920 – 1921 pobýval a zásoboval svými články Časopis turistů. Mezi další průkopníky vynikal Josef Vetešník, který působil v Užhorodě, byl spolujednatel známého vydavatelství Ždímal&Vetešník. Založil v Užhorodě odbor KČST a poznamenal si: Jsou tu pohádkově krásné končiny. Je tu dobrý lid, ale chudý, nemající výdělků. Kdyby turisté věděli, jaká je tu krásná země, z celé republiky, by z celého světa by se sjížděli.⁵²

⁵¹ Neuman, K.S.: Encyány s Popa Ivana. Praha 1933. s.54.

⁵² Skala, P.: Turistika na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. s. 41. In: Latko, I.(ed): Náš česko-rusínský kalendář 2000. Užhorod, 1999. s. 40-45.

Na počátku roku 1922 byla zřízena Podkarpatoruská župa v Užhorodě. Její členové se podíleli na zřizování turistických nocleháren, které vznikaly brzy v Užhorodě, Mukačevu, Berhovu, Sevljuši, Cgustu, Volovci a na dalších místech. Bylo nutné začít se značením cest, do roku 1928 už mohl ujít turista po značkách na Podkarpatské Rusi 1298 kilometrů.

KČST inicioval i vydávání nejrůznějších průvodců, které měly nalákat turisty na Podkarpatskou Rus, protože ve dvacátých letech byla tato oblast ještě hodně na okraji zájmu. Příčinami tohoto stavu byly vedle odlehlosti a špatné dostupnosti, nedostačujícího a málo vyhovujícího ubytování i zakořeněné představy o Podkarpatsku jako o nehostinné zemi podobné Sibiři, kde hrozí nebezpečí divé zvěře a velká pravděpodobnost loupežného přepadení.⁵³ Časté senzační zprávy v novinách o útocích vlků a medvědů na lidi (tyto zprávy byly z 99,9% vymyšleny) také neprospívali zrovna velkému turistickému zájmu.

(obr.5.: Rozsypalova chata)

Zájem o nejvýchodnější část Československa začal stoupat až na konci dvacátých let, v letech třicátých pak už na Podkarpatskou Rus mířily desetitisíce turistů, nejen z Československa. Velmi oblíbená byla i mezi zahraničními turisty, zejména mezi boháči, kteří milovali lov. Lesní správa umožňovala lov divoké zvěře, samozřejmě za příslušný poplatek.

Velkou plus pro turisty z Československa bylo, že se na Podkarpatské Rusi dorozuměli česky, jak potvrzuje i turistický průvodce Jaroslava Dostála: Úplně vystačíme s češtinou. Židé se rychle přizpůsobili novým poměrům, jejich děti prošly novými (českými pozn.-aut.) školami, Rusínům dobře rozumíme, mnozí pracovali v historických zemích v lesích, mladší byli na vojně a hovoří česky.⁵⁴

(obr. 6: Turistická chata v Užockém průsmyku)

⁵³ Skala, P.: Turistika na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. s. 41. In: Latko, I.(ed): Náš česko-rusínský kalendář 2000. Užhorod, 1999. s. 40-45.

⁵⁴ Dostál, J.: Podkarpatská Rus. s. 9.

První turisté byli ještě za podivíny, neboť lidé nebyli z dob maďarských zvyklí, aby „páni“ chodili pěšky, zaprášení, mezi obyčejným lidem. Turisté navíc jásalí nad přírodními krásami hor a pralesů, což bylo místnímu lidu nepochopitelné, zvláště když návštěvníci přecházeli bez povšimnutí opravdu pěkné věci, jako byl třeba parádní pokoj nejbohatšího kupce ve městě.⁵⁵

Brzy se ale místní naučili, že turisté jsou vítaným zdrojem příjmů a tak se nechávali najímat jako průvodci a nabízeli movitým lidem ze „západu“ své malé huculské koníky, kteří pak nosili zavazadla. Po příchodu Sovětských sil turistika zanikla, celou druhou polovinu dvacátého století byla Podkarpatská Rus zakázaným územím, teprve ke konci osmdesátých let se ledy začaly uvolňovat, aby po pádu SSSR roztály úplně.

⁵⁵ Vitezlová, J.: Poslední Chazaři z Podkarpatské Rusi. Praha 2002. s. 35.

Komunikace a doprava

Připojením dnešního území Podkarpatské Rusi k Československé republice v roce 1919/1920 postaveny byly silniční správy před úkol, přizpůsobiti silnice, devastované za války, požadavkům nového usměrnění dopravy a upravití tyto komunikace tak, aby vyhovovaly zatím nejnutnějším požadavkům dopravy vůbec a postupně aby vyhovovaly požadavkům vzrůstající se dopravě automobilové.⁵⁶

Nejhorší podmínky panovaly ve východní části Podkarpatska, kde komunikace trpěly častými povodněmi. Prioritou ale bylo vybudovat magistrály, které by se napojily na Slovenskou silniční síť. V plánech byly tyto magistrály dvě – severní, z Košic přes Užhorod, Mukačevo, Chsut, Rachov a do Jasini, a jižní ze Stakčina přes Perečín, Nižní Verecky, Volovec, Nižní Koločavu, Německou Mokrou a do Brustury. Ne všechny úseky ale byly dokončené tak, jak se původně zamýšlelo.

V roce 1933 byl rozsah státních silnic na Podkarpatské Rusi následující (bráno podle povrchu):

Kamenné dlažby (v km)	24,48
Cementový beton	34,50
Litý asfalt	0,32
Cementový a živičný makadam	71,737
Povrchové nátěry živičné	7,13
Živičný koberec	33,225
Celkem novodobých úprav	171,392
Jednoduše válcovaných vozovek	107,893
Vozovky spravované	293,484
Celková délka státních silnic	572,779

Velkým problémem na Podkarpatské Rusi byly mosty, které nebyly často uzpůsobeny na nový druh dopravy – automobily a které se často stávaly obětmi divokých horských řek. Navíc hodně mostů bylo za války poškozeno. Po roce 1919 se začaly stavět zpočátku hlavně dřevěné mosty, to proto, že jejich stavba byla nejrychlejší. Od roku 1923 se budují železobetonové a dřevěné jen jako prozatímní. Mezi léty 1920-1932 se postavilo na Podkarpatské Rusi 129 mostů na státních silnicích, z toho bylo 114 železobetonových, 1 železný a 14 dřevěných.

⁵⁶ Technická práce v zemi Podkarpatoruské, Užhorod 1933. s. 15

Na Podkarpatsku se příchodem Československé republiky začala rozvíjet i nová doprava – letecká. Měla velký význam v rychlém spojení západu a východu dlouhé republiky, daly se tak urychleně přepravovat noviny a pošta.

Od roku 1924 začalo fungovat pravidelné letecké spojení Praha – Košice, na Podkarpatskou Rus se zatím nelétalo, protože tam nebylo žádné letiště. To se začalo stavět roku 1927 v Užhorodě a 4.května 1929 bylo slavnostně otevřeno. V roce 1931 bylo ještě navíc rozšířeno, aby pojalo i tehdejší „velkoletadla“.

Od roku 1929 tak fungovala pravidelná linka Užhorod – Košice (-Praha). Byla provozována čtyři roky a letadla na ní vykonala celkem 1996 letů, počet cestujících dosáhl čísla 2871, bylo s ní dopraveno 1259 kilogramů pošty a 44 085 kilogramů zboží a zavazadel. Přes svoji atraktivnost ale zůstalo letecké spojení na okraji zájmu veřejnosti, zejména kvůli ceně za dopravu.

Velké změny se odehrávaly také v železniční dopravě. Politické přetvoření mapy střední Evropy a změna státních středisek vynutily si jiného nazírání na železnice v zemi Podkarpatoruské. Dříve uznávané trati rychlíkové nebo důležité strategické linky ustoupily po převratu jiným směrům a tepnám, kdysi zcela podřadným, které bylo nutno přestavěti a přizpůsobiti dopravě rychlíkové.⁵⁷

U drah, stejně jako u silnic, byla největším problémem jejich orientace. Drtivá většina hlavních spojů totiž vedla ze severu na jih, kdežto Československá republika je potřeboval z východu na západ.

Obsazování a zprovoznění železnic bylo po roce 1919 obtížné. Staří zaměstnanci kladli pasivní odpor, panoval špatný stav kolejí, bylo málo lokomotiv a vagónů. Plné konsolidace se dosáhlo až v roce 1920 a to často ještě za pomoci armády, byli dosazováni pracovníci z Čech a provoz se začínal pomalu rozjíždět. Byl ale limitován tím, že v roce 1919 bylo na celém Podkarpatsku 7 provozuschopných lokomotiv.

Protože dráhy na Podkarpatské Rusi nemohly mít v první Československé republice z hlediska vnitropolitického, mezinárodně-politického, hospodářského ani vojenského prvořadý význam, přestože zejména jižní spojnice byla snadno zranitelná z Maďarska, bylo učiněno nemálo práce pro modernizaci tratí i vozového parku (zesilování svršku, modernizace sdělovacího a zabezpečovacího zařízení, rekonstrukce lokomotiv a vozů apod.) Rozsah byl přirozeně menší než na exponovaných tratích Čech a Slovenska.

⁵⁷ Technická práce v zemi Podkarpatoruské, Užhorod 1933. s. 33.

Hlavní trať na Podkarpatské Rusi (č.301) vedla z Bohumína do Čopu, Baťova, Králova n.T., Tersvy a Zimiru. To byl hlavní tah z Prahy, kde denně jezdilo 6 až 10 párů osobních vlaků (v různých úsecích) a 2 rychlíky. Rychlík přešel ze západu na východ Podkarpatska, tedy z Čopu do Jasini, za 5 hodin, přičemž část trasy vedla po rumunském území.

Druhou hlavní tratí bylo spojení Čop, Užhorod a Užok, třetí pak z Baťova do Mukačeva a Skotarského, kde byl hraniční přechod do Polska. Popisované tratě měly normální rozchod.

Na Podkarpatské Rusi ale existovala řada dalších, úzkorozchodných tratí, jak pro osobní dopravu tak kupříkladu pro lesní správu. V roce 1923 byl ještě vypracován ambiciózní projekt tratě z Užhorodu do Mukačeva a Chustu, který byl veden především strategickými důvody. Práce skutečně začaly, ale vzhledem k událostem let 1938/39 nebyly dokončeny.

Celkem fungovalo na Podkarpatské Rusi 12 tratí.

301 (viz výše)

322 Čop-Užhorod-Užok 122 km

323 Užhorod-Vojany 26

324 Užhorod-Antalovce 36

325 Baťovo-Mukačevo-Skotarský 95

326 Berehovo-Kušnice 76

327 Iršava-Kamjanka 12

328 Sevljuš-Chmelnik 20

329 Královo n.T.-Ďukovo 19

330 Teresva-Neresnice 15

331 Camara la Sighet-Slatinské doly 4

332 Bocicuiul Mare-Velký Bočkov 2

Kromě vlakových spojů existovala i doprava autobusová, kterou provozovali hlavně židovští obchodníci a majitelé hostinců. Tato doprava byla ale nepravidelná – muselo se sejít dost lidí, aby se cesta obchodníkovi vyplatila.

Státní autobusovou přepravu zajišťovaly ČSD, od roku 1933 fungovalo také sedm poštovních linek, které braly cestující v omezeném rozsahu.

Linky ČSD

3302 Košice-Michalovce-Vyšší Německé-Užhorod

3398 Mukačevo-Iršava

3399 Mukačevo-Berehovo-Výlok-Velký Palád

3400 Užhorod-Mukačevo

- 3409 Volové-Volovec
- 3410 Chust-Volové-Toruň
- 3411 Mukačevo-Sevljuš-Chust
- 3412 Sinovir-Drahovo-Sekernice-Chust
- 3413 Drahovo-Bušтино-Výškov n.T.-Chust
- 3450 Rachov-Velký Bočkov-Slatinské doly
- 3451 Rachov-Ustěriky-Bogdan

Pokud se člověk chtěl vypravit vlakem na Podkarpatskou Rus, vyjížděl rychlíkem v 21 hodin z Prahy a v 11 hodin následujícího dne byl v Užhorodě. Průvodce doporučovaly také vyjet ráno, přespat v Košicích, kde si mohl turista prohlédnout tamní památky a další den pokračovat.

Po všech tratích Podkarpatské Rusi jezdí československé vlaky. Československé automobily obstarávají dopravu na všech silnicích. (...) Přece při některých příležitostech se ukazuje, že Praha je duším zde tak vzdálená.⁵⁸

Cesta do Budapešti trvá vlakem z Podkarpatska šest hodin, do Prahy nejméně patnáct a navíc je o 2/3 dražší. Kam mají mít potom lidé blíž? Množily se návrhy, aby ČSD zavedly rychlík „létající Košičan“, který měl mít co nejméně zastávek a co nejkratší dobu jízdy, čímž by se lidé Podkarpatska přilákali do českých zemí. To ale nebylo uskutečněno.

⁵⁸ Hostaša, K.: Na okraj dopravy a zájezdů na Podkarpatskou Rus.s. 174. In Zatloukal, J.(ed):Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. S. 174-176

Zdravotnictví

I v tomto odvětví čekala na české příchozí obrovská práce. Před rokem 1919 bylo území Podkarpatské Rusi rozděleno na 40 zdravotních obvodů, které zpravovalo 28 obvodních a obecních lékařů. Lidé se lékařů stranili, brali je za nepřátele. Prostý člověk tak viděl lékaře při očkování proti neštovicím a pak většinou až na smrtelném loži, když už všechna známá léčení nezabrala a tak se povolal i lékař. Celé Podkarpatsko navíc trpělo nedostatečným vybavením nemocnic. Prevence nebo zdravotní výchova lidu byly pojmy naprosto neznámými.

Po roce 1919 byla země rozdělena na 70 obvodů, přičemž v každém sídlil lékař. Prioritou po příchodu Československa na Podkarpatskou Rus bylo zvládnout infekční epidemie, nebo je alespoň omezit na přijatelnou úroveň. Týkalo se to zejména střevního a skvrnitého tyfu, tuberkulózy a úplavice. Toto se řešilo pomocí autokolon, které objížděly zasažené kraje. Důležitá byla součinnost mezi lékaři, Československým červeným křížem a Masarykovou ligou proti tuberkulóze.

Bylo nutno modernizovat stávající nemocnice a eventuelně budovat nové, ale například celá Vrchovina neměla za trvání Československé republiky nemocnici. To bylo o to nepříjemnější, že nemocné od potřebné péče dělily obrovské vzdálenosti, komplikované nedostatečným spojením. Pěšky do nemocnice lidé někdy nemohou pro vážnost zdravotního stavu a jindy 60 - 100 km vzdálenost i pro nejlepšího turistu znamená 2 – 3 dny. Překonání této vzdálenosti pěšky znamená pro nemocného, podvýživou trpící Vrchovince i při nejlepší ošetření v nemocnici slabou naději na uzdravení.⁵⁹

Ale i podobné případy, kdy nemocný putoval dny za lékařem, se stávaly. Dokládá to zpráva z roku 1923: Koncem měsíce byl přijat do ošetření nemocnicí užhorodskou sklenář bydlící v obci Horjanech. Nakazil se ve Vološance, kde pracoval, prošel jako infikovaný celou řadou obcí a probral se až do obce Dubrovky, v politickém okrese seredňanském, kde proležel asi tři dny a odkud byl dopraven do užhorodské nemocnice.⁶⁰

Navíc léčení v nemocnici komplikovala i povinnost platit za každý den 22 -25 Kč. Na to většina lidí neměla a tak by raději nechali nemocného zemřít, než by se celá rodina zadlužila a upadla do bídy. Proto stáli lékaři před rozhodnutím, zda peníze tvrdě vymáhat.

Životní podmínky přímo nahrávaly šíření nemocí: Tak častý výskyt střevního tyfu podporuje nehygienická životospráva obyvatel, předsudky o vzniku nemocí, léčení i ochraně. Tyto

⁵⁹ Mikulaninec, Š.: Zdravotní a sociální poměry na podkarpatské Rusi. s. 171. In: Zatloukal, J.(ed):Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. S. 169-173

momenty podporují vznik epidemií a je spodivem, že tato nakažlivá nemoc jen v poměrně nečetných případech rozšiřuje se epidemicky. Situace se zlepšovala alespoň při stavbě nových rusínských obydlí: Při infekčních chorobách nelze přehlédnout kapitoly hygieny příbytků a zásobování obcí i měst pitnou vodou. Obydlí venkovanů se začínají zvláště ve větších obcích a místech frekventovaných zlepšovati. Neupuštěno dosud od budování chat, ale zřizuje se téměř vždycky komín větší namnoze i ventilační okna. Ve všech případech novostaveb se přihlíží, aby byla oddělena stáj od příbytků.⁶¹ Nebezpečný byl i výskyt malárie: Malárie v Podkarpatské Rusi jeví známky, z nichž se dá souditi, že rozmnoží počet v budoucnosti. Všecky řeky v rovině potísí tvoří slepá ramena, bažiny, čímž je o stálou půdu podporující rozvoj malárie postaráno. (...) Až dosud nekonají se preventivní opatření a ani ve škole nedochází ku poučování dětí.⁶²

Lékaři bojovali nejen s podmínkami a vzdálenostmi, ale také s lidovou pověřivostí a vírou v nejrůznější zařikávání, elixíry a magické léky, které často nemocnému více škodily než pomáhaly. Například při tuberkulóze se doporučovalo dávat nemocnému pítí rozpuštěné psí sádlo, při záchvatech kašle mléko s pepřem nebo se sádlem. Rozumí se, že toto všechno podává se s určitou obřadností, o které přesně ví jen několik vyvolených.⁶³

Poměry se musely napravit i v preventivní péči a zdravotní osvětě. To se týkalo zejména boje proti alkoholismu, který byl na Podkarpatské Rusi hojně rozšířen. Naštěstí byl trochu mírněn nedostatkem peněz... Velký úspěch v tomto směru zaznamenala prý putovní plakátová výstava. Na plakátech byly zobrazeny „špatné“ situace z rusínského života a lidé, kteří ji navštívili, prý zpytovali svědomí.

Lékaři, stejně jako ostatní úředníci, museli řešit kritický nedostatek vhodných prostor. Nešlo jen o ubytování, ale také o zřizování ordinací v odlehlých částech Podkarpatské Rusi. Zdravotnický referát i v roce 1927, tedy osm let po změně režimu, upozorňoval, že otázka bytů obvodních lékařů je závažná. Jsou místa taková, kde lékař, aby byl pod střechou, musí sleviti z bytových požadavků poslednějších vrstev obyvatel.⁶⁴

Státní zdravotnictví spolupracovalo s Československým červeným křížem, jak jsem již napsal výše. Jeho zástupce charakterizoval stav na Podkarpatsku po roce 1919 takto: Poměry na Podkarpatské Rusi po válce byly takové, že nebylo možno ihned přikročiti k uvědomovací a preventivní sociální práci, jak naznačil Č.K. mírovým programem, ale kategoricky vynucovati

⁶⁰ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1923.

⁶¹ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1926.

⁶² AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1927.

⁶³ Mikulaninec, Š.: Otázka zdraví lidu na Podkarpatské Rusi. s.7. Podkarpatoruská revue, r.1, č.5.

⁶⁴ AKPR, fond Podkarpatské Rus, situační zprávy 1927.

si zde především akce, mající ráz první pomoci, akce výpomocného rázu charitativního. Byly to tzv. „akce stravovací a ošacovací“ pro válkou ožebračený a hladem umírající lid.⁶⁵

Přidělovaly se tak nejen potraviny a oblečení, ale také byla snaha přidělovat lidem práci. Panovala totiž opodstatněná obava, že se snižuje ochota lidí pracovat, z čehož pramenila demoralizace. Pracovníci ČČK si byli vědomi, že je nutno odstraňovat i příčiny, kořeny zla, ne jen uspokojovat nataženou ruku. Razili heslo, že je třeba výchova k práci a její poskytování. Při tom se obraceli i na stát, který měl exekutivní pravomoci a mohl lidi zaměstnat na stavbách silnic, regulacích řek a podobně. Jinak panovaly obavy, že na Vrchovinu budeme moci do nekonečna posílat vagony kukuřice bez úspěchu, bez výsledku, vyjma snad toho, že si je Vrchovina vynutí, až snad nás jednou napadne, že by toho mohlo být dost.⁶⁶

ČČK se na Podkarpatské Rusi staral i o děti a matky, zřizoval pro ně poradny. Pracovníci těchto poraden měli za úkol vyhledávat těhotné ženy, informovat je o správné životosprávě, o správné výživě dětí, o tom, kdy vyhledat lékařskou pomoc. Bojovali i proti předsudkům a pověrám. Často fungovaly tyto poradny i jako nouzové ošetrovny.

⁶⁵ Ulman, F.: Československý červený kříž na Podkarpatské Rusi. s. 164. In: Zatloukal, J.(ed):Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. s.164-168.

⁶⁶ Tamtéž. s 165.

Školství na Podkarpatské Rusi

Odvětví, o němž snad ani největší odpůrci české přítomnosti na Podkarpatské Rusi nepochybují, že se za Československé éry výrazně vzkvétalo, je právě školství. Po příchodu na Podkarpatsko čekala nejen české učitele, ale i ostatní úředníky velká práce. V Maďarské éře se na vzdělávání rusínského lidu příliš nehledělo. Na Podkarpatské Rusi existovalo jen pár středních škol, většina základního školství byla maďarská.

Budování nového školství tak muselo začít téměř od základů, nejen co se týče například budov, ale i učebnic a pomůcek. Za celou éru První republiky trpělo školství na Podkarpatské Rusi jedním velkým problémem – a tím byl spor o jazyk. Znesvářené skupiny se nedokázaly shodnout, zda učit rusky nebo ukrajinsky. Ale tato problematika by vyžadovala samostatnou kapitolu, pojďme se proto raději podívat přímo na Podkarpatoruské školství.

Prvním úkolem, který měli noví učitelé na Podkarpatské Rusi bylo především přesvědčit děti a rodiče, že škola je instituce prospěšná. Po převratu musel učitel pracovat v první řadě v tom směru, aby přesvědčil lid o potřebě a účelnosti školy, o tom, že škola není cizí institucí založenou na zásadách odnárodňování, nýbrž že je školou na zásadách nauky o moderním soužití národů demokratického společenského řádu.⁶⁷

První šéf školského odboru na Podkarpatské Rusi J. Pešek určil pět základních bodů rozvoje oboru:

- 1) Naprostá spravedlnost ke všem národům Podkarpatskou Rus obývajícím.
- 2) Opravdová demokratičnost vzdělávání.
- 3) Všestrannost a harmoničnost vzdělávání po stránce vnitřní se zvláštním zřetelem ke kmenovým vlastnostem lidu.
- 4) Konkrétnost a naprostá snaha, by školy hověly všemi směry potřebám a poměrům Podkarpatské Rusi a jejího obyvatelstva.
- 5) Podle možností sjednocování se soustavou českého školství a osvěty.⁶⁸

Nelze přesně říci, kolik bylo škol na Podkarpatské Rusi před rokem 1918 a to z jednoduchého důvodu – hranice „československého“ Podkarpatska se neshodovaly s hranicemi 4 bývalých žup, které zabíraly toto území před rokem 1918. Navíc školství bylo válkou téměř rozvráceno. Můžeme odhadnout, že před převratem bylo na Podkarpatské Rusi a jejím nejbližším okolí 517 obecných škol, 893 tříd s 980 učiteli a 62 860 žáky s vyučujícím jazykem maďarským, 34

⁶⁷ Kochanyj-Goralčuk, K.: Podkarpatská Rus v minulosti a přítomnosti. Praha 1931, s. 135.

⁶⁸ Tamtéž. 157.

škol vyučovalo rusínsky. Měšťanských škol bylo osm se 43 třídami, a 1688 žáky, dále byly na Podkarpatsku ještě 3 učitelské ústavy a 3 gymnázia.

Pojďme se nyní podívat na přehled škol, jak fungovaly na Podkarpatské Rusi ve školním roce 1932/33.

Obecné školy

	počet	tříd	děti	učitelů
Rusínské	459	2 574	8 5428	1 515
Maďarské	114	285	17 252	282
Německé	17	36	1 762	32
Rumunské	4	25	1 398	24
Československé	160	480	23 096	514
Hebrejské	4	10	434	10
Celkem	758	3 410	129 370	2 408

Jak je vidět, za 13 let působení českých orgánů na Podkarpatské Rusi se počet dětí, které chodily do obecných škol zdvojnásobil. Tím byly také plněny cíle, které si české školství na Podkarpatské Rusi dávalo, totiž aby počet analfabetů mezi dětmi, které měli věk na školní docházku, neustále klesal.

Za tímto účelem byly zřizovány i speciální kurzy v místech, kde dosud škola nikdy nebyla. Podle oficiálních údajů zůstávalo ve školním roce 1932/33 2980 dětí. Skutečné číslo bych si dovolil odhadnout na nejméně dvakrát tolik. Na druhou stranu je ale třeba říci, že za podmínek, které na Podkarpatské Rusi panovaly, nebylo v silách učitelů do škol dostat všechny děti, například ty, které bydlely v odlehlých samotách.

Kromě osvětových kurzů pro děti fungovaly také osvětové kurzy pro dospělé, kde se učitelé snažili ngramotné lidi naučit alespoň základům.

Měšťanské školy

	počet	tříd	děti
Rusínské	16	104	4 538
Československé	14	88	3 296
Maďarské	4	23	1 065
Celkem	34	215	8 899

Kromě těchto škol fungoval na Podkarpatské Rusi ještě ústav pro hluchoněmé, slabomyslné a zmrzačené děti. Dále také ústav pro dívky zanedbané, mravně vadné a ohrožené.

Jak jsem napsal již výše, velkým problémem bylo nedostatek prostor pro školy. Jen do roku 1930 vydalo Československo na opravu a stavby nových škol na Podkarpatsku 43 277 517 Kč a v plánu byly další investice za přibližně 20 500 000 Kč.

Střední školy

	počet	tříd a poboček	žáků
Rusínské	4	45	1550
Československé	3	23	644
Maďarské	1	12	490
Hebrejské	1	8	275
Celkem	9	88	2 959

Za 13 let působení na Podkarpatské Rusi tak bylo dosaženo znárodnění školství, ve smyslu toho, že jednotlivé národnosti měly své vlastní školy. Zvýšením počtu obecných škol byl snížen počet nezaškolených dětí. Povinná školní docházka byla prodloužena ze šesti na osm let. Dosáhlo se významného zvýšení počtu měšťanských a středních škol, kde byl dříve výlučně maďarský jazyk nahrazen jazyky národními. Podařilo se založit i národní mateřské školy, rozběhlo se vzdělávání pedagogů, kteří pak dál prováděli osvětové akce. Byla velká podpora učňovského školství, odborných a obchodních škol, neboť jejich absolventy Podkarpatské Rus zoufale potřebovala.

Kapitál, investovaný za československého režimu do samostatných učňovských škol na Podkarpatské Rusi, je značný. Stát jest hlavním – v nedávných letech byl jediným-vydržovatelem tohoto školství.⁶⁹

Československo de facto založilo i průmyslové a odborné školství, které zde před rokem 1918 vůbec neexistovalo. Konečně zbývá připomenouti, že průmyslové a obchodní školství na Podkarpatské Rusi, vybudované československým státem, nebylo snad vyvoláno naléhavou potřebou existujícího již velkopřemyslu a obchodu, jak tomu zpravidla bývalo v zemích českých. Školství toto bylo budováno proto, aby očekávaný rozvoj živností, průmyslu a obchodu v novém státním útvaru nebyl bržděn nedostatkem kvalifikovaných sil domácích, a bylo určeno především podkarpatoruským Rusínům.⁷⁰

⁶⁹ Technické práce v zemi Podkarpatoruské, s. 269.

⁷⁰ Tamtéž. 274.

Bohužel tyto smělé předpoklady se nenaplnili. Absolventi podobných škol často hledali na Podkarpatské Rusi zaměstnání, docházelo také k jakémusi „znehodnocování diplomů“, kdy absolventi škol marně hledali zaměstnání. Jejich rodiče byli zvyklí na naprosto jiný svět, takže se domnívali, že když pošlou dítě na studia, bude z něj po škole velký pán, který bude živit rodinu. Jenže v praxi to tak často nefungovalo, což vzbuzovalo pochopitelné rozčarování nejen u rodičů, ale i studentů. Jednou z příčin bylo totiž obsazování postů ve státní správě ve velké míře pouze Čechy nebo Slováky. Tato praxe pak samozřejmě budila zlou krev, neboť mladá inteligence se cítila, můžeme říci po právu, ostrčena.

Zajímavě se ke školství na Podkarpatské Rusi vyjádřil Ivan Olbracht: Úředním výkazům o návštěvě škol také nevěřte. Učitelé mají totiž nařizeno, chybí-li 20% žáků, aby to okamžitě hlásili inspektorátu, ale protože ve třídě 80% dětí mají málokdy a protože by z toho bylo vyšetřování a snad i tresty, nehlásí se nic a inspektoři jsou také spokojeni, že jim ubylo zbytečné psaní.⁷¹ V tomto měl Olbracht skutečně pravdu. Učitelé se potýkali s kolísavou docházkou. Zpravidla v zimě bývala docházka největší, protože ve třídách se topilo a tak se děti přišly do školy zahřát. Naopak v době polních prací byla mnohdy třída poloprázdná a rodiče si pro děti, pokud se vůbec obtěžovaly, vymýšlely nejrůznější krkolomné omluvy.

Velký problém byli s normalizovanými učebnicemi, na středních školách se musely používat učebnice české, protože jiné nebyly k dispozici. Děti ale byly odměňovány různými brožurkami u příležitosti různých svátků a výročí. Tak na narozeniny pana presidenta dne 7. března a také pro svátek Svobody dne 28. října zakoupeny byly rusínské brožury „Náš prezident“ a „Libuša v tábory“ a rozeslány školním inspektorátům k obdarování pilným žákům.⁷²

Podkarpatoruské školství trpělo malým počtem domácích učitelů. Je ale paradoxem, že nově vystudovaní domácí učitelé nemohli sehnat místo, protože byli konkurencí pro Čechy. Kvůli nedostatku učitelů hned po převratu žádal školský referát o učitele z Čech. Vláda se tam ale rozhodla poslat i emigranty z Ruska a Haliče, kteří školství odnárodňovali a ještě vyvolávali jazykové spory.

Při pohledu na statistiky okamžitě uhodí do očí obrovský počet českých škol. Vždyť na Podkarpatské Rusi nebylo tolik Čechů, aby museli mít takové školní kapacity. České školy se otvíraly takřka všude. (Viz román J. Vrbý Duše na horách.) To samozřejmě vyvolávalo další negativní reakce zejména ze strany nacionalistů, kteří v tom viděli pokus české vlády odnárodňovat.

⁷¹ Olbracht, I.: Země beze jména 1933. s. 80

⁷² AKPR, fond PR, situační zpráva 1926.

Václav Klofáč patřil také k odpůrcům předimenzovaného českého školství: Nevím, koho napadlo zakládat české školy tam, kde žádných českých dětí nebylo. Je to nepromyšlený kousek, ze kterého těží jenom židovské děti, které nemusí se stýkati potom s dětmi domácími a my, abychom je donucovali k účtě před domácím jazykem, posilujeme jejich nechuť k místnímu lidu a jak od roku 1868 chazaři (židé – pozn.aut.) stěhovali se z Ruska přes Halič na Podkarpatskou Rus, tak ovšem brzy dožijeme se toho, že toto stěhování bude se dít na západ, na Slovensko, na Moravu i do Čech.⁷³

Zastánci českých škol argumentovali i následovně: „Pryč s českými školami, pryč s čechizátory!“ Tak a podobně slyšíme na schůzích i v soukromých hovorech. Mluví se o palácích, stavěných pro české školy apod., ač se každý může přesvědčit, že to není pravda.⁷⁴

Autor tohoto článku dokazoval, že když do českých škol nechodí jen čeští žáci, znamená to vlastně projev důvěry v české školy od rodičů.

Osazenstvo českých škol tak tvořily hlavně židovské děti. Nicméně i jindy kritický Olbracht uznával, že kvalita těchto škol se příliš neliší od kvality škol v českých zemích.

Občas se ale učitelé museli potýkat s kuriózními případy, jako třeba v Ize, kde přišli do školy žáci opití od denaturovaného lihu. Případ jest předán úřadům, pozoruhodným však jest, že podle vyšetřování práce učitelova v tomto směru setkává se s odporem rodičů, podle jejich slov denaturovaný líh jest nejlepším lékem proti vnitřním chorobám.⁷⁵

Zajímavým fenoménem podkarpatoruského školství byla cikánská škola v Užhorodě. Byla poprvé otevřena ve školním roce 1926/1927 jako jednotřídka, od roku 1933 fungovala jako dvojtřídka. Vyučovacím jazykem byla povětšinou směs češtiny, slovenštiny a místního nářečí. V literatuře se vyskytl i názor, že tato škola, která byla jediná svého druhu ve střední Evropě, byla nástrojem české moci k odnárodnění užhorodských cikánů, protože se v ní učilo česky. Tento názor je ale potřeba odmítnout jako naprosto zcestný. Škola byla založena proto, aby se cikánské děti nepotulovaly po Užhorodě a okolí, nežebraly, a i proto, aby jim byla nabídnuta lepší perspektiva než jejich rodičům.

⁷³ Klofáč, V.: Můj pohled na Podkarpatskou Rus. s. 91. In: Zatloukal, J. (ed): Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. s.90-93.

⁷⁴ Český učitel a český profesor na Podkarpatské Rusi. Podkarpatoruská Revue, roč.1, č.9. s.7.

⁷⁵ AKPR, fond PR, situační zprávy 1926.

(obr.7: Cikánská škola v Užhorodě)

V polovině třicátých let školu navštívil Jindra Zoder, učitel a spisovatel (napsal román z Podkarpatské Rusi Petro). Na svoji návštěvu vzpomínal takto: Vcházíš do třídy a mezi tím, co učitel napomíná nezbedného žáka ke slušnému chování, přehlédneš třídu. Stejně cikánské děti jako po celých Karpatech. Horečné oči, tváře více hubené než plné, ale mají tu vlasy sčesané, ruce myté a nehty stříhané. Trošku lepší šaty, ale přesto hodně potřhané a bohatě záplatované. Lavice stejné jako v jiných školách, tabule, stupínek, katedra, mapa, vystavená práce rukodělná, skříň přeplněná sešity. A vzadu? Dřevěný stojan a něm asi 20 houslí, vedle čelo, basa, cimbál! Vida, věci, které v normální škole neuvidíš.⁷⁶

Nejoblíbenějším předmětem byl podle pamětníků zpěv...

Náklady na vybavení a zařízení školy dosáhly 65 000 Kč, z toho 10 000 přispěl i T.G. Masaryk.

(obr.8: Cikánská čtvrť)

Zajímavě se o této škole píše v situační zprávě školského referátu pro Podkarpatskou Rus z roku 1927: O cikánskou školu jeví se stále ještě značný zájem, o čemž svědčí publikace města Užhorodu o cikánské škole, vydaná tiskem v české a německé řeči. První učitel Josef Šesták naučil děti pořádku, čistotě a vzbudil v nich hlavně chuť k návštěvě školy, což patrně z velmi dobré docházky školní. Jest přirozené, že s ohledem na to, že cikánské děti až do té

⁷⁶ Kuštek, V.: 80.výročie založenia cigánskej školy v Užhorodě. s 7. In: Podkarpatská Rus – časopis Společnosti

doby až na malé výjimky vůbec nechodily do školy, ale toulaly se po ulicích a žebrale, že jejich rodiče jsou analfabeti a lidé morálně méně cenní, nedalo se s dětmi cikánskými takového úspěchu, jako ve školách normálních. (...) Do konce školního roku 1926/27 naučil učitel Šesták (tj.za 5 měsíců), cikánské děti psát tiskací písmena, naučil je sčítat a odčítat v kruhu desíti, naučil je hymny a několik písní, ale naučil je také, pokud to bylo možno, slušnému chování.

(obr. 9: Třída učitele Cinkovského)

Pak ale učitel Šesták onemocněl a na jeho místo nastoupil učitel M.Cinkovský, který zjistil, že děti mají mnohem větší praktické zkušenosti, hlavně z přírody a ze života.

Po dobu cikánské školy se ve škole však nic neztratilo a také žebření dětí byla učiněna přítrž. Vliv dětí jest pozorován i na rodičích, kteří zdá se školu vítají z té příčiny, že nemusí se o své děti starati a mohou klidně jít za svou prací. Také z ohledu čistoty tělesné učinila škola velký pokrok, nejen děti, ale i starší cikáni dbají dnes více tělesnou čistotou. Koupáním však nezabránilo se, aby mnoho dětí netrpělo svrabem.⁷⁷

Podívejme se ještě na statistiku počtu obecných škol ve školním roce 1937/38 podle vyučovacího jazyka.

přátel Podkarpatské Rusi 1/2006.

Rusínské	465	Německé	24
Československé	177	Rumunské	4
Maďarské	117	Hebrejské	7

Je vidět, že počty škol všech národností od roku 1932/33 stouply.

České stopy na Podkarpatské Rusi ve školství byly skutečně důkladné. Dodnes nese mnoho budov název jako česká škola, což připomíná její původní určení. Podařilo se skutečně snížit hrozivé počty analfabetů na „přijatelnou“ úroveň, byl dán základ střednímu a odbornému školství. Kupodivu to vše nezničila maďarská okupace v roce 1938 a 1939, Maďarsko nechalo fungovat většinu rusínských škol. Jejich totální likvidace přišla až po válce, od bratrské Ukrajiny, potažmo Sovětského Ruska.

⁷⁷ AKPR, fond Podkarpatská Rus, situační zprávy 1927.

Užhorodská elegie

My haněli tvé rozmařilé choutky
a milovali kvetoucí ti tvář,
na líci měl jsi šminku panské loutky
a na rubu jsi zůstal proletář.

Když korsem stádo krav se navracelo,
memento zvonců bilo na tvou plec,
ješitné město, jak jsi zapomnělo
na bídu, kterou skrýval Svidovec.

Po cizích cizí se ti vnucovali,
a jejich pýchu zrcadlil tvůj Uh,
na jejich tvrdost hory žalovaly,
jízlivě naslouchal jim dobrodruh.

Tam hore v horách vítr s bídou fičel
do židovských a ukrajinských děr,
u tvého Purmy nad dorty jazz kvičel
k vínu a flirtu, sporu starých věr.

Tam hore v horách hladné děti mřely
a blekotali slabomyslní,
v tvé panské džungli řečníci se přeli
o iluse, jichž nikdo nesplní.

A stejně chlubilo ses nonšalantně
pelechem cikánů a chudiny
i Malým Galagem arogantně
se rozložily povltavské sny.

Stavěly paláce, však bezejmenná
tvá země snila o kukuřici.
A zradu hřálas na prsou jak žena
jež místo domova chce ulici –

bláhové město, oklamaná krásko,
jak šperk teď s tebe, hedváb strhali!
Ubohé město, přes vše naše lásko,
jak dnes bychom se asi shledali.

Obrána, znásilněna ve strašné noci,
v sloup nahý před svým syfilikem,
teď stojíš a jen víš, jak bez pomoci
ty, Užhorod, jsi zase Ungvarem.

Pod mostem by Uh plynul olověně,
těžkou by slzu žal pohltil.
Jen hrst jsi zmaru, rostoucího denně
z pohany života a kladných sil.

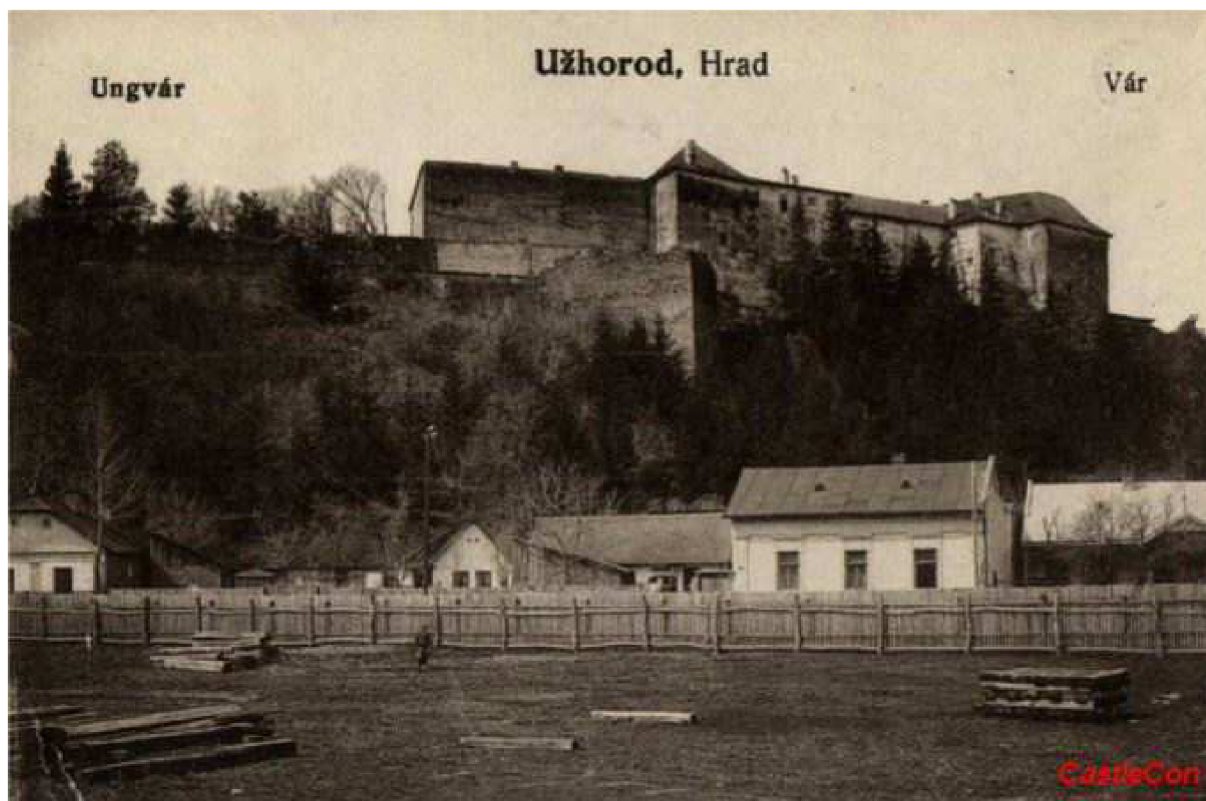
Jen zmaru hrst, jen smutek z vraždy jedné,
když dopouštěny jsou jich tisíce –
my však tě milovali: v ruce ledné
zbyla jen zvadlá snubní kytice.

A zbyla srdce vědoucí a věrná.
A v horách lid zbyl, který neradí.
Ungvare smutný, město trosko černá,
svět musí trpět, než se omladí.⁷⁸

(leden 1939)

⁷⁸ Zatloukal, J.: Vítr s polonin Bratislava 1936. s. 43

První polovina básně přesně vystihuje Užhorod, hlavní město Podkarpatské Rusi. Dlouho se váhalo, zda ustanovit metropolí Užhorod nebo Mukačevo. Nakonec padla volba na město nad řekou Uh. Po příchodu zde noví vládcí nenalezli moc reprezentativní prostředí, které se snažili za dvacet let pobytu vybudovat. Luxusní paláce se tak mýjely s cikánskou osadou, kterou bychom dnes nejspíše pojmenovali slumem.

(obr.10: Užhorodský hrad)

Když byl Užhorod v roce 1918 obsazen Československým vojskem, byl malým, nevzhledným a neupraveným městečkem se značnými stopami války. Poté, co byl určen za sídelní město nejvyšších orgánů, bylo nutno odstranit hlavní nedostatky v komunikacích, napravovala se bytová a hygienická stránka.

Město Užhorod má mnoho důvodů vzpomínat s vděčností na osudové chvíle, které po válce vedly k rozhodnutí a připojení jako a celé Podkarpatské Rusi k Československé republice. Je jen málo měst v Československu, která změnila od převratu svou tvářnost vnější i vnitřní tak dokonale, jako zemské hlavní město země Podkarpatoruské.⁷⁹

Vskutku musel být postaven takřka nový, moderní Užhorod, se sídlem guvernéra. Že to bylo nutné, dokládají i bratři Drahní, kteří popisují Užhorod roku 1921 takto: Užhorod dosud postrádá řádné kanalizace i vodovodu. Kanály ústí do řeky, která v létě má jen málo vody,

⁷⁹ Raušer, A.: Užhorod, hlavní město země Podkarpatoruské. s.158. In.: Zatloukal, J.(ed):Podkarpatská Rus. Bratislava 1936. S. 158-163.

takže výkaly se rozlévají po řečišti, do nich paří horké letní slunce a tak rozšiřují se nemoce a tím spíše, že vody říční takto znečištěné používá se k mytí, praní, ano i pití, neboť o pitnou vodu je špatně postaráno primitivními studněmi, krytými dřevěnou boudou s rumpálem a okovem. Proto ve městě často řadí tyfus i jiné nakažlivé bakterie.⁸⁰

Bylo zde vybudováno centrum zemské správy, školských církevních a finančních úřadů. Ihned po převratu tak začal čilý stavební ruch, který byl ale velmi náročný na peněžní prostředky. Regulace řeky Už a vybudování promenádního nábřeží stálo 7 milionu korun, úprava městských komunikací vyšla na 4 miliony, postavila se nová budova zemského úřadu za 20 milionů. Vedle toho ve městě vyrostly jatka, kino, knihovna, vodovod, chudobinec, cikánská škola, celé nově čtvrtě Velké a Malé Galago, které S.K. Neumann nazval pevnostmi české byrokracie.

I když se stavěly byty pro úředníky, tradiční problém na Podkarpatské Rusi, tedy nedostatek bytů, byl patrný i zde.

Také již zmiňovaný S.K. Neumann na své Československé cestě Užhorodem projel zaznamenal si: Češi jsou zde ještě často příjemní, nejsou to již zakřiknutí a otrávení lidé z jižního Slovenska, ale nejsou to také ještě šmahem nadutí a povznesení páni nad východními barbary. (...) Ustavičně se tu sráží východ se západem, dvacáté století se středověkem, panské mravy s otrhanou a hladovou bídou. V hlavním městě země, která čeká na svou zákonitou autonomii, hemží se to nejrozmanitějšími spasiteli lidu a také těmi, jejichž heslem je divide at impera, zatímco na periferii se snaží nadšený učitel vychovati z divokých dětí cikánských kočovníků a obyvatel děr solidní občany.⁸¹

Zajímavé je se podívat na národnostní složení Užhorodu. Podle sčítání v roce 1930 tam žilo 8030 Čechoslováků (z toho Slováků 3458) – 31,7%, 6260 Rusínů – 24,7%, 4499 Maďarů – 17,8%, 5897 Židů – 23,3%, 508 Němců – 2, 5% plus zbytek. Hlavní město země, kdy byla rusínská většina mělo většinu Čechoslováků...

⁸⁰ Drahný, V., Drahný, F.: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921. s.16.

⁸¹ Neumann, K.S.: Československá cesta. Praha 1952. S. 123-124.

Ostatní odvětví

Mnoho Čechů zanechalo na Podkarpatské Rusi velmi trvalé stopy. Mezi ně patří hlavně architekti, jejichž budovy dodnes zdobí mnohá města na Podkarpatsku. J. Freiwald postavil komplex Masarykovy kolonie v Chustu, J. Fagner projektoval funkcionalistickou budovu dětské nemocnice v Mukačevě, A. Liebschner zpracoval urbanistický koncept obdivovaného i zatracovaného Malého a Velkého Galaga. F. Krupka stavěl župní palác v Užhorodě ve stylu moderního klasicismu, J. Gočár projektoval Baťův palác v Užhorodu a funkcionalistickou budovu pošty v Užhorodě.

Na Podkarpatsku působili i čeští památkáři, kteří se zasloužili hlavně o záchranu dřevěných kostelíků. Některé z nich byly dokonce převezeny do Čech, v roce 1927 byl převezen kostelík z Medvedovce do Prahy, v roce 1930 z Obavy do Nové Paky a o šest let později i z Nižného Seliště do Blanska.

Krásy Podkarpatské Rusi popisovali nejen spisovatelé, ale zobrazovali je i malíři. V roce 1931 byl založen Spolek výtvarných umělců na Podkarpatské Rusi, jehož členy byli i čeští malíři B. Oždian, L. Kaigl, O. Pokorný, J. Tomášek nebo M. Benešová – Špálová.

Velký pokrok se udal i v zemědělství. Největší akcí bylo provedení pozemkové reformy. Bylo zabráno 240 000 hektarů ze 104 velkostatků a rozdáno 40 000 rodinám, z čehož bylo 6 000 rodin bezzemků. Asi na stejný počet, tedy 6 000 žadatelů se nedostalo. Průměrný příděl měl velikost 1,5 hektaru. Trochu zlé krve natropilo i to, že při reformě byla půda dána i 282 kolonizačním usedlostem v jedenácti koloniích pro bývalé české legionáře. Pokud se podíváme na statistiku přidělených pozemků podle národností, vypadá následovně: 86% Rusíni, 10 % Maďaři, 1,5% Češi a Slováci, 1% Němci.

Celkově bylo ale po roce 1919 zemědělství v zoufalém stavu. Trpělo nízkými naturálními výnosy a vysokými výrobními náklady. Mnohde se hospodařilo jako ve středověku. Meliorace byl pojem naprosto neznámý. Při jejich realizaci se projektanti setkávali s naprosto

odlišnými poměry než v Čechách. Řeky měly ponejvíce okolo 70 kilometrů, ale na této trase byl výškový rozdíl 1 000 metrů, neboť tekly z vysokých karpatských hor do nížin. Tím pádem byly velmi prudké a dravé. Do roku 1933 bylo upraveno 100 kilometrů toků, 33 kilometrů bystřin zahrazeno a plošné meliorace byly na 17 000 hektarech, přičemž aktivní v provádění prací byli hlavně nové české kolonie. Přepokládalo se, že po úspěšném vyřešení vodohospodářské meliorace podkarpatoruské nížiny, naše zemědělství bude krýt nejen spotřebu naší země, jak tomu až doposud nebylo, nýbrž Podkarpatská Rus stane se též zemí exportní, stane se jednou ze zásobáren československého státu.⁸²

(obr 11: Stavba lesní dráhy v Jasini.)

Také v lesnictví nepanovaly různé poměry. Obnova lesů byla ponechána především na přírodě, o systematické práci s porostem nemohla být řeč. Za První světové války byly navíc velké plochy lesa zničeny a místní obyvatelé tato místa ještě rozšiřovali, aby z nich udělali pastviny. Velmi časté byly krádeže lesního dřeva – obzvláště v tomto zimním období lid vykrádal lesy organisovaně v celých tlupách. Příčinou toho byly hlavně komunistické agitace při posledních volbách do národního shromáždění.⁸³ Na druhou stranu ale byly obrovské plochy lesa naprosto nedostupné a dřevo z nich se sváželo jen s největšími obtížemi.

Ani živnostnictví a řemesla zrovna nevzkvétala. Půda na Podkarpatské Rusi není pro státní službu živnostensko-zvelebovací tak příznivá, jako v Čechách, na Moravě nebo na Slovensku. Veškeré snahy a každá činnost v tomto směru musí překonávat na Podkarpatské Rusi takové překážky, s nimiž se v jiných krajích Československé republiky nesetkáváme. Celkem vzato, veškerá činnost živnostensko-zvelebovací na Podkarpatské Rusi děje se ve znamení boje s primitivismem. Primitivnost výroby, zastaralý způsob obchodu, náboženské zvyky,

⁸² Technické práce v zemi Podkarpatoruské. Užhorod 1933. s. 180.

jazyková otázka, naprostý nedostatek odborných učitelů znajících maďarsky a hlavně velká netečnost živnostníků, to jsou na Podkarpatské Rusi činitelé, s nimiž nutno vždy a při všech akcích zvelebovacích vážně počítati.⁸⁴

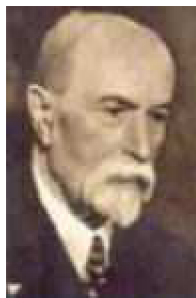
⁸³ AKPR, fond Podkarpatská Rus. Situační zprávy 1926.

⁸⁴ AKPR, fond Podkarpatská Rus. Situační zprávy 1926.

T.G.Masaryk a Podkarpatská Rus

Na Podkarpatské Rusi je jméno prezidenta Masaryka ve veliké vážnosti a lze říci, že presidentova osobnost a presidentův program jsou nejsilnějším poutem československo-rusínské vzájemnosti, neboť působí politicky i kulturně.⁸⁵

Masaryk byl na Podkarpatské Rusi uctíván snad jako bájný král, kult osobnosti v tomto případě fungoval. Děti odstávaly jeho portréty a knihy o něm za dobrý prospěch, shlížel ze stěn veřejných budov a Rusíni ho obdivovali.

Masaryk se Podkarpatsku věnoval i ve svých projevech: Zkrátka řečeno, pro Podkarpatskou Rus je třeba třech základních reforem: stavby škol, hygienických institucí a reformy zemědělství. Až všechny ty úkoly skončíme, potom se v plné míře uplatní autonomie tak, jak bylo dohodnuto. (...) Aby se

lid na Podkarpatské Rusi kulturně a hospodářsky dostal výše, musí se o to přičinit sám, každý jednotlivý občan a občanka musí k tomu pracovat. Přál bych si, aby všechny děti, povinné školou, školu skutečně navštěvovaly a aby dospělí negramotní občané chodili pilně do kurzů pro negramotné. A také bych si přál, aby na Podkarpatské Rusi vstupovali občané co nejvíce do abstinentických kroužků.⁸⁶

První prezident Československé republiky pronikl i takřka do národních písní. Byly na něj skládány oslavné básně, psaly se o něm divadelní hry. Na ukázkou jsem vybral báseň Mikołaji Božukové, rusínská učitelka, která napsala sbírku Poeziji. Její dílo je nekriticky obdivné, dalo by se nazvat i ódou na Masaryka.

Náš prezident

Oněmuje nárek touhy,
radostí se tváře smějí,
v celé naší republice
slunce, štěstí teplo hřejí.

Motlitba se nese písni,
kde jen lidský rod náš žije,
president je slávy genij,
v našich očích veliký je.

⁸⁵ Hartl, A.: *Prezident Masaryk a Podkarpatská Rus*. s. 261. In: Skrach, V. (ed): *Vůdce generací*. Praha 1932. s. 260-265.

⁸⁶ *Podkarpatská Rus v Masarykových projevech*. s. 15-16. In: Zatloukal, J.: *Podkarpatská Rus*. Bratislava 1936.

Silou světla potřel pýchu,
zničil síly našich vrahů,
zahnal hrůzu temných mraků,
otevřel nám štěstí dráhu.

Řekl: Čas je k štěstí lidu,
Čas je pouta odvrhnouti,
V svobodě ať hledá národ,
Dobry osud na své pouti.

Jak ta slova milá zněla,
Zabělela růže květem,
šťěstí úsměv used' na rty,
úsměv běžel jasným světlem.

Sláva jemu! Sláva jemu!
Pouta rozbil mocnou pěstí!
Necht' žije pastýř státu!
Mnoho let! A mnoho štěstí!⁸⁷

Takováto báseň se neliší od oslavných prací, které vznikaly za komunismu. Kult osobnosti z ní přímo číší.

Jak byl Masaryk uctíván, dokazuje i vzpomínka Marie Horové-Myšanicové, která měla příležitost presidenta spatřit na vlastní oči jako dítě školou povinné ve školním roce 1933/34: Jednoho dne nám bylo oznámeno, že k nám přijede náš pan prezident TGM se synem Janem a svým doprovodem. Celá třída to uvítala nesmírným jásotem a provoláváním Vivat! Pochopitelně, vždyť si představte, že i nám se dostane možnost spatřit našeho presidenta a také jeho syna. Paní učitelka neopomenula zdůraznit, že na důstojné uvítání je třeba se náležitě připravit.⁸⁸

s. 14-16.

⁸⁷ Hartl, A.: President Masaryk a Podkarpatská Rus. s. 265. In: Skrach, V. (ed): Vůdce generací. Praha 1932. s. 260-265

⁸⁸ Horová-Myšanicová, M.: Jak vzpomínám na Tomáše a Jana Masarykovy. s.10. Podkarpatská Rus, časopis Společnostipřátel Podkarpatské Rusi. 1/2005. s. 10.

Masarykovi byla dokonce postavena v Užhorodu na náměstí socha. Bylo to dílo Julie Mondicové. V roce 1939 jí Maďaři strhli a odvezli, Němci jí na konci války odvezli do Pasova, odkud byla po válce vrácena na Slovensko. Sochu instalovali v Hranicích na Moravě, ale v padesátých letech byla definitivně odstraněna a zničena. V Užhorodě ale už pár let Masarykova socha stojí, je tentokrát dílem autorské dvojice Jana Vajce a Jaroslava Bartoše a symbolicky stojí ve čtvrti Nové Galago.

O bustě T. G. Masaryka se na Podkarpatsku živě diskutovalo, protože někteří diskutéri zastávali sovětské stanovisko, podle něhož byl Masaryk představitelem kapitalistického buržoazního státu. Ve veřejné i novinářské diskusi však převážily názory, aby se Masaryk do Užhorodu a na Podkarpatsko vrátil. Oceňovala se přitom Masarykova spolupráce s Ukrajinou i pomoc její emigraci po bolševické revoluci a vřelý vztah k podkarpatským požadavkům po roce 1918.⁸⁹

⁸⁹ www.czsk.net/svet/clanky/svet/masarykuzhorod.html.

Jaroslav Mezník a jeho působení na Podkarpatské Rusi.

V druhé polovině třicátých let působil ve státní správě Podkarpatské Rusi také Jaroslav Mezník, významná moravská i brněnská osobnost. Narodil se 4. dubna 1884 v Křižanově na Moravě. Absolvoval právnická studia a nastoupil úřednickou dráhu. Jeho první významnější pozice byla v Brně na místodržitelství. Po převratu, v roce 1919, byl vyslán na Slovensko, kde si postupem času udělal velmi dobré jméno. Roku 1919 se ujal vedení hlavnoslužbového úřadu v Trnavě, o rok později byl povolán na ministerstvo pro vládu Slovenska v Bratislavě. V Bratislavě pak působil také ve funkci šéfa prezidia zemského úřadu. Od roku 1931 zastával Mezník funkci přednosta oddělení pro záležitosti ústavní, veřejnou bezpečnost a věci vojenské.

V roce 1934 ho služební povinnosti zavedly na Podkarpatskou Rus, kde působil až do roku 1938. V letech 1934 až 1937 působil jako zemský viceprezident, po reformě státního zřízení v Podkarpatsku pak mezi léty 1937 až 1938 jako viceguvernér a přednosta zemského úřadu.

Jeho příchod na Podkarpatskou Rus provázely smíšené emoce. Jednou stranou byl odmítán, druhá v něm naopak spatřovala naději, že by se věci mohly pohnout správným směrem kupředu. Ve funkci zemského viceprezidenta měl vystřídat Lva Jecha.

Dopisovatel Lidových novin z Podkarpatska před Mezníkovým nástupem v roce 1934 napsal: Nevůli vzbudila zpráva, že ministerstvo vnitra pomýšlí obsadit toto místo (zemského viceprezidenta – pozn.aut.) úředníkem z Prahy nebo Brna. Tato personální akce našich úřadů ústředních je příslovečná. Státní zaměstnanec z Podkarpatska může mluvit o neskonalém štěstí, dostane-li se po patnáctileté službě na západ. Ústřední úřady mají vždy sta námitek, jde-li o přeložení z Podkarpatska na Moravu nebo do Čech. Zato, když se uprázdní na Podkarpatské Rusi nějaké významnější místo, tu lze s určitostí říci, že bude obsazeno osobou, již nutno nějak odměnit a povýšit. Nedbá se pranic skutečnosti, že nová osoba neznalá poměrů bude tu dlouho pouhou nulou.⁹⁰

Ozývaly se také ale opačné hlasy, které s Mezníkovým příchodem viděli naději na změnu na zemském prezidiu. Tam totiž vládl přísně agrárnický duch, který tam zavedl dosavadní zemský prezident Antonín Rozsypal. Zlé jazyky tvrdily, že kdo potřeboval něco zásadnějšího vyřídit a neměl členskou průkazku agrární strany, byl bez šance na úspěch. Mezníka totiž předcházela pověst dobrého úředníka, který není náchylný k prosazování stranických zájmů. Neagrárnické kruhy tak doufaly, že by se Mezník mohl stát časem i nástupcem zemského prezidenta a viceguvernéra Rozsypala.

⁹⁰ MZK, fond Jaroslav Mezník.

Po Mezníkově uvedení do úřadu napsalo Ukrajinské slovo: Prezident republiky jmenoval viceprezidentem Podkarpatské Rusi dra. Jaroslava Mezníka. Jak jest naší veřejnosti známo, proti jmenování dra. Mezníka protestovaly všechny politické kruhy Podkarpatské Rusi, dokonce i zemský výbor a žádaly, aby byl jmenován zdejší člověk.⁹¹

Proti Mezníkově příjezdu se skutečně zdvihla vlna odporu, zejména u nacionalistických politiků. Ale není pravdou, že by se proti němu postavily všechny politické kruhy. Naopak. Ze Slovenska šly na Podkarpatskou Rus skvělé reference (ve slovenském tisku byl odchod Mezníka velmi emotivně prožíván), takže i maďarské noviny Magyar Élet napsaly: Pane viceprezidente! Autochtoní obyvatelstvo Podkarpatské Rusi obrací se k Vám s důvěrou a nadějí, neboť každý je přesvědčen, že Vaše působení přinese ovoce. Dosud ještě nebylo případu na Podkarpatské Rusi, aby vysoký státní úředník byl přijat s takovým nadšením jako Vy.. (...)Dr. Mezník při vyřizování nějaké věci nikdy nehledá a nedívá se jaké jest národnosti anebo ku které straně patří. Říká se, že u p. Mezníka není možno poříditi se stranickou legitimací nebo stranickou intervencí.⁹²

A další maďarský tisk, Ungi Ujság: Jmenování dra. Mezníka jest skutečně požehnáním pro Podkarpatskou Rus, poněvadž je spravedlivý člověk, u kterého sebelepší snaha bude podporována.⁹³

Je vidět, že u Maďarů se Mezník těšil celkem podpoře. Proč byl tak odmítán některými podkarpatoruskými politiky? V polovině třicátých let, kdy Mezník na Podkarpatskou Rus dorazil, už totiž velmi sílily hlasy, které volaly po autonomii. Mezník ale rozhodně nebyl nějakým zastáncem podobných řešení, autonomisté u něho nenacházeli pochopení. Navíc to byl zásadový muž, tedy kombinace, kterou autonomisté na místě zemského viceprezidenta nemohli potřebovat.

Mezník se tedy ujal své funkce a rozhodně nezhálel. Můžeme o něm říci, že neměl rád podkarpatské nacionalistické politiky, ale zato se snažil pozvednout podkarpatský lid. Ve článku pro zemědělský časopis doporučoval karpatským hospodářům kejdové hospodářství, neboť si byl vědom, že zemědělství na Podkarpatské Rusi je třeba pozvednout. Mezník napsal: Chtěl bych zejména zdůraznit, že základním požadavkem v tomto směru je ukládání, ošetřování a využití statkových hnojiv. Roční ztráty na Podkarpatské Rusi okolo 100 milionů korun čs., vzniklé nedostatkovým hospodařením hnojivem, to nejlépe dokazují.⁹⁴

⁹¹ MZK, fond Jaroslav Mezník

⁹² tamtéž

⁹³ tamtéž

⁹⁴ tamtéž

Pochvalně se vyjádřil i o cestě, kterou se ubírá Podkarpatská Rus: Všichni dobře víme, že dílo toto, ať již se týká organizace státní správy nebo komunikací, staveb, meliorací, zemědělství, průmyslu, živností nebo školství a kultury, zdravotní, sociální a humanitní péče, je ve svém jádře zdravé, dobré a že má všechny podmínky trvání a stálého rozvoje.⁹⁵

Při čtení dokumentů je až s podivem, jakým věcem se musel Jaroslav Mezník věnovat. Kromě běžné agendy, která souvisela s jeho funkcí, se na něj obracely desítky lidí s nejrůznějšími nabídkami, žádostmi o pomoc, protekci a podobně. Snad nejagilnější člověkem, co se týče žádostí o finanční pomoc a sponzorování, byl profesor Jiří Král, autor mnoha publikací o Podkarpatské Rusi. Jeho zájem o problematiku tohoto území ale zřejmě nesdíleli vydavatelé, proto psal Král ponížené supliky Mezníkovi, v němž ho žádal o pomoc. Mezník musel číst i nejrůznější žádosti týkající se kariérního postupu, prosby o zaměstnání nebo rovnou i o přímou finanční pomoc.

Že Mezník ve své funkci zapůsobil dobře, svědčí i následující článek z maďarských podkarpatských novin Őslakó: Když vládní rada Mezník byl sem přeložen, poznamenali jsme, že nebude vaditi zdejším poměrům ani administraci zemského úřadu, jestli takový zkušený a inteligentní úředník jako je dr. Mezník bude působiti ve zdejší zpolitizované správě. Bylo by ještě brzy tvrditi, že naše předpověď se splnila, avšak dr. Mezník při představování se zemskému zastupitelstvu, záhy získal sympatii veškerého obyvatelstva. (...) Také slyšíme, že dr. Mezník pracuje. Vyřizuje spisy, a spisy, které se mu dají k podpisu přehlíží a čte, neboť nepovažuje referenty za neomylné, informuje se, stýká se s lidmi, hledá a získává informace.⁹⁶

1.ledna 1937 odstoupil z funkce Antonín Rozsypal a Jaroslav Mezník tak nastoupil na jeho místo zemského prezidenta. Rozsypal byl tvrdým odpůrcem autonomie, takže tato politická line se nezměnila. Časopis Podkarpatoruská revue k tomu poznamenal: Po presidentovi Rozsypalovi byl pověřen vedením zemské politické správy viceprezident Jar. Mezník, který nebude mít za dnešní hospodářské, sociální situace, a v době, kdy se řeší choulostivá otázka autonomie, práci snadnou. Jeho osobnost a schopnosti však budí přesvědčení, že povede zemi Podkarpatoruskou k dalšímu pokroku. A Jaroslav Zatloukal (šéfredaktor Podkarpatoruské revue) k tomu poznamenal: Na jeho místě (Rozsypalově – pozn.aut.) stojí teď viceprezident dr. Jaroslav Mezník, muž energický, širokých rozhledů, aby korigoval a budoval dále. Co Rozsypal láskou, to Mezník hlubší koncepcí, kritičtější postojem.⁹⁷

⁹⁵ MZK, fond Jaroslav Mezník

⁹⁶ tamtéž

⁹⁷ tamtéž

Další změna proběhla 26.června, kdy parlament ČSR schválil zákon č.172/1937 Sb.z.a n. o dočasné úpravě právního postavení guvernéra Podkarpatské Rusi a souvisejících organizačních opatřeních. Mezník se tak stal přednostou zemského úřadu a nově také viceguvernérem. Protože funkce guvernéra byla spíše symbolická (zastával ji Konstantin Hrabar), Mezník se tak dostal do čela správního aparátu a měl postavení skutečné hlavy Podkarpatské Rusi.

U příležitosti jmenování nového guvernéra se Mezník postavil za myšlenku jmenování funkcionářů a úředníků z řad domácího obyvatelstva, čímž si získal další podporu veřejnosti.

Na nějaké dalekosáhlé změny ale již ve funkci viceguvernéra už neměl moc času. Září 1938 se kvapem blížilo. V projevu, který pronesl 4.dubna 1938 jsou už patrné jisté obavy: Má-li Podkarpatská Rus jít kupředu, má-li svému obyvatelstvu umožniti pokrok, rozvoj a sobě připravovati krásnou a krásnější budoucnost, pak musí u svých lidí nalézt mnoho dobré vůle, aby se všechny nejrůznější zájmy a kontrasty podkarpatoruské v pokoji a míru vyrovnávaly. Kéž by těchto lidí dobré vůle našlo se zde co nejvíce.⁹⁸

Noviny Uj Közlöny přinesly dne 18.srpna senzační zprávu,že zemský úřad zanikne a Mezník, který údajně nesplnil naděje a očekávání odejde z Podkarpatské Rusi. Guvernérem měl zůstat Konstantin Hrabar, s jehož prací byla údajně jak Praha tak Podkarpatsko spokojeno. O Mezníkově osobní korektnosti a schopnosti prý není pochyb, ale nedovedl si podle tohoto tisku vytvořit potřebné vztahy se zájmovými politickými skupinami na Podkarpatské Rusi.

Mezník se okamžitě ohradil dopisem na Prezidium ministerstva vnitra a Předsednictvo ministerské rady, protože noviny Uj Közlöny byly financovány státem. Jak je možné, ptal se, že subvencované noviny si takto dovolí vyřizovat si osobní účty a podkopávat úřední autoritu?

I Ostatní tisk se Mezníka okamžitě zastal, Nová Svoboda uváděla, že všechno to je jen novinářská kachna a senzacechtivost. Kárpáti Magyar Hirlap se ho sice také zastal, ale jakoby s Mezníkovým odchodem také už počítal: Musíme se vrátiti ještě do doby, kdy se dostal dr. Mezník na Podkarpatskou Rus. Ihned tehdy jsem v něm zjistili korektního úředníka, jehož jedinou snahou bylo, aby zbavil zemský úřad velkého a nekompromisního vlivu agrární strany, jakož i každé stranické protekce. Musí.li dnes dr. Mezník odejít, konstatujeme, že toto bylo jeho záhubou. Chtěl býti nestranným v tom zemském úřadě, který mu zanechal Rozsypal a ve kterém byl vliv jednotlivých tajemníků vládních stran, vydavatelů listů atd. větší, než kterákoli spravedlivá věc. Podobně hovořil i deník Harcz: Jediným hříchem kterého bylo jen

⁹⁸ MZK, fond Jaroslav Mezník

to, že učinil konec korupčnímu duchu, zastavil protekcionismus, zlikvidoval intervenční politiku a přiučil úřednictvo disciplíně. (...) Veřejné mínění proti osobě viceguvernéra nenašlo a nenachází žádné námitky.⁹⁹

Uj Közlöny byl mezitím cenzurou zabaven další článek proti Mezníkovi, který z toho byl už poněkud roztrpčený.

Těsně před Mnichovem, 23.září, Mezník apeloval na guvernéra Hrabara, aby vydal oficiální vyhlášení k lidu o situaci, protože mezi Rusíny panoval zmatek. Guvernér se ale k něčemu podobnému neměl. V napjaté situaci Mezník pečlivě informoval Prahu o všech náladách ve společnosti, s povděkem kvitoval bezproblémový průběh mobilizace. Nakonec 29.září sám vydal prohlášení k veřejnosti, kde uvedl: S uznáním konstatuji, že obyvatelstvo menšinových národností na území Podkarpatské Rusi chovalo se v těchto pohnutých dobách bezvadně a neztratilo odvalu a klid. Všem občanům patří za to pochvala a dík. Obracím se znovu ke všemu obyvatelstvu dobré vůle, aby i nadále zachovalo přichylnost k Československé republice, vyvarovalo se demonstrací a každého činu, který by mohl dosavadní klid, pokoj a pořádek porušit. Všichni za jednotnost a celistvost státu!¹⁰⁰

I po Mnichovu se Mezník snažil ze všech sil udržet na Podkarpatské Rusi pořádek. Ve zprávě prezidiu ministerstva vnitra z 3.října 1938 ale upozorňoval, že politická situace je vážná. Poslanci Fencik a Brody otevřeně agitovali proti Čechům a guvernér tomu jen pasivně přihlížel. Mezník si neodpustil ani kritiku Prahy, že se v oficiálních projevech českých státníků nehovořilo o Podkarpatské Rusi, čehož si lidé všimli. Doporučoval uvažovat o výměně guvernéra Hrabara za osobu vhodnější, neboť Hrabar byl podle něj sice dobrácký, ale naprosto flegmatický, což se v této situaci naprosto nehodilo. Mezník do Prahy vzkazoval, že dnešní krize ve státním životě československém na Podkarpatské Rusi musí se použití k pronikavé reorganizaci zejména v tom směru, aby neosvědčivší se starší generace byla nahrazena mladšími, schopnějšími a spolehlivějšími.¹⁰¹

Na klidu Mezníkovi nepřidalo ani jmenování A.Beskyda druhým viceguvernérem.Po tomto aktu navíc opět zesílily hlasy radikálů, aby Mezník odešel, že není třeba mít dva viceguvernéry.

Ve hlášeních do Prahy požadoval Mezníky vyslání četnických posil, na Podkarpatské Rusi byl sice relativní klid, ale něco podle něj viselo ve vzduchu. Toto hlášení odeslal 9.října, den před přepadením osobního vlaku maďarskými záškodníky ze Szabadczapatoku...

⁹⁹ tamtéž

¹⁰⁰ tamtéž

¹⁰¹ tamtéž

Hned další den , 10.října, Mezník dotčeně telegrafoval do Prahy: Z 350 četníků, jež jste nám slíbili vrátit na Podkarpatskou Rus, přijel dnešním rychlíkem pouze štábní kapitán Bentler a jeden četník. To je při dnešní situaci nemožné. Bez četníků nemohu ručit za klid a pořádek.

¹⁰² K jednání o vládě pak do telegramu dodal, ať za žádnou cenu není jejím členem, či snad dokonce premiérem, A.Brody. V opačném případě, dodával Mezník, nelze už za nic ručit.

Brody se ale stal o den později předsedou nově vzniklé autonomní vlády Podkarpatské Rusi. Že měl Mezník pravdu v tom, že Brodymu není radno věřit, se mohli v Praze přesvědčit o necelý měsíc později, když byl Brody zatýkán.

Dne 12.října Mezník telegrafoval do Prahy: Vzhledem ku včerejšímu rozhodnutí čs.vlády o vládě podkarpatoruské je moje postavení zdejší neudržitelné, nemohu dále nést zodpovědnost za funkci viceguvernéra Podkarpatské Rusi. Prosím, abych byl v zájmu služby této funkce ještě dnes zproštěný, byl z Podkarpatské Rusi odvolaný, jinak vystupuji dnešního dne ze státní služby. Tím končím.

Praha ústy dr.Racka odpověděla: Nebylo dosud zvykem, aby i vedoucí úředník kladl ultimátum, což by nadto ve vašem případě znamenalo, že přehlížíte paragrafy 64 a 65 zákona o obraně státu... Vytrvejte proto na svém místě až do doby, kdy budete zproštěn, což bude v nejbližších dnech.¹⁰³

Je velmi snadné vcítit se do Mezníkových pocitů. Marně upozorňoval centrální vládu na nedostatky v počtu četníků, varoval před Brodym. Nakonec se mu z jeho pohledu snažili upřít i čestný odchod.

Nakonec se dočkal alespoň slibovaných četnických posil. 13.října dorazilo 270 četníků, ale ti byli po cestě tak unaveni, že se s nimi nemohlo hned počítat. O den později se Mezník rozhodl, že z Podkarpatské Rusi nechá odvést svoji rodinu do Brna se slovy „ať to dopadne s Rumunskem tak či onak“.

Další den, 15.října opět žádal na Praze své odvolání, upozorňoval i na to, že by bylo pro státní autoritu trapné, kdyby byl odvolán novou autonomní vládou. Dodal ještě: Jsem přesvědčen, že toto moje odvolání z Podkarpatské Rusi i v dnešní formě dočasné dovolené přispěje značně k dalšímu uklidnění poměrů na Podkarpatské Rusi a upevní důvěru podkarpatoruských vládních a politických činitelů k Praze.¹⁰⁴

Konečně se dočkal stejného dne, 15.října mu byl udělen souhlas ohledně žádosti o dovolenou, který byl definitivně potvrzen 17.října podkarpatskou vládou.

¹⁰² MZK, fond Jaroslav Mezník

¹⁰³ tamtéž

¹⁰⁴ tamtéž

O den později napsaly noviny Ruský Národní Golos: Karpatoruská veřejnost přijala toto opatření (o dovolené pro Mezník – pozn.aut.) Karpatoruské vlády s velkou spokojeností, neboť tím byla opravena velká chyba pražské vlády, která podle rady představitelů starého režimu na Podkarpatské Rusi chtěla důležitější část administrativní moci na našem ruském území ponechat v rukou Čecha a k tomu velkého šovinisty.¹⁰⁵

Karpatoruská veřejnost ale rozhodně neoslavovala. Mezník se opravdu snažil pozvednout Podkarpatskou Rus a její lid, naproti tomu většině Karpatoruských politiků šlo jen o posty a moc, které si ale dlouho neužili.

Mezník byl rozhodným odpůrcem autonomie, protože v ní viděl pouze nástroj protičeskoslovenských tendencí. Konečně i tento jeho názor se ukázal být správným

Jak jsem již napsal, Jaroslav Mezník byl znám jako zásadový a charakterní člověk s vysokými morálními kvalitami. To potvrdil i po okupaci Brna nacisty a svým zatčení gestapem. V obavě, aby při krutém výslechu neprozradil nikoho ze svých kolegů v odboji, volil raději smrt.

¹⁰⁵ MZK, fond Jaroslav Mezník

Krvavé stopy 1938/1939

Rok 1938 přinesl Evropě další eskalaci násilí. Ve varu byla celá střední Evropa. Zdálo se, že na jaře by mohl být přetlak uvolněn – Německo provedlo anšlus Rakouska. Opak byl ale pravdou, Československo se dostávalo stále pod větší tlak. Nepokoje v pohraničí byly stále častější, čeští Němci se po anšlusu cítili být ještě silnější. Na útocích proti české státnosti se také stále více přižívovalo Maďarsko a Polsko. Někteří badatelé se domnívají, že s vládami Polska a Maďarska spolupracovali i slovenští Hlinkovci. Všechny tři sousední země (Německo, Polsko, Maďarsko) zneužívaly národnostních třenic v Československu, přičemž bylo poukazováno i na snahu představitelů Podkarpatské Rusi o získání autonomie. Podkarpatsko zatím nebylo v centru pozornosti německé diplomacie, protože tamní německá menšina byla téměř zanedbatelná. Přesto ale nemůžeme říci, že by byla Němci zcela puštěna zřetele. Hitlerovi sloužila Podkarpatské Rus jako lákavá vábnička pro Polsko a Maďarsko. Zejména tyto dvě země byly silně zainteresovány v Podkarpatoruské otázce. Sledovaly společný cíl, kterým bylo vytvoření společné hranice právě po záboru Podkarpátí. V pozadí tohoto strategického cíle byla staronová koncepce J.Becka o organizování bloku států – tzv. Třetí Evropy – mezi Sovětským svazem a Německou říší. Pro Podkarpatsko znamenalo takovéto zahraničněpolitické zaměření sousedních států nebezpečí, protože ho všichni pokládali za nejslabší článek ČSR a tedy za nejvýhodnější prostor pro svoje imperialistické usilování.¹⁰⁶

Potencionální útočníci považovali Podkarpatskou Rus za snadnou kořist. Nebyly zde žádné pohraniční opevnění, jako třeba v Sudetech, roli podle nich hrála i velká vzdálenost Podkarpatska od českých zemí a v neposlední řadě jistě spoléhali na to, že se obyvatelstvo nebude proti změně režimu výrazněji angažovat. Bojové střety, ke kterým nakonec došlo ukázaly, jak špatné a pomýlené byly tyto odhady.

Polínak pod již tak horký kotol se rozhodli přiložit sami podkarpatoruští politici, kteří viděli příležitost, jak z krizové situace republiky vymanit i něco pro sebe. Velmi agilně vystupoval Stepan Fencik muž mnoha profesí – byl poslancem Národního shromáždění Československé republiky, vůdce Ruské národně autonomní strany, do jara 1938 polským agentem, od tohoto data agentem maďarským. Jeho veliký záběr dokládá i to, že se v roce 1931 dokonce pokusil obsadit uvolněné místo řeckokatolického biskupa v Užhorodě. Fencik žádal vytvoření Karpatského autonomního bloku, odhlasování ústavy Podkarpatské Rusi, svolání jejího

¹⁰⁶ Suško,L.: Podkarpatská Rus jako autonómna krajina pomníchovskej – druhej ČSR. s. 145. In: Goněc, V.(ed): Česko-slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997. s. 145-163.

sněmu a Stanovení hranic mezi Podkarpatskou Rusí a Slovenskem. Dále požadoval, aby byla výkonná moc v rukou Karpatorusů, aby byly zlikvidovány nadbytečné české školy a aby bylo zřízeno ministerstvo s plnou mocí pro správu Podkarpatské Rusi podobné tomu, jaké mělo Slovensko ve dvacátých letech.¹⁰⁷

Velmi hlasitě vystupoval také Andrej Brody, v té době taktéž agent Maďarska (byl veden pod krycím jménem Bertalan).

Ještě zesílit Maďarskou kartu měla delegace amerických Rusínů, kteří v květnu 1938 dorazili do Československa ve složení Joan Pop, Joan Vančišin a Alexej Gerovskij. Budapešť byla v období mezi světovými válkami známá tím, že investovala nemalé částky peněz, které měly podpořit její snahy o navrácení bývalých území. Některé indicie svědčí proto, že právě Karpatoruský svaz (členem zmíněné americko – rusínské delegace byl jeho generální tajemník A. Gerovskij), který byl vedoucím spolkem Rusínů v USA, byl právě na výplatní pásce budapešťské vlády. Gerovskij vystupoval velmi agilně, pilně jednal s předsedou vlády Milanem Hodžou, který si od těchto rozhovorů sliboval dosáhnout výhodné dohody o autonomii. Další Gerovského snahou bylo dosáhnout sjednocení Karpatoruských politiků, zejména těch, kteří byli přístupní jednání s Maďarskem.

Oproti této skupině stáli zastánci ukrajinské orientace, vedení Augustinem Vološinem a bývalým poslancem sociální demokracie Juliem Révayem, který se od své mateřské strany odpoutal v roce 1938 (byl mimo jiné obviňován z fašistické orientace. Toto hnutí ke konci třicátých let sílilo na úkor rusínsko-maďarského.

Podkarpatská Rus ležela logicky v Maďarské zájmové sféře, což Polsko uznávalo. Jeho zájmem bylo připojení Podkarpatska zpět k Maďarsku a tím vytvoření společné hranice. Polsko nemělo vůči Podkarpatské Rusi žádné územní požadavky.

Maďarsko se snažilo nalézt spojení pro svůj plán znovupřipojení své bývalé provincie na více frontách. Kromě Polska oslovila Hortyovská diplomacie také Itálii, kterou získala poměrně snadno na svou stranu. Itálie si tak chtěla upevnit svoje postavení ve Střední Evropě. Mussolini mohl slibovat Maďarů, podporu, ale byla to jen slova. Hlavním hráčem – a nejen střeoevropským – bylo v té době už Německo. To, jak jsem již poznamenal, se k Podkarpatské Rusi příliš veřejně nevyjadřovalo, ale nepouštělo ji ze zřetele. V jeho tisku se problematika objevovala spíše ojediněle, i když kupříkladu týdeník Östland napsal, že

107 Švorc, P.: Zakletá zem, Podkarpatské Rus. Praha 2007. s. 237.

Československo představuje hrozbu evropskému míru, neboť není schopno postavit se proti bolševizaci lidu Karpatské Ukrajiny.

Velmi horké bylo září 1938 na Podkarpatské Rusi. A. Brody a jeho kolegové zveřejnili rezoluci, v níž vzývali právo na sebeurčení a zpochybňovali dobrovolné připojení jejich země k Československu v roce 1919. Zasedala i První centrální ruská národní rada, která svolala sjezd spolku Prosvita. Zejména mladí radikálové pak prosadili vytvoření Ukrajinské národní obrany, ozbrojené organizace, která se v listopadu 1938 přejmenovala na Karpatskou Sič. Rychle vznikaly další ozbrojené polovojeenské organizace, aktivizovala se i maďarská menšina.

Situace v politice se měla ještě zdramatizovat, 30. září totiž podepsala československá vláda (za předsednictví prezidenta Beneše, jak poněkud kousavě poznamenává Ivan Pop) mnichovský diktát. To, co ale hýbalo veřejností v Čechách, to na Podkarpatsku zajímalo jen velmi málo lidí. Eminentní zájem o události měli jen politici a samozřejmě místní Češi. Na Podkarpatské Rusi měli lidé plno starostí, aby se užívali, takže politikou se zabývali málo. V Čechách by člověk sotva dovedl pochopit, že se zde nevědělo téměř nic o Sudetech ani o Mnichovu.

Okamžitě po Mnichovu stoupl tlak na změnu Karpatských poměrů. Oslabená pražská vláda neměla jinou šanci, než požadavkům ustupovat. Prvním z řady ústupků, které měly snížit napětí na východě republiky, bylo jmenování Ivana Párkányiho, dosavadního tajemníka prezidentské kanceláře pro rusínské záležitosti, ministrem pro Podkarpatskou Rus ve vládě generála Syrového. Uveden do úřady byl Párkányi 4. října 1938.

Pojďme se na zajímavou postavu Párkányiovu podívat blíže. Narodil se 1. ledna 1896 a po studiích působil jako okresní hejtman v Mukačevě. Jeho kariéra odstartovala strmě vzhůru v roce 1921, kdy začal působit v úřadě předsednictva vlády ČSR. V roce 1924 přestoupil do politického odboru Kanceláře prezidenta republiky, kde se stal vedoucím referátu pro záležitosti Podkarpatské Rusi.

Jako první a jediný Rusín se dostal i do vlády, když působil po boku výše zmíněného generála Syrového. Ve funkci ale vydržel jen šest dní. I za tak krátkou dobu ale dokázal, že československá vláda nevyhověla žádosti fašistického Maďarska o předání Čopu a tamní Češi a Slováci (asi 40 000 osob) se mohlo bez překážek a bezplatně přestěhovat do historických zemí s celým movitým majetkem.¹⁰⁸

108 100 let od narození Ivana Párkányiho. Podkarpatská Rus-časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi. s. 1. 1996

Z vládní funkce odstoupil i proto, že byl 9. října jmenován guvernérem Podkarpatské Rusi. Před svým odstoupením z funkce ministra vydal následující prohlášení: V těchto osudových dnech, kdy naše vlast a ke všem spravedlivá Československá republika prožívá nejtěžší chvíle vnitřního přerodu, zároveň s nebývalým v dějinách nátlakem zvenčí, obracíme se k tobě, náš věrný lide Podkarpatské Rusi... Volili jsem dobře v květnu 1919, když ústy Centrální ruské národní rady v Užhorodě jsme spojili svůj osud s osudem bratrů Čechů a Slováků. Dobrá je bilance těch téměř dvaceti let našeho klidného státního života v Československé republice, kdy jsme rozvinuli svůj národní kulturní život v míře nikdy netušené, rozmnožili řady své inteligence a vychovali politicky uvědomělý a svobody si vážící lid z jednotlivců, kteří nikdy před tím nepoznali sladkost toho, co znamená být svobodným národem... Věříme a víme, že naše malá, po věky zanedbaná země bude vybudována jako země autonomní, věříme, že z etnografického lidu vyroste politický národ jako nositel práv a jako uvědomělý pracovník za národní ideály. Náš lid, gens fidelissima, nikdy nezklamal své spojence v nouzi, nezklameme ani my své bratry Čechy a Slováky. Podkarpatská Rus nezklame Československou republiku v jejích nejtěžších dobách.¹⁰⁹

Guvernér K.Hrabar se odmítl pod takové prohlášení podepsat a tak byla nahrazen právě Párkánym.

Zde Evropu slyším

V ten pohozený kout strašněji za mnou jdeš
v patách tě cítím rozmoklou v louže krve
pěšáky hrůzou vyzbrojené a ňader rváti chceš

Evropa sjíždí k půlnoci a divnou závrat' má
v munduru ran nám drncí vagon děsu
Společnost národů zas jednou nahraná

Diplomatickým je konec hrám zříš států dlouhý
spár
zákopem jdeme beznaděje jak pod závojem hlíny

109 Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi. Praha 2005. s. 359.

Na vápno zblednout chceš a věřit v těla cár

Ty záplaty, jež Evropa si pod bodáky šije
na ostnech úděsu jak nedají nám spáti
Na země tvář krev armád zas se lije.

Granátů věnce zas věnčit budou čela
a španělských bojišť v mou báseň teče krev
Viz v močálech bolesti jak rozstříkla se těla

To je ten diktát snů jezdcem slávy rytý
korouhvemi novin mávám smutné válce
Ústa dokořán pro větší příliv bláta. Stavějte si
kryty

To je ta závrať snů jež v krvi nás obnaží
s habešské fronty sem šlehá jazyk rudý
Na černé lodi čas mrtvé s bojiště rozváží

Nač srocují se naši malí dnové?
Pro pevnost víry jež yperitem svítí
Reflektor smutku okna boží klove

Ze svrabu Evropy morová vzejde rána
pozdravem sirén halit bude nás
Symfonie války na desce smrti hrána

Tak nesu úzkost svou pro trůny nenávisti
rozvědko Evropy na zahraničním nebi
z válečných křížů mrtvé budem čist

Evropo ratolest míru již v krvavém je dešti
pod těžkou přílbou hvězd jdem v katastrofy snů
čas nad nimi jde s hitlerovskou pěstí.

Zde Evropu slyším dorážet ze všech stran
Pod cvalem dnů hrozná bdí polnice
Evropa hnojit neustává přestrašné války lán.¹¹⁰

Československá obrana Podkarpatské Rusi

V plánech Československého generálního štábu byla Podkarpatská Rus označena jako Hraniční oblast 42. Její obrana byla svěřena 12. pěší divizi generála Olega Svátka. V obranné strategii bylo místo přímo na hranicích určeno Stráži obrany státu (SOS). Tyto jednotky se skládaly z příslušníků finanční stráže, četnictva, policie a vybraných vojáků v záloze. Jednotky SOS byly zřízeny vládním nařízením č. 270/1936 Sb.z.a n. a konkrétně byli jejich členové určeni jako příslušníci z řad četnictva, Finanční stráže, policejních strážních sborů, obecní stráže bezpečnosti, osoby mající postavení jiné veřejné stráže, jiní zaměstnanci státu, státních, nebo státem spravovaných ústavů, podniků, a fondů a zaměstnanců veřejných korporací, ať už ve služebním veřejnoprávním či soukromoprávním poměru, pokud byli podle svého služebního poměru určeni k výkonu strážní, policejní nebo podobné služby.¹¹¹ I když rozsah vymezení možných příslušníků SOS byl hodně široký, v praxi se v drtivé většině členy této složky stali jen četníci, financové a vojáci. Jen zřídka bychom našli i Sokoly, nebo příslušníky Československých drah – Ozbrojeného strážního doprovodu železničního.

Jednotky SOS měly nést tíhu prvního útoku. Na Podkarpatské Rusi byly dislokovány dva prapory – Užhorod, kterému velel podplukovník Ota Francl a Chust pod vedením podplukovníka Antonína Zemana.

Muži z SOS a 12.divize pak po šest měsíců bojovali s maďarskými a polskými záškodníky, pravidelnou maďarskou armádou i oddíly Karpatské Siče. Mnoho z nich za tento půlrok padlo, bylo zraněno nebo zmrzačeno. Jejich odvaha a odhodlání čelit nepříteli je dodnes přehlíženo, nesmí však být zapomenuto.

¹¹⁰ Zatloukal, J.: Vítr s polonin. Bratislava 1936. s.51.

¹¹¹ Speychal, R.: Stráž obrany státu. Praha 2002. s. 6.

(obr.12: Ze cvičení SOS)

Hned 1. října 1938 byl v Maďarsku ustanoven diverzní štáb oddílů Szabadczapatok. Sami Maďaři nazývaly tyto jednotky Rongyos gárda, tedy garda otrhanců, protože muži do nich byli verbováni z budapešťské spodiny. Za účast na teroristických akcích na Podkarpatské Rusi měli slíbený přiděl půdy (20 jiter), nebo místo ve státní správě. Přímým bojovým velitelem Szabadczapatoku byl Iván Hejlds, který své muže začal okamžitě vysílat přes hranice. Politické přípravě velel Miklós Kozma, neboť tito muži měli nejen zabíjet a přepadávat, ale také politicky agitovat.

Situaci v regionu dále vyhrotilo vyhlášení autonomie Slovenska, které proběhlo 6. října 1938 v Žilině. Tohoto aktu bylo přítomno i několik politiků z Podkarpatské Rusi v čele s A.Brodym. Z úst podkarpatoruských představitelů zazněla i slova, že pokud Hlinkova slovenská ľudová strana spokojí s autonomií v rámci ČSR, jsou i oni pro vlastní autonomii. Pokud se ovšem strana rozhodne pro nezávislý samostatný stát, žádají, aby Podkarpatská Rus byla připojena k nezávislému Slovensku.

Již o den dříve, 5. října, posla generál Oleg Svátek, velitel divize v Užhorodě, dopis předsedovi vlády Syrovému, kde mu doporučoval, aby zahájil rozhovory s karpatoruskými politiky o autonomii, od čehož si Svátek sliboval uklidnění situace.

Po vyhlášení slovenské autonomie se skutečně rozběhla jednání na Podkarpatské Rusi, jichž se zúčastnili snad všichni domácí politici. V přestávkách mezi debatami vysílali do Prahy signály, že pokud nebude přistoupeno na jejich návrhy, provedou na Podkarpatské Rusi převrat. Současně však byl ve spojení s Prahou i generál Svátek, který celou situaci a řeči o převratu neviděl až zas tak dramaticky.

Boj o předsedu budoucí autonomní vlády Podkarpatské Rusi se odehrával mezi S.Fencikem a A.Brodym. Dne 7.října se znesvářené skupiny ruské (Fencik, Brody) a ukrajinské (Vološin) orientace společně sešly, aby pak společná delegace odcestovala do Prahy na konečná jednání o autonomii. Ve stejný den, tedy 9. října, skončil ve své funkci i dosavadní guvernér Konstantin Hrabar.

Jednání o nové vládě byla podle očitých svědků velmi nedůstojná. Hlavní starostí podkarpatských politiků bylo totiž přetahování se o funkce. Přímý účastník jednání L.

Feierabend vzpomínal: Mállokdy jsem v životě zažil něco tak nedůstojného, jako bylo chování podkarpatorských politických zástupců. Hlavní jejich starostí nebyla Podkarpatská Rus a její poměr k Československé republice, nýbrž to, kdo má být ministrem a kolik ministrů budou mít. Nejdříve žádali osm ministerských křesel a po dlouhém smlouvání slevili na šest. Marné bylo naše vysvětlování, že nemůžeme přistoupit na více než tři ministerstva, poněvadž Slováci jich mají pět. Podkarpatoruští zástupci hodiny a hodiny trvali na svém. Teprve když ministr Kalfus po značném zdráhání přistoupil na to, že šest jejich zástupců dostane ministerský plat, spokojili se s třemi ministry. (...) Chováním podkarpatorských zástupců jsem byl zhusen a styděl jsem se, že politikové mohou o tak vážných věcech tak nevázně jednat. Divil jsem se, že si čs. politika za dvacet let nevychovala v této části republiky hodnotnější politickou garnituru.¹¹²

Po dlouhých dohadech se dospělo nakonec ke kompromisu a 12.října nastoupila nová vláda do svých úřadů. Její složení bylo následující: předseda vlády a ministr školství-Andrej Brody, ministr vnitra – Edmund Bačinský, ministr dopravy – Julian Révay, zplnomocněný ministr pro hospodářství – Stepan Fencik, vládní tajemníci – Augustin Vološin (pověřen agendou zdravotnictví a sociální péče) a Ivan Pješčak (pověřen agendou justiční správy).

Mezitím se ale na Podkarpatské Rusi začalo bojovat. Szabadczapatok uskutečnil svou první velkou akci, v železniční stanici Mužijevo u Berehova byl přepaden osobní vlak. Teroristé zavraždili průvodčího Jaroslava Hoška a několik cestujících zranili. Nakonec vyhodili do povětří lokomotivu a trať. Toto přepadení zažila i Hana Ambrožová, která na něj vzomíná i po téměř sedmdesáti letech s pohnutím: Byla jsem tehdy malé dítě. Když přepadli vlak, schovala jsem se pod lavice ve vagonu. Maminka naštěstí uměla maďarsky, takže nás nechali celkem na pokoji.¹¹³ Poté, co teroristé zničili lokomotivu, utekli, vědomi si toho, že pronásledování na sebe nenechá dlouho čekat.

Brzy se po jejich stopě pustili četníci, v přestřelce byl zabit strážmistr Ondrej Rigan. Banda se ukázala být početnější, než se na první pohled zdálo, na jejich pronásledování se podílela i armáda. 12. října byli dostiženi u Premova, kde byla celá banda i za pomoci tří tanků zničena. V boji padlo osm teroristů, 16 bylo zraněno a 11 zajato.

Brzy se ale ukázalo, že tato skupina měla hlavně za úkol na sebe upoutat pozornost československých ozbrojených složek a krýt tak přesun mnohem větší skupiny Szabadczapatoku. Na ni narazily československé síly 12.října v močálech u Sevljuše. Na

112 Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi. Praha 2005. s. 361

¹¹³ Osobní archiv autora. Rozhovor s Hanou Ambrožovou.

zlikvidování této několika set členné tlupy nasadila armáda dokonce letectvo. Po dvoudenních zuřivých bojích nakonec teroristé kapitulovali, bylo zajato 16 důstojníků, 63 poddůstojníků a 205 vojáků, kterým bylo zabaveno 259 pušek, 14 samopalů, 350 ručních granátů a 42 000 nábojů. Několika záškodníkům se podařilo ze zátahu uniknout a ustupovali do Polska, byli ale dostiženi a zlikvidováni.

Maďarské velvyslanectví ve Varšavě dostalo od polského generálního štábu příslib podpory, partyzánských akcí, maďarských teroristických bojůvek na Podkarpatské Rus s tím, že mohou bojovat i z polského území proti československým orgánům v prostoru Užhorod – Mukačevo. Od 25.října začalo být horko i na severní hranici s Polskem. V noci z 25. na 26. října překročily dvě větší dvacetičlenné skupinky polských záškodníků hranice a pokusily se zničit most u Nižních Verecek. Zřejmě největšího úspěchu se polským bojůvkám podařilo dosáhnout 10.listopadu, když odvěkli do zajetí do Polska 20 příslušníků SOS. Akce polských záškodníků byly řízeny expoziturou II. Oddělení hlavního štábu polské armády, celá akce nesla krycí název Lom. Hlavním cílem bylo podporování maďarských bojůvek, sabotáže, ničení komunikací a útoky na stanoviště československé státní moci. Do konce listopadu podnikli Poláci na Podkarpatské Rusi na 50 akcí.

Těmito diverzními podniky se dařilo držet část československých jednotek na severní hranici. Někteří polští historici uvádějí, že i když efekty diverzních akcí byly na Podkarpatské Rusi mnohem větší než na Těšínsku, byla příprava akcí málo precizní a trpěla chaosem. Ironií dějin prý rovněž zůstává, že kvůli soustředění pozornosti na Podkarpatskou Rus Poláci zanedbávali včasnou přípravu na diverze proti Německu.¹¹⁴

Velmi zajímavě se vyvíjela situace také v politice. První autonomní vláda Podkarpatské Rusi vydržela jen do 26.října 1938. Na A.Brodyho se provalila informace, že je placeným agentem Budapeště. Během prohlídky jeho bytu u něj našli půl milionu pengö a dopis, v němž Budapešť garantoval Brodymu titul barona hned po nastolení maďarské vlády v Karpatské Ukrajině. Ukázalo se, že Autonomní zemědělský svaz, který Brody vedl, dostával měsíčně 50 tisíc korun finanční podpory. Vyplácel je maďarský konzulát v Bratislavě.¹¹⁵

Zatčen byl také S.Fencik, který pro změnu byl na výplatní listině polského velvyslanectví. Do čela vlády se tak dostal A.Vološin, premiér druhé, třetí i čtvrté autonomní vlády Podkarpatské Rusi (ve vládách se měnili jen ministři).

114 Holec, R.: Postoj Čechov a Slovakov k Rusinom v predvečer Prvej svetovej vojny. s. 173. In: Goněc, V.: Česko-Slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997. s. 29-37.

115 Švorc, P.: Zakletá zem, Podkarpatské Rus. Praha 2007. s. 245

Ve Vídni mezi tím 2. listopadu skončila Vídeňská arbitráž. Československo mělo Maďarsku odstoupit význačnou část jižního Slovenska a jižní území Podkarpatské Rusi. Ta ztratila území o rozloze 1523 km², města Užhorod, Mukačevo a Berehovo, celkem 97 obcí s 173233 obyvateli. Ztracena tak byla většina podkarpatoruského průmyslu a úrodná nížina. Zpřetrhány byly i silniční a železniční spoje na Slovensko. Jediným významnějším spojením na západ byla vojenská silnice přes Kapušany, Perčin, Svaljavu až do Chustu, nového hlavního města. Ztraceno bylo i letiště v Užhorodu.

Od 3. listopadu odcházeli českoslovenští vojáci i civilisté z území přiřknutých Maďarsku. Vzhledem k totální ztrátě železničního spojení evakuace probíhala složitě, odvoz bylo nutné zajišťovat velkými kolonami vojenských nákladních aut po špatných silnicích. Československá armáda zvládla odsun státních úřadů do nového hlavního města Podkarpatské Rusi Chustu, i když autokolony musely překonávat četné obtíže. Poslední velká automobilová kolona odjíždějící z Užhorodu do Chustu ještě přes Mukačevo byla už napadána maďarskými teroristy a během přesunu absolvovala několik přestřelek s předvoji maďarské armády.¹¹⁶

Ani za této situace neustávaly maďarské a polské útoky, které znovu nabraly na intenzitě ke sklonku listopadu. Při přepadení turistické Rozsypalovy chaty 18. listopadu (byla útokem vážně poškozena) se podařilo příslušníkům SOS zabít i jednoho z velitelů polských diverzních akcí, kapitána polské armády, barona Podmanickeho. Další eskalace násilí byla paradoxně zastavena Německem. Berlín si nemohl nevděkovat úmyslu Maďarska vojensky zabrat i zbytky okleštěné Podkarpatské Rusi. Budapešti pak bylo velmi nesmlouvavě naznačeno, že Německo by považovalo případný maďarský útok na Podkarpatsko za porušení podmínek Vídeňské arbitráže a neváhalo by zasáhnout vojensky. V tomto nemůžeme hledat lidumilný přístup německé diplomacie. Maďarsko bylo tvrdě naznačeno, že pokud bude chtít Podkarpatskou Rus, bude muset spolupracovat s Německem a všechny akce bude možno provést jen s jeho dovolením.

Obě diverzní akce, polská i maďarská zůstanou pro historii markantním příkladem porušení mezinárodního práva, neboť v době míru, bez vyhlášení války, pronikaly na území sousedního státu početné a silně vyzbrojené jednotky organizované armády, jež měly v úmyslu vyvolat povstání nebo vést partyzánskou válku s úmyslem rozbít státní celistvost svého souseda. Zrovna tak je nutno zaznamenat, že obrana československé státnosti byla i v nesnadné pomnichovské situaci úspěšná.¹¹⁷

116 Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi. Praha 2005. s. 370.

117 Borák, M.: Boje Československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938-březen 1939). s. 125. In: Sborník vojenské akademie v Brně, řada C-D. 2/1999. s. 123-128.

Až do začátku ledna 1939 panoval na Podkarpatské Rusi - Karpatské Ukrajině (autonomní vláda doporučila také tento termín k užívání) – relativní klid, který ale věstil brzkou bouří. Od 6. do 7. ledna 1939 padaly opět výstřely. Do historie vstoupily tyto dny jako rozvegovský incident. Na předměstí Mukačeva, Rozvegově, došlo k útoku maďarských sil na postavení SOS. Hlídka SOS však první útok odrazila a za pomoci dorazivších vojenských posil vysokým tempem zatlačoval útočníky zpět. Při tom ale československé obrněné automobily a pěchota nerespektovaly demarkační linii a vpadly na území obsazené Maďarskem.

Při následném stahování zpět sjel jeden z obrněných automobilů po náledí do příkopu a nešel vyprostit. Byl tak ponechán Maďarsku jako válečná kořist. Ráno 8.května zahájila maďarská armáda další útoky, který byl opět československými silami zastaven. Přes probíhající vyjednávání Maďaři soustředili v mukačevských ulicích další jednotky, které se připravovaly na útok. Českoslovenští dělostřelci proto zahájili ostřelování města, které vyvolalo velkou paniku.

Následné jednání rychle dosáhlo zastavení bojů, hlavní vina za rozpoutání krveprolití byla přisouzena Maďarům, zejména Szabadczapatoku. V bojích ztratili české ozbrojené síly 5 mrtvých a 12 zraněných, přiznané ztráty na straně Maďarska hovořily o 19 mrtvých a 23 zraněných plus blíže neupřesněný počet zajatých.

I v reakci na tuto událost centrální vláda v Praze 16. ledna rozhodla o jmenování generála Lva Prchalý do autonomní vlády Podkarpatské Rusi. Měl spravovat resorty vnitra, financí a dopravy. Generál Prchala se ale po svém příletu do Chustu potkal s velkým odporem ukrajinských nacionalistů a byl donucen hlavní město opustit. Po dalších jednáních se ale vrátil zpět s tím, že mu bylo svěřeno pouze ministerstvo dopravy. Bylo ale jasné, že jeho hlavním úkolem je dohlížet na situaci a v případě hrozící vzpoury nacionalistů ji také potlačit. Společně s Prchalou dorazil do Chustu i finanční odborník František Kreyza, taktéž s pověřením ústřední vlády. Později vzpomínal: na Podkarpatskou Rus jsem se ostal z příkazu tehdejšího prezidenta Háchy, který mě po dohodě s Vološinem poslal do Chustu vládního poradce. Ministr financí Kalfus mi při odjezdu řekl, že na Podkarpatskou Rus odjíždím jako „poradce s autoritativními prvky“, ale tam už nikdo o konstruktivní pomoc nikdo příliš nestál. Vše bylo v zajetí emocí a rady byly nejvyšší rusínští politici ochotni přijímat tak maximálně z Berlína, jenž dlouhodobě ovlivňoval velkoukrajinský nacionalismus, pro který se však Podkarpatská Rus stala pouhým hřištěm jeho velmocenské politiky.¹¹⁸

118 Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi. Praha 2005. s. 380.

Březnové události

V prvních měsících roku 1939 stále ještě pobývalo na Podkarpatské Rusi asi osm tisíc českých civilistů, hlavně úředníků. I s jejich rodinami byl počet Čechů v Podkarpátí asi 15 000 osob. Podle ukrajinských historiků se většina Čechů stavěla k vládě A.Vološina negativně, jeho emancipační snahy byly odmítány. Naproti tomu ani místní obyvatelé se nesnažili vyhýbat konfliktům s Čechy, přičemž aktivní byli ukrajinští nacionalisté z Karpatské Siče. Jejich provokace se nesly v duchu strhávání státních vlajek, rozbíjení oken úřadů, ale množily se i fyzické útoky na Čechy.

Olej do rozbouřeného ohně vášní byl přilít poté, co byla opět Vološinova vláda zrekonstruována 6.března. Zuřivý germanofil J.Revay byl propuštěn a generál Prchala převzal opět řízení resortů dopravy, vnitra a financí.

V nejbližších dnech měl generál Prchala potvrdit, že sem nebyl poslán centrální vládou zbytečně. V noci ze 13. na 14. března totiž došlo v Chustu ke vzpouře Sičovců.

O celé akci se s největší pravděpodobností vědělo dopředu, protože armádní jednotky byly staženy blíže k Chustu. Předzvěstí možného povstání byla krádež zbraní v noci ze 3. na 4. března. Tehdy zmizelo ze zbrojnice zemského četnického velitelství v Chustu na 53 pušek a karabin, 58 pistolí a přes 4000 nábojů. Podezření tehdy padlo celkem logicky na Karpatskou Sič. Napjatou situaci se okamžitě dostavil řešit šéf špionáže Siče E.Voljanskij, který slíbil, že provede vlastní interní vyšetřování. Už 6.března skutečně zastavilo před četnickým velitelstvím nákladní auto a v něm byla většina zcizených zbraní až na 28 pistolí. Ke krádeži se údajně doznali dva řadoví sičovci, kteří ihned poté zmizeli. Ukrajinští historici vyvozují, že přímo v táboře Karpatské Siče docházelo k soupeření dvou křídel. Radikálové, nespokojení s příliš „měkkým“ postojem Vološinovy vlády vůči Praze, chystali její svržení. Vzbouřenci se měli v první etapě zmocnit zbraní a poté provést převrat. O přípravách povstání informovala Československá rozvědka i premiéra Vološina.¹¹⁹

Objevily se i dohady, zda převrat nechystali také čeští důstojníci na Podkarpatské Rusi. Vzhledem k tamní situaci by tato myšlenka nemusela být vůbec mylná. Armáda byla po Mnichovu značně frustrována a na Podkarpatské Rusi si mohli vojáci mnohokrát ověřit, že se mohou s nepřítelem nejen měřit, ale i porážet, což armádě jistě dodalo sebevědomí. Hlavní buňka pučistů měla být v Chustské posádce a v jejím čele stál podplukovník Antonín Zeman. Velmi zajímavé svědectví o jedné důstojnické schůzce, kterou zaznamenal Antonín Vrubela, řidič velitele praporu SOS Zemana: Vzpomínám si, že jsem byl jako spojka mezi generálem

119 Borák, M.: Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938-březen 1939). s. 174. In: Goněc, V.(ed): Česko-Slovenská historická ročenka 1997. Brno 1997. s. 165-178.

Prchalou a skupinou důstojníků, která připravoval na Karpatské Ukrajině vojenský převrat proto, že tito důstojníci nechtěli, aby se znovu opakovaly Sudety.. Cílem vojenského převratu bylo sesazení vlády, která měla být internována v monastýru v Kobylecké Polaně, odzbrojení organizace Sič a účinnější boj proti maďarským teroristům a polským bojůvkám. Seděl jsem v předsíni kanceláře generála Prchaly a čekal na jeho souhlas. Otevřely se po dlouhém čekání dveře a generál Prchala mi sdělil, abych oznámil pánům důstojníkům, že s jejich návrhem nesouhlasí a že k převratu nedává souhlas.¹²⁰

Generál Prchala souhlas k převratu nedal a tak se chopila příležitosti Karpatské Sič. Její vedení s čelem Demetro Klempušem, Štěpánem Rozsochou, Ivanem Romanem a Ivanem Roháčem odsouhlasilo puč, který vypukl v noci ze 13. na 14. března 1939. Sičovci přepadli vládní budovu v Chustu a požadovali po ostraze vydání zbraní. Stráže tento požadavek odmítly a začalo se střílet. Sičovcům se nakrátko podařilo ovládnout centrum města a povzbuzeni tímto úspěchem zaútočili i na kasárna.

Tam ale byli vojáky 1.praporu 45. pěšího pluku odrazeni. Velení převzal generál Prchala, který byl snad nejdříve nakloněn vyjednávání. Pak ale dorazila zpráva o první oběti, mrtvém českém četníkovi (ve skutečnosti byl jen raněn), a byl nařízen útok.

Příjezdové cesty do Chustu byly obsazeny vojáky s kulomety, takže podporu zvenku nemohli pučisté čekat. Prchala nechal nasadit v ulicích protitankové kanóny ráže 37mm a obrněné automobily. Sičovci se zuřivě bránili v hotelu Koruna na náměstí, v budově Sičské komandatury a v barákovém táboře u nádraží. I když měli Sičovci početní převahu, srážel je zoufalý nedostatek zbraní. Proto po rozhodném útoku Prchalových vojáků bylo okolo 9 hodiny ranní po puči. Přes den se ještě ozývaly sporadické výstřely, ale město bylo již pod kontrolou armády. Ztráty na životech při chustském povstání se pohybují jen v odhadech. Na české straně bylo zřejmě okolo sedmi mrtvých včetně civilistů. Ztráty Sičovců se odhadují velmi těžko. První hlášení o potlačení vzpoury, které vydali čeští zástupci, mluvilo asi o 40 mrtvých Sičovců, polské zpravodajské hlášení ztráty odhadlo na 12 mrtvých. Ukrajínští historici operují už s počty dosahujících 150 mrtvých, což se zdá hodně nadsazené. Přestože vina za krveprolití je na straně Karpatské Siče, někteří ukrajínští autoři přisuzují vinu za incident české straně, např. V. Hrendža-Donskyj jej označuje za „brutální útok českého pravidelného vojska“.¹²¹

120 Holub, O.: Boje jednotek Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. s. 13. In: Odboj a revoluce, r. 7. 5/1969.s. 5-74.

121 Borák, M.: Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939) s.175. In: Goněc, V. (ed): Československá historická ročenka 1997. Brno 1997. s. 165-178.

Okamžitě se vyrojily spekulace, kdo za povstáním stál. Ivan Pop, je přesvědčen, že skutečnými organizátory puče byly ovšem německé tajné služby, které potřebovaly „fakta“ o neudržitelné situaci v Česko – Slovensku. Přípravu puče prý řídil Richard (Riko) Jarý, významný činitel Organizace ukrajinských nacionalistů a zároveň agent německého Abwehru (německá vojenská zpravodajská služba).¹²²

Myšlenka je to zajímavá, ale nemusíme ji brát apriori jako jedinou možnou variantu. Radikální skupiny ukrajinských nacionalistů byly dychtivé bojovat proti Maďarům, k čemuž jim ale chyběly zbraně. Proto mohl být puč v Chustu zoufalou snahou si je opatřit. Sičovci se totiž i v následujících dnech pokoušeli na české vojáky útočit a brát jim zbraně, aby mohli útočit na postupující maďarskou armádu. Je proto otázkou, zda by měl Berlín zapotřebí organizovat podobnou akci a to hned ze dvou důvodů – konflikty na Podkarpatské Rusi byly na denním pořádku a také jestli by o neudržitelné situaci lépe nenapověděla podobná akce třeba v Čechách.

Chustské povstání ale bylo jen malou předehrou následujících událostí. Hned den nato, 14. března v 5 hodin ráno, překročily maďarské jednotky hranice bez oficiálního vyhlášení války. První útok vedl směrem na okolí Muakčeva a směřoval na Svaljavu. Tvrdě Maďarům bránili v postupu prapory SOS Chust a Velký Berezín. Ihned po útoku Maďarů se velení nad vojenskými operacemi ujal generál Prchala, který nařídil Svátkovi ofenzívu s cílem vyhnat útočníky.

Bylo totiž potřeba udržet co nejdéle udržet strategické komunikace, které byly nutné pro evakuaci. Ve 13.30 přišla další rána – Slovensko vyhlásilo samostatný stát, což znamenalo de facto konec, protože Podkarpatská Rus nemohla existovat odtržená od Českých zemí. To koneckonců pochopila i Vološinova vláda, která se v 5 hodin večer sešla (už bez generála Prchaly) a vyhlásila samostatnou Karpatskou Ukrajinu. Večer pak pronesl Vološin do rozhlasu projev, kde mimo jiné řekl: Usnesením slovenského sněmu, kterým bylo rozhodnuto osamostatnit se, byla změněna situace Karpatské Ukrajiny. Dokud se sněm nesejde, vláda učiní kroky, aby země se stala nezávislá. Přeje si žít v míru a pokoji se svými sousedy.¹²³

Když oznamoval vyhlášení samostatnosti do Prahy, poděkoval Vološin za to, co pro Podkarpatskou Rus všechno Československá republika udělala. Vološin poté pověřil generála Svátka obranou nově vzniklé Karpatské Ukrajiny. Prchala ale Svátkovi zakázal tuto funkci převzít.

¹²²Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi. Praha 2005. s. 386

¹²³Holub, O.: Boje jednotek československé a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. s. 39. In: Odboj a revoluce, r. 7. 5/1969. s. 5-74

Úloha generála Prchaly byla v těchto dnech poněkud zvláštní. I když se ujal velení nad českými jednotkami, tak jej okamžitě předal generálu Svátkovi, pak opustil v osobním voze s dvěma důstojníky svého štábu Podkarpatskou Rus a pod ochranou dvou obrněných automobilů se záminkou, že požádá hlavní štáb o okamžitou pomoc a bude ze Slovenska řídit její odesílání na Podkarpatskou Rus.¹²⁴

Když dorazil na Slovensko, tak také zrušil svůj původní rozkaz, v němž nařizoval Svátkovi bojovat, protože se dozvěděl, že Maďaři mají souhlas Německa. Jeho vojáci ostatně již vstoupili i do Čech a tak další boje měl smysl jen potud, aby byla umožněna evakuace.

Generál svátek potom nařídil svým jednotkám, aby ustupovaly směrem na Slovensko, ale koordinovaně, aby mohli být evakuováni českoslovenští civilisté, majetek atd. Na Slovensko ale mohly ustupovat jen jednotky, které byly v západní polovině země, odříznuté jednotky na východě tak ustupovaly do Rumunska. 16.října byl vydán rozkaz k evakuaci Chustu, z hlavního města se ustupovalo do Rumunska velmi spořádaně, útočící Maďaři byli několikrát zahánáni, stejně tak neuspěli v několika přestřelkách ani Sičovci.

České jednotky nakonec z Podkarpatské Rusi ustupovaly třemi směry. První byl již zmíněný na Slovensko, tam se stahovaly jednotky hlavně z okolí Mukačeva a Svaljavy. Zbraně odevzdávaly vojáci v Humeném. Bohužel na Slovensku se k českým vojákům chovali velmi neurvale, byli často Hlinkovci napadáni a okrádáni o osobní věci. Z Prešova pak byly vypravovány vlaky do českých zemí. Druhý směr ústupu vedl do Rumunska, zbraně se odevzdávaly v Tjačavě, vlakem vojáci putovali do Jugoslávie a přes Maribor a Vídeň do Brna. Pamětníci uváděli, že přijetí v Rumunsku bylo srdečné, v Jugoslávii dokonce přátelské a ve Vídni prý transportu dokonce vyhrávala dechová hudba jednotek SS.¹²⁵ Třetí směr ústupu vedl do Polska, kde byly zbraně odevzdávány v Sianki a Beskydu, vlakem se putovalo do Bohumína. Přijetí bylo prý srdečné.

Ti, co se nestačili evakuovat, byli zajati Maďary. Pak byli krátce intervenováni v táboře Gorok Szálás u Nyiregházi a pak přes Vídeň posláni domů.

Za 4 dny bojů padlo na české straně asi 70 vojáků a 120 jich bylo zraněno. Maďaři sice oficiálně uvedli 70 mrtvých a 244 raněných, jejich skutečné ztráty byly ale daleko vyšší. České jednotky stály v hlavních směrech útoku proti nepříteli čtyřikrát silnějším, na vedlejších směrech byl nepoměr dokonce 10x1. Přesto obstáli se ctí, ani na jednom úseku ofenzívy nedokázali Maďaři naplnit cíle a harmonogram útoku.

¹²⁴ Pop, I.: Encyklopedie Podkarpatské Rusi, Praha2005, s. 387.

¹²⁵ Borák, M.: Boje Československé armády na Slovensku a Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen1939), s. 128. In: Sborník vojenské akademie v Brně, řada C-D, 2/1999, s. 123-128.

(obr. 13: Ústup vojáků a SOS z Podkarpatské Rusi)

Loučím se s Tebou, Podkarpatské Rusi (15.3.1939)

Ty země svaté prostoty a krásy,
jsi nenávratně pro nás ztracena.
A není pro tebe spásy,
zlá nemůže být sudba změněna.

Prožíváš značnou bolest Kalvárie,
o roucho tvé teď budou metat los.
Kdekdo bez slitování V tebe bije,
ať blízký Tvůj, ať vzdálenější kdo.

Rád jsem Tě měl jako rodnou svoji zemi,
i Ten Tvůj vroucně zbožný, chudý lid.
K Tobě já utíkal se přede všemi,
dala's mi úlevu a myslí klid.

Zůstaneš vzpomínkou mě, smutná země,
Tvá milá místa, vody, údolí,
dřevěné cirkve, lesy, horstva téměř,
vzpomínkou tou však srdce zabolí.¹²⁶

¹²⁶ Dostál, J.: Loučím se s Tebou, Podkarpatská Rusi. Praha 1939.

Podkarpatská Rus a Češi dnes

V devadesátých letech se otevřely hranice a Češi začínají znovu objevovat krásy Podkarpatské Rusi. Jako jedni z prvních se často rozjeli do Mukačeva, Užhorodu nebo Baťova lidé, kteří na Podkarpatsku prožili svoje dětství. Spolu s nimi se do země beze jména vydali vyznavači horské turistiky, dobrodruzi, ale i školní děti - organizují se školní výlety, na Podkarpatskou Rus jezdí celé zájezdy lidí, kteří se touží vydat po stopách Ivana Olbrachta a Nikolaj Šuhaje.

Mnozí z lidí, kteří prožili své dětství na Podkarpatsku se tam vrací, aby ještě jednou viděli místa svého mládí, podívali se, zda stojí jejich dům, jak vypadají jejich pole a alespoň v myšlenkách se vrací o desítky let zpět.

Nejaktivnější organizací, která spojuje lidi se zájmem o Podkarpatskou Rus, je Společnost přátel Podkarpatské Rusi. Na schůzi její pobočky v Brně jsem si povídal s Liborem Chytilkem, předsedou brněnské sekce Společnosti. On sám se narodil na Podkarpatsku, v Užhorodu, v roce 1935.

„Společnost přátel Podkarpatské Rusi byla založena v roce 1990 a její brněnská pobočka vznikla v červnu 1992“¹²⁷, uvedl Chytilěk. „Chtěli jsme soustředit lidi, kteří měli k Podkarpatské Rusi vztah, nebo si ho teprve vytvářeli, ale v počátcích jsme se soustředili zejména na lidi, kteří se tam narodili. Začátkem třicátých let bylo na Podkarpatské Rusi 30-35 tisíc Čechů. Ta původní generace už není, zůstali jen jejich děti, kteří si dětství prožili právě na Podkarpatsku. Ale i ty děti už jsou ve vysokém věku.

Na začátku bylo našich členů okolo 700, pak ale začal počet stoupat, hlavně přicházeli mladí lidé, kteří Podkarpatskou Rus poznávali ze zájezdů. Dneska máme asi 900 členů a nejen v České republice, ale i v Evropě nebo Africe. Bohužel nemáme přehled, kolik z rodáků z Podkarpatska je ještě stále naživu, ale každoročně tito lidé odcházejí z našich řad navěky.“

Společnost si dala za cíl 2 hlavní zásady. Tou první je navazování kontaktů s oblastí, tedy Podkarpatskou Rusí, neboť i tam zůstalo ještě hodně lidí, kteří První republiku zažili, vzpomínají na ty časy, jsou členy různých krajanských spolků a podobně. Zůstala tam i část lidí ze smíšených manželství. Nejen pro ně jsou pořádány společné kulturní akce, výstavy fotografií atd. Podařilo se navázat i vysoce odborné kontakty, zejména v lesnictví. Důležitý je i styk s krajanskými spolky na Podkarpatské Rusi.

Společnost se stará i o zajišťování náhrady majetkové újmy pro české občany. „Za majetek, co tam lidé nechali, když utíkali, měli dostat náhradu, která byla smluvně zajištěna smlouvou mezi Československem a SSSR. Ale ti lidé nic ve skutečnosti nedostali!“, dodává Chytilík. „Pomáhá nám Senát, Sněmovna i řada dalších lidí a institucí, třeba ombudsman.“

Druhým hlavním cílem je informovat veřejnost o přínosu Čechů pro Podkarpatskou Rus. „Dostali jsme se tam do velice zaostalé země, kterou po staletí využívali Maďaři, aniž by ji jakkoli povznášeli. ČSR tam udělala obrovský pokrok. Bohužel badatelé nemají o toto téma zájem,“ tvrdí Chytilík.

„Co se týče majetkového vyrovnání, máme skutečně velkou šanci, že to bude realizováno. Senát vydal usnesení, že lidé, kteří na Podkarpatské Rusi přišli o majetek, mají právo na náhradu. Sněmovna došla k závěru, že je to tak, ale pro potřeby odškodnění bude třeba chválit úplně nový zákon, protože ten z padesátých let byl nepoužitelný, doba se na něm výrazně podepsala“, dodal Chytilík. Při odškodňování se bude muset vycházet z přepočtu tehdejších cen na dnešní, reálný je koeficient 10, ale i s úroky z prodlení by se mohl vyšplhat až na 30, což ale nejspíš neprojde. Za objekt, který měl cenu v roce 1938 cenu 100 000 Kč by tak bylo odškodnění 1 000 000 Kč.

„České stopy jsou na Podkarpatské Rusi patrné dodnes. Jsou v myšlení lidí, hlavně těch starších. Ti mnohdy vzpomínají na doby Československé republiky se slzami v očích. Zpívají hymnu, Ach synku synku, recitují Kytici a při tom jim tečou slzy. Dodnes si tam lidé váží budov, které byly postaveny za První republiky, škol, silnic, ukazují budovy Masarykovy ligy proti tuberkulóze,“ vybavuje si Chytilík. „V povědomí lidí stále zůstává, že na Podkarpatskou Rus se chodilo za trest, že nás to území nezajímalo. Ale skutečnost byla úplně jiná. Tam chodili Češi s nadšením, můj otec odešel na Podkarpatskou Rus jako lesní inženýr a z ročníku 1923 jich 17 z 25 odešlo s ním! Na lidi čekala ohromná perspektiva a uplatňování nových poznatků. Bylo výborné, že na Podkarpatsku žili lidé různých národností ve shodě a respektu, nebyly žádné zásadnější národnostní třenice. Když moji rodiče vzpomínali, říkali, že se na Podkarpatské Rusi lidé na sebe usmívali“, zakončil Chytilík.

Je velmi zajímavé se podívat, jak viděl Podkarpatskou Rus za éry Sovětského svazu komunistický autor František Továrek, který měl zřejmě ambice stát se novým Olbrachtem. Ve svých reportážích napsal mimo jiné: Zakarpatsko, to nejsou samé dřevěné chýše, ale přibližně ze dvou třetin zděné domky s červenými střechami, už to není bezvýchodné

¹²⁷ Osobní archiv autora, rozhovor s L.Chytilíkem, Brno 11.11. 2006.

plahočení po stráních, ale pole, pastviny, kolchozní traktory, už ne děti s nadmutými bříškami, ale zdraví, krásní, vystrojení pionýři a pionýrky, už ne pověry a zařikání, ale zdravotní střediska, všude rozhlas, televize... Města a vsi spojují vyasfaltované silnice lemované čekárnami poetických jmen jako Lastivka, Jalinka, Kolobok... Hlavní železnice jsou elektrifikovány, nad stržemi se klene potrubí ropovodu Družba a plynovodu Bratrství, nad širokými průseky se tyčí stožáry dálkového elektrického vedení. A tomu všemu vládnou a z toho se všeho se těší potomci slavných Šuhajů a Hordubalů, Pilipaninců a Burkalů.¹²⁸

Vskutku idylická krajina. Jen snad Továrek zapomněl ještě na raketová síla, vojáky, ostatné dráty, nedostatek zboží a bídu.

V devadesátých letech se objevily spekulace o opětovném spojení Podkarpatské Rusi a Československa. I ty nejfantastičtější plány ale skončily poté, co se republika rozdělila. Na Podkarpatsko v oněch letech zavítalo i spousta českých politiků, mezi jinými i Petr Pithart tehdy ve funkci premiéra. I dnes se angažuje v problému odškodnění. Po návštěvě napsal: Řeknu vám upřímně, že teprve tam jsem jednoznačně cítil hrdost na První republiku. My jsem tam plnili takovou civilizační roli. To je pro nás něco neobvyklého. Jsme národ mírumilovný, nevýbojný, nikdy jsem neměli žádné kolonie, ani jsme po nich netoužili a tady nám historie přihrála tuto zvláštní a neopakovatelnou roli. Já si myslím, že jsme se jí zhostili velmi dobře. I dnes, když tam přijíždíte, vidíte stopy První republiky všude a jsou to ty nejskvělejší stopy. A lidé – zejména starší – vzpomínají na republiku doslova s dojetím. Co chvíli nás zatavovali staří lidé a chtěli nám zazpívat československou hymnu. Škoda, že zkušenost s touto zvláštní civilizační rolí jsme nikdy neměli čas ani příležitost prozkoumat. Že jsme nikdy neměli možnost zamyslet se nad tím, jak jsme v této roli obstáli. Je skoro pozdě, ale ne úplně pozdě. Myslím, že kdybychom to udělali, že by to našemu sebevědomí prospělo.¹²⁹

Snad k tomu přispěje i tato práce.

¹²⁸ Továrek, F.: Hory a lidé. Hradec Králové 1985. s. 12.

¹²⁹ Pilátová, A.: Pod Karpaty svítá. Praha 1993. s. 13.

Závěr

Podkarpatská Rus byla součástí Československé republiky po 20 let. Za tu dobu se zde vystřídalo několik desítek tisíc Čechů, kteří působili ve školství, zdravotnictví nebo státní správě. Jako celek zanechala česká působnost na Podkarpatské Rusi mnoho stop, mnohé z budov stojí dodnes a některé z nich plní i stejnou roly, jakou plnívaly za První republiky. Díky rozvinutému školství se podařilo vychovat národ, vzkvétalo umění, Podkarpatská Rus zažívala podle slov pamětníků druhé národní obrození v kultuře.

Samozřejmě by se našly i stinné stránky, věci, které měly být udělány jinak. Počet českých škol byl předimenzován, absolventi z Podkarpatska nenalézali uplatnění ani v Českých zemích, ani doma, přestože vzdělaných lidí bylo málo. V civilní oblasti ale můžeme říci, i přes veškeré chyby, že české působení na Podkarpatské Rusi bylo pozitivní.

V letech 1938 a 1939 krváceli Čeští vojáci, četníci, příslušníci Finanční stráže za zem, o které mnozí ještě před pár lety ani nevěděli, že existuje. Politické hry pak odrhly Podkarpatskou Rus od Československa navždy, přesto stopy české přítomnosti žijí v zemi pod Karpaty dodnes, nejen viditelné, ale i v duších pamětníků.

Vyobrazení:

1a,1b, : http://www.podkarpatskarus.cz/Casopis/Texty_PDF/casopis_3_2006.pdf

2,3: <http://www.codyprint.cz/straz/2.html>

4,5,6, 7,8:

http://images.google.cz/imgres?imgurl=http://3web.dkm.cz/universal/podkarpatska_rus_k/jasi na02.jpg&imgrefurl=http://3web.dkm.cz/universal/podkarpatska_rus_k/&h=263&w=400&sz =23&hl=cs&start=6&um=1&tbnid=RYxxggmqkCWugM:&tbnh=82&tbnw=124&prev=/ima ges%3Fq%3DPodkarpatsk%25C3%25A1%2BRus%26svnum%3D10%26um%3D1%26hl%3 Dcs%26lr%3D%26sa%3DN

9: http://www.podkarpatskarus.cz/Casopis/Texty_PDF/casopis_1_2006.pdf

10: <http://www.feudum.cz/view.php?cisloclanku=238>

11: <http://olasm.webgarden.cz/podkarpatska-rus>

12,13: <http://www.fronta.cz/straz-obrany-statu-1-dil-od-ustaveni-do-pocatku-roku-1938>

Prameny

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond Podkarpatská Rus.
Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (APSČR).
Moravský zemský archiv (MZK), fond Jaroslav Mezník.
Osobní archiv autora.

Literatura

Beneš, E.: *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*. Praha 1996.
Beneš, J.: *Finanční stráž Československá 1918-1938*. Dvůr Králové nad Labem 2005.
Beneš, K.: *Železnice na Podkarpatské Rusi*. Praha 1995.
Budín, V.: *Podkarpatské Rus očima Čechů*. Praha 1996.
Caha, A.: *Slovensko a Podkarpatské Rus*. Brno 1920.
Čapek, K.: *Hordubal*.
Povídky z druhé kapsy. Praha 1938.
Demčík, J.: *Můj útěk do gulagu*. Praha 1995.
Drahný, F., Draný V.: *Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry*. Praha 1921.
Dostál, J.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1933.
Drozd, J.: *Dlouhá noc*. Praha 1968.
Durych, J.: *Duše Podkarpatské Rusi*. Praha 1993.
Kouzelná lampa. Praha 1958.
Fasora, L.: *Podkarpatská Rus v dějinách Československa*. Brno 1998.
Feierabend, K.L.: *Politické vzpomínky I*. Brno 1994.
Politické vzpomínky II. Brno 1996.
Fišer, V., Hořec, J.: *Mimulost a současnost Podkarpatské Rusi*. Praha 1994.
Goňec, V.(ed): *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno 1997.
Hanak, K.W.: *Podkarpato-rusínská otázka 1918-1945*. Praha 1998.
Hartl, A.: *Pozdravení Rusínů*. Bratislava 1936.
Hatalák, P.: *Jak vznikla myšlenka připojit Podkarpatskou Rus k Československu*. Užhorod 1935.
Hmotné zaopatření učitelstva obecných (lidových) a měšťanských škol v Československé republice. Praha 1922.
Hnízdo, V.: *Ivan Olbracht*. Praha 1982.
Holub, O.: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*. Praha 1983.

- Stůj! Finanční stráž!* Praha 1987.
- Hora, A.: *Podkarpatské Rus*. Praha 1919.
- Uherská Rus*. Praha 1919.
- Karpatské Rus*. Praha 1919.
- Organizace státní správy na Podkarpatské Rusi*. Praha 1919.
- Hořec, J.(ed): *Dokumenty o Podkarpatské Rusi*. Praha 1997.
- Jasina*.
- Pravda o Podkarpatsku*. Praha 1994.
- Střední Evropa a Podkarpatské Rus*. Praha 1997.
- Nedělitelná svoboda, Podkarpatská Rus*. Praha 1992.
- Podkarpatská Rus, země neznámá*. Jinočany 1994.
- Hostovský E.: *Dům bez pána*. Praha 1994.
- Hubálek, J.: *Ze stínů karpatských pralesů I*. Brno 1937
- Ze stínů karpatských pramenu II*. Brno 1939
- Chmelař, J., Klíma, S., Nečas, J.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1923.
- Jevsejev, I.F.: *Z dějin Zakarpatské Ukrajiny*. Praha 1956.
- Jilemnický, P.: *Listy Petra Jilemnického*. Bratislava 1984.
- Jovbak, V.: *Podkarpatska Rusj – Zakarpatská Ukrajina*. Kroměříž 2001.
- Kadlec, K.: *Podkarpatská Rus*. Praha 1920.
- Kapp, O.: *O hospodářských poměrech Slovenska a Podkarpatské Rusi*. Praha 1924.
- Klimek, A.: *Velké dějiny země Koruny české XIV. Praha – Litomyšl* 2002.
- Koenigsmark, A.: *Cesta sekčního šéfa k moři*. Praha 1989.
- Kochannnyj – Goralčuk, K.: *Podkarpatské Rus v minulosti a přítomnosti*. Praha 1931.
- Komárek, J.: *Lovy v Karpatech*. Praha 1975.
- Král, J.: *Osídlení Karpatské Rusi*. Praha 1923.
- Podkarpatská Rus*. Praha 1924.
- Krofta, K.: *Podkarpatská Rus a Československo*. Praha 1995.
- Kuděj, Z.M.: *Horalská republika*. Praha 1923.
- Latko, I.: *Náš česko – rusínský kalendář 2000*. Užhorod 1999.
- Lukeš, F.: *Podivný mír*. Praha 1968.
- Magosci, R.P.: *Rusíni a jejich vlast*. Praha 1996.
- Majerová M.: *Výlet do Československa*. Praha 1937.
- Marek, J.: *Hraničářská kalvárie*. Cheb 2004.
- Mosný, P.: *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia*. Bratislava 2001.

- Nečas, J.: *Politická situace na Podkarpatské Rusi (rok 1921)*. Praha 1997.
- Nevyhoštěný, J.: *Financem na Podkarpatské Rusi*.
- Neumann, K.S.: *Bezedný rok*. Praha 1951.
- Československá cesta*. Praha 1952.
- Encyány s Popa Ivana*. Praha 1933.
- Olbracht, I.: *Golet v údolí*. Praha
- Hory a staletí*. Praha 1936.
- Nikola Šuhaj loupežník*. Praha 1986.
- Země beze jména*. Praha
- Olbracht, I., Nový, K., Vančura, V.: *Marijka nevěrnice*. Praha 1982.
- Pešek, J.: *Školství v Podkarpatské Rusi*. Užhorod 1921.
- Pilátová, A.: *Pod Karpaty svítá*. Praha 1993.
- Pospíšil V.: *Péče o dítě na Slovensku a Podkarpatské Rusi dříve a nyní*. Brno 1923.
- Pop, I.: *Podkarpatská Rus v datech*. Praha 2005
- Podkarpatská Rus*. Praha 2005.
- Příruční slovník k dějinám KSČ, P-Z*. Praha 1964.
- Richter, K.: *Podkarpatští Rusíni v boji za svobodu*. Praha 1997.
- Sborník vojenské akademie v Brně, řada C-D*. Brno 1999.
- Skrach, V. (ed): *Vůdcové generací*. Praha 1932.
- Speychal, R.: *Stráž obrany státu*. Praha 2002
- Svoboda, L.: *Cestami života I*. Praha 1996.
- Štoll, L.: *Z bojů na levé frontě*. Praha 1977.
- Švorc, P.: *Zakletá zem, Podkarpatské Rus*. Praha 2007.
- Technické práce v zemi Podkarpatské*. Užhorod 1933.
- Těsnohlídek, R.: *Mrtvý u kříže*. Ostrava 1971.
- Tomeček, J.: *Země zaslíbená*. Brno 1947.
- Továrek, F.: *Hory a lidé*. Hradec Králové 1985.
- Vaculík, J.: *Hledali svou vlast*. Praha 1995.
- Vančura, V.: *Poslední soud*. Praha 1958.
- Veizelová J.: *Poslední Chazaři z Podkarpatské Rusi*. Praha 2002.
- Vojenské dějiny Československa III*. Praha 1987.
- Vrba, J.: *Duše na horách*. Praha 1931.
- Zapletal, F.: *Rusíni a naši buditelé*.
- Zatloukal, J.: *Vitr z polonin*. Bratislava 1936.

Podkarpatská Rus. Bratislava 1936.

Zlatník, A.: *Beiträge zur Historie der Staatswälder und des Forstwesens in Podkarpatské Rus*. Brno 1935.

Zoder, P.: *Petro*. Užhorod 1935.

Z rodinné korespondence Ivana Olbrachta. Praha 1966.

Periodický tisk

Důstojnické listy, týdeník 1924

Podkarpatská Rus, týdeník 1921.

Podkarpatská Rus – Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi, měsíčník

Podkarpatoruská revue, měsíčník 1936.

Obsah

Úvod.....	3
Připojení, První kontakty.....	6
Čeští spisovatelé na Podkarpatské Rusi.....	9
Ozbrojené síly	29
Turistické léto.....	35
Komunikace a doprava.....	39
Zdravotnictví	43
Školství	46
Užhorodská elegie.....	54
Ostatní odvětví.....	58
T.G. Masaryk a Podkarpatská Rus.....	61
Jaroslav Mezník a jeho působení na Podkarpatské Rusi...	64
Krvavé stopy 1938/1939	71
Podkarpatská Rus a Češi dnes	87
Závěr.....	90
Odkazy.....	91
Prameny, literatura.....	92